MILENIUL MEDIEVAL AL IMPERIULUI ROMAN

ISTORIA BIZANȚULUI

Conf. univ. dr. Ioan Albu

Monedă Constans II

1 Introducere în bizantinologie – periodizare şi izvoare

1.1 Locul Bizanțului în istoria medievală

Istoria nici unui stat nu a fost tratată cu atâta nedreptate ca cea a Imperiului Bizantin. Există uzanța de a considera statul bizantin drept un trup muribund sau chiar aflat în putrefacție, conducătorii săi drept spirite rele, şi totuşi timp de secole Bizanțul a reprezentat imperiul cel mai de seamă.

Purtătorii puterii bizantine au fost armata, administrația, biserica şi coroana.

Conform unei definiții clasice, Bizanțul este „sinteza organică a trei componente: tradițiile elenismului antic, teoria romană a statului şi creştinismul“ (Iorga).

Adevăratul Bizanț reprezenta unitatea organică şi monolitică a „elenismului“ cu „Orientul“.

Iorga a definit constant Bizanțul ca o sinteză a patru elemente esențiale: elementul *roman*, elementul *elenist*, elementul *ortodox* şi cel *oriental* sau, cum se exprimă în *Istoria vieții bizantine*: „Roma politică, elenism cultural, ortodoxie religioasă dar şi o continuare tenace a unui orientalism, a unui asiatism pe care unii au vrut să-l împingă până în îndepărtata China şi din care multe laturi nu sunt cunoscute decât prin ultima lor fază“

Reelaborarea formală a moştenirii clasice a fost unicul obiect al eforturilor creatoare ale Bizanțului, cu scopul de a substitui diferitele stiluri „naționale“ cu unul singur - cel sancționat de către stat şi de Biserică.

1.2 Continuitate şi discontinuitate

Între statele evului mediu, Imperiul bizantin ocupă o poziție specială şi unică. Toate celelalte state de pe teritoriul fostului Imperiu roman – ostrogot, vizigot, vandal – sunt creații noi care au dobândit în timp o identitate şi tradiții proprii.

Bizanțul nu a fost un nou stat, iar istoria bizantină nu reprezintă un nou început, nici ca schimbare, nici ca evoluție. Bizanț însemna Roma. Acest imperiu pe care din epoca modernă îl numim cu un astfel de apelativ comod nu a fost nici măcar rezultatul împărțirii Imperiului roman, deoarece, juridic vorbind, imperiul nu a fost împărțit niciodată, ci doar administrativ, întrucât stăpânirea romană devenise prea întinsă.

Până în ultimele sale clipe, statul bizantin – *Imperium Romanum* sau în greacă *Basileia ton Rhomaion* - a fost conştient de legătura sa cu vechea

Romă. Fiecare cetățean al acestui imperiu se simte şi se numeşte roman – *Romanus* sau *Rhomaios*, conducătorii săi se consideră împărați romani, ca urmaşi şi moştenitori ai cezarilor romani. Ei şi sunt împărații romani de drept, nicidecum moştenitorii împăraților Romei, într-o succesiune directă şi neîntreruptă – în ciuda uzurpărilor de tot felul şi a schimbării dinastiilor - de la Caesar şi Augustus până la Constantin XI Paleologul. Dreptul roman a rămas în toate timpurile baza jurisdicției sale. Prin ideea de stat romană s-a putut păstra imperiul care era atât de heterogen sub raport etnic.

Şi statele barbare create pe teritoriul său au recunoscut realitatea imperiului.

Pentru creştinătate acest imperiu a fost de însemnătate covârşitoare. Abia existența sa a creat posibilitatea rapidei răspândiri a creştinismului, aici au trăit Părinții Bisericii.

Ca moştenitor al Imperiului Roman, Bizanțul se doreşte a fi singurul imperiu, să stăpânească de acum peste toate țările care au aparținut vreodată Imperiului şi care intră de acum în ecumenia creştină.

Noua Romă, Bizanțul, preia gloria,dar şi povara vechii Rome.

Între istoria romană şi istoria bizantină nu există o ruptură. Istoria Bizanțului apare ca o continuare firească a istoriei romane până la încercarea lui Iustinian de a reface unitatea imperiului. Istoria bizantină este continuatoarea celei romane, după cum statul bizantin a însemnat dezvoltarea imperiului roman.

Cu cât ne îndepărtăm însă cronologic de bazele inițial romane, ne întâmpină două elemente fundamentale: grecizarea şi creştinarea imperiului. Retragerea imperiului din vest în răsăritul elenistic şi creştinarea Imperiului au fost factorii transformării treptate a Imperiului Roman în Imperiu Bizantin.

Concepția superioară asupra statului rezida în împărat: el întruchipa imperiul; demnitatea sa era personală şi neîngrădită. Persoana sacră a împăratului constituie însuşi conceptul întregii puteri a statului. Ceea ce numim *cezaropapism* a fost în realitate o perpetuare a concepției antice care excludea o autonomie a sferei religioase a vieții. În Bizanț ca şi în Occident, biserica s-a impus ca forță autonomă față de conducătorul încoronat, dar precumpănirea împăratului bizantin față de biserică a fost o trăsătură permanentă a istoriei bizantine. „Sacrul împărat nu este cum sunt ceilalți conducători. El este uns cu mirul cel mare şi este consacrat *basileus* şi *autocrator* al Romanilor, adică al tuturor creştinilor”, iată ce-i scrie dojenitor

patriarhul Constantinopolului Antonie al IV-lea cneazului Vasile al Moscovei prin 1394,[1] sintetizând doctrina împăratului ecumenic şi universal.

Destrămarea puterii imperiale în Apus a avut drept rezultat o descentralizare a autorității, ceea ce lăsa libertate evoluțiilor regionale, în vreme ce împărații bizantini au menținut un strâns control autocratic asupra tuturor aspectelor vieții laice şi religioase. Persoana suveranului era absolută şi sacră, asemeni celei divine. De la Constantin la Iustinian împărații împărțiseră puterea cu biserica, iar după înăbuşirea răscoalei „Nika“ de către Iustinian, împărații au devenit autocrați absoluți.

Raportul autocratorului cu Biserica poate fi urmărit şi în Țările Române, cu toate că ele nu se întemeiază ca creații bizantine. Organizarea Bisericii în Țara Românească şi Moldova se realizează sub patronajul patriarhului ecumenic şi al bazileului ecumenic, iar domnul devine şi el autocrator (*samoderjavnîi*) din „mila lui Dumnezeu”, luând şi titlul „Io”, particula imperială în documentele emise de cancelaria domnească. În timp, modelul imitat este cel bizantin, autocrația ecumenică luând acum valențele suveranității locale, pierzându-şi conținutul imperial.

1.3 Mozaicul cultural şi lingvistic

Şi **diversitatea geografică** a Imperiului bizantin este dublată de **mozaicul cultural şi lingvistic**. Limbi vechi ca aramaica, ebraica sau egipteana au fost încă folosite în mai multe părți din Orientul apropiat şi nordul Africii. Siriana, ceea ce era aramaica palestiniană creştină, era recunoscută ca limbă a erudiților şi teologilor, iar copta – ultima formă a limbii egiptene a fost păstrată în biserică mult timp după instalarea islamului în regiune. În podişul Anatoliei şi Caucaz se vorbeau limbi indo-europene. Slavii şi-au adus şi ei limba odată cu imigrarea în Balcani, latina domina apusul Europei, dar şi al Peninsulei balcanice şi coastele Africii. Era instrumentul administrației şi culturii romane, fiind vorbită atât de oficiali militari şi civili cât şi de oamenii educați din jurul Mediteranei. În Grecia şi spațiul sud-balcanic se vorbea greaca, care era limba administrației şi a locuitorilor oraşelor, iar în zonele rurale coexista cu limbile regionale. După pierderea provinciilor estice în secolele VII-VIII, imperiul medieval s-a consolidat în jurul unui nucleu elenizat în care greaca era recunoscută ca limbă a religiei, administrației şi comerțului.

1.4 Periodizarea istoriei Bizanțului

[1] Obolenski, *Un commonwealth medieval: Bizanțul*, p. 290.

Dacă în privința sfârşitului istoriei Imperiului bizantin, chestiunea periodizării e relativ simplă - cucerirea Constantinopolului la 1453 de către turci, respectiv căderea Imperiului de la Trapezunt în 1461, despre începutul istoriei bizantine există teorii diferite:

- începutul guvernării separate în timpul lui Diocleţian (sfârşitul sec. III)
- întemeierea oraşului Constantinopol (330)
- Imperiul în perioada lui Constantius II şi transformarea Constantinopolului în capitală cu drepturi depline (mijlocul sec. IV)
- divizarea Imperiului în anul 395
- declinul şi pieirea Imperiului de Apus (mijlocul sec. V-476)
- domnia lui Iustinian (mijlocul sec. VI)
- epoca de după războaiele lui Heraclius I cu perşii şi cu arabii (mijlocul sec. VII).

2 Imperiul roman târziu (284-457)

2.1 De la Roma la Bizanţ – refondarea imperiului (284-337)

Stabilirea unui moment precis al începerii istoriei Bizanţului este o sarcină imposibilă. Atunci când Constantin a ales drept nouă capitală oraşul întemeiat de el pe Bosfor, în 330, stăpânea asupra întregului Imperiu roman. Deşi imperiul a fost împărţit între fiii săi la moartea sa, el a fost reunit în 350 şi 392, până la o nouă împărţire care avea să fie de durată, cea din 395.

De la Augustus (27 a.C.-14 p.C.) intregul Imperiul roman se afla sub cârmuirea unui singur stăpânitor. Deşi extins în vremea lui, imperiul va continua expansiunea şi lărgirea arieie teritoriale timp de încă un veac, până în vremea lui Traian (98-117). Imperiul era prea vast pentru a fi administrat direct dintr-un singur centru. Din acest motiv împărații au delegat o parte a puterii unei rude sau altui personaj care era desemnat ca succesor.

2.1.1 Noul sistem al lui Diocleţian. Restaurarea stabilităţii.

În secolul III purtarea războiului la aproape toate frontierele Imperiului, dar şi creşterea instabilității interne au făcut ca responsabilitățile guvernării să devină mai împovărătoare. Trupele sau provinciile au aclamat proprii lor

împărați, cum se va întâmpla în mai multe râbduri de acum în istoria imperiului, unii reuşind să mențină nestingheriți puterea timp de ani în şir.

Împăratul Diocles, care în 285 şi-a latinizat numele în **Diocletianus**, reuşeşte după asasinarea lui Carinus, succesorul de drept al împăratului Carus, să preia întregul control asupra imperiului. Prin politica sa reformatoare iscusită, Dioclețian a redresat imperiul din punct de vedere politic, inițiind mai întâi diarhia – prin asocierea lui **Maximianus**, inițial în calitate de *Caesar* (285) şi un an mai târziu de *Augustus* (286), apoi tetrarhia – prin asocierea celor doi *caesari*, **Constantin Chlorus** şi **Galerius** (293). Sistemul tetrarhiei era însă bazat tot pe diviziunea între apus şi răsărit, fiecare *augustus* fiind dublat de câte un *caesar*. Dioclețian dorea să folosească noul sistem de împărțire a puterii şi sarcinilor în imperiu în scopul de a întări administrația romană astfel ca ea să nu mai fie amenințată de rebeli sau invadatori. Schimbările din administrație, sistemul de taxe şi apărare şi-au arătat roadele mult mai târziu. Sistemul unic de impozitare a rămas în esență viabil în viitorul Imperiu bizantin, după cum şi granițele provinciilor s-au menținut vreme de veacuri.

2.1.2 Transformarea constantiniană

Majoritatea istoricilor consideră că istoria bizantină începe cu domnia lui **Constantin cel Mare** (306-337), a primului împărat creştin, întemeietorul oraşului imperial pe Bosfor, la 330 oraşul Constantinopol fiind închinat lui Hristos.

Ca urmare a dezvoltării lor multiseculare, regiunile răsăritene ale Imperiului Roman se deosebeau printr-un nivel mai înalt al economie, ca atare, centrul vieții economice şi politice a imperiului se deplasase tot mai mult spre răsărit. Alegerea noii capitale Byzantium se datora poziției favorabile comerciale şi strategice a oraşului.

Edictul de toleranță de la Milan (313), cunoscut dintr-un ordin al coîmpăratului Licinius (307-324) pentru jumătatea răsăriteană a Imperiului, a fost o hotărâre executivă a toleranței proclamate de înaintaşul lui Constantin, Galerius (293-311), care punea capăt persecuției creştinilor în Imperiul Roman. Viziunea crucii a lui Constantin este legată de victoria câştigată sub semnul crucii împotriva uzurpatorului Maxențiu în 312. Constantin a fost întreaga viață deopotrivă *pontifex maximus* al religiei păgâne romane oficiale, de stat. Împărații au renunțat la acest titlu abia în 379 şi 382. Treptat se ajunge la revers, la favorizarea bisericii creştine şi tolerarea religiei păgâne. Deciziile anticreştine ale lui Iulian Apostatul (361-363), antipodul lui Constantin şi ultimul împărat al dinastiei constantinene,

rămân episodice. La 380, edictul de la Tessalonic al lui Teodosius cel Mare obligă toți locuitorii imperiului să treacă la creştinism.

2.2 Statul sub presiune (337-395). Continuitatea sub Constanțiu II, Iulian, Valens şi Theodosius

Cu toate că perioada de la Constantin până la Iustinian şi urmaşii săi direcți înseamnă o continuare a existenței instituțiilor politice şi structurilor sociale romane, se manifestă în această vreme caracteristici noi.

După lupte interne de durată, celor trei fii ai lui Constantin cel Mare le revine puterea imperială - **Constantin II** (337-340) şi **Constans** (337-350) în Apus, iar **Constanțiu II** (337-361) în Răsărit. Ca urmare a înfrângerii lui Constantin II, care stăpânea în Italia (340), de către Constans şi după moartea acestuia din urmă (350), Constanțiu se vede nevoit să caute noi formule. Dorind păstrarea puterii imperiale în mâinile dinastiei, Constanțiu îl numeşte pe **Gallus**, nepot al său, *caesar* în Răsărit, acesta fiind lăsat să guverneze Antiohia, şi se îndreaptă spre Italia pentru a-l înfrânge pe Magnus Magnentius, uzurpatorul păgân al lui Constans, în sângeroasa luptă de la Mursa în Pannonia din 351. După înfrângerea sa pentru a doua oară la Mons Seleuci, în 353, Magnentiu se sinucide, fiind astfel eliminat definitiv de la lupta pentru putere. Suspectând loialitatea lui Gallus, care de altfel se remarcase printr-o sângeroasă guvernare în Răsărit, împăratul a dispus executarea sa în 354, totuşi dându-şi seama de importanța unui personaj imperial care să apere Gallia, l-a numit pe **Iulian**, fratele mai tânăr al lui Gallus, al doilea nepot al său, *caesar* în Apus (355), unde avea să lupte contra germanilor de pe Rin. El însuşi s-a întors la Constantinopol, având în vedere că deja în 359 perşii au invadat imperiul, care pierde acum Armenia şi zone din Mesopotamia. Atunci când împăratul cheamă în ajutor trupele apusene aflate sub conducerea lui Iulian, ele îl proclamă pe acesta din urmă *augustus*, şi doar moartea naturală a lui Constanțiu, pe când îşi pregătea trupele din Antiohia, pentru a face față rebeliunii, a împiedicat izbucnirea unui nou război civil.

Aceste războaie civile şi dispute religioase au slăbit poziția Imperiului Roman. De acum, imperiul va fi atacat în mod repetat atât la granița nordică, cât şi dinspre răsărit, această luptă pe cele două fronturi devenind o constantă în istoria ulterioară a Imperiului bizantin.

Constanțiu abia interzisese toate cultele păgâne prin legea din 356, şi a înfrânt apoi opoziția ortodoxă din biserică, în fruntea căreia se afla Athanasios, episcopul Alexandriei, impunând toleranța față de arianism prin sinoadele de la Sirmium şi Rimini (359), când **Iulian Apostatul** (361-363),

rămas cunoscut cu acest cognomen ca urmare a persecuțiilor anticreştine, nepot al lui Constantin cel Mare, încearcă revenirea la vechile tradiții romane şi la gloria Romei antice. A reoficializat păgânismul, prin redeschiderea templelor şi crearea unei ierarhii paralele de preoți păgâni (*apostazie*). Acest pas a rămas impopular, locuitorii imperiului nu se mai simțeau atraşi de un politeism de factură intelectuală. Şi politica sa militară s-a dovedit neinspirată, avansând prea adânc în teritoriile cucerite de perşi. Iulian a murit în expediția împotriva perşilor, tronul revenind unor soldați din regimentele de gardă, mai întâi lui **Iovian** (363-364), care a încheiat o pace pe 30 de ani cu perşii – cedând patru satrapii şi suzeranitatea asupra Armeniei, şi apoi lui **Valentinian** (364-371) care l-a ales pe fratele său **Valens** (364-378) drept coîmpărat în Răsărit.

Valentinian s-a îndreptat spre vest pentru a apăra provinciile galice de invaziile germane, iar Valens a avut de luptat împotriva lui Procopius, o rudă de-a lui Iulian, care a încercat să uzurpeze puterea.

Chestiunile religioase – Valentinian luând partea credinței niceene, în vreme ce Valens favoriza arianismul, în spiritul lui Constanțiu - vor trece totuşi pe plan secund, deoarece imperiul se vedea confruntat cu probleme grave de politică externă. Intrarea saxonilor şi a islandezilor în Britannia, luptele cu alamanii pe Rin şi Neckar, cu sarmații şi quazii la Dunăre vesteau o criză mai profundă, declanşată o dată cu sosirea vizigoților la Dunăre. Colonizați în dioceza tracă de către Valens, după ce *de facto* forțaseră linia Dunării, din cauza atacurilor hunice, vizigoții - greuthungi şi tervingi - au început să devasteze zone întinse ale imperiului. Alianța vizigoților cu ostrogoții şi hunii a adus întreaga Tracie sub dominație barbară. Valens, fără să mai aştepte întăririle de trupe ale lui Grațian, fiul lui Valentinian, trimise în ajutor, a pornit împotriva lor, suferind o cruntă înfrângere din partea vizigoților aliați cu ostrogoții în lupta de la Adrianopol în 378. Împăratul însuşi şi două treimi din armata imperială şi-au pierdut viața în această bătălie care a reprezentat şi impunerea rolului decisiv al cavaleriei în defavoarea pedestrimii în evul mediu. Abia în 382 se va încheia un tratat de pace între imperiu şi vizigoți.

Moartea lui Valens lăsa răsăritul fără cârmuire, astfel că Grațian l-a numit drept coîmpărat pe generalul Theodosie, preferându-l în condițiile date fratelui său Valentinian II, această decizie impunându-se pentru apărarea Imperiului în fața pericolului reprezentat de goți.

Theodosie I (379-395) acorda vizigoților statutul de *foederati* (382) ai imperiului, ei fiind colonizați în partea de nord a diocezei trace, între Dunăre şi Balcani, o recunoaştere a stării de facto. Theodosie nu a putut proceda altfel în condițiile grave create în Balcani, acordând goților statutul de

autonomie, scutire de impozit şi soldă pentru participarea la război. Germanizarea armatei atingea în această vreme punctul culminant. Câțiva ani mai târziu, în 387, încheierea unui tratat de pace cu Persia, care viza împărțirea Armeniei, a oferit imperiului pace în răsărit pentru mai bine de un secol.

Restabilirea unității Bisericii, care a avut drept rezultat consolidarea puterii imperiale, a fost opera lui Theodosie cel Mare. După edictul de la Thessalonic (380) care interzicea arianismul în jumătatea orientală a imperiului, al doilea conciliu ecumenic de la Constantinopol (381) condamnă definitiv arianismul, iar dogma ortodoxă este acum desăvârşită. Patriarhul Constantinopolului dobândeşte al doilea rang în biserică, după episcopul Romei, având preeminență față de episcopii Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului. Zece ani mai târziu toate cultele păgâne şi sectele creştine heterodoxe din imperiu au fost interzise, iar creştinismul devine religie oficială unică în imperiu. Ortodoxia devine nu o simplă chestiune religioasă, ci şi una de natură politică, fiind puse astfel bazele doctrinei bizantine cu privire la raporturile dintre biserică şi stat (*cezaropapism*). În aceeaşi vreme, cea mai mare autoritate a bisericii din Apus, Ambrozie, episcopul Milanului, militează pentru independența puterii spirituale față de cea temporală.

2.2.1 Pericolul barbarizării (395-457). Ostilitatea între răsărit şi apus. Amenințarea hunică. Creşterea influenței barbare

După asasinarea lui Grațian de către Maximus, în anul 383, uzurpatorul care l-a înlăturat mai apoi şi pe Valentinian II din Italia, s-a iscat un lung război civil. Theodosie a acționat energic şi cu succes pentru a-l repune în demnitate pe Valentinian în Vest (388). În cele din urmă Valentinian şi-a pierdut tronul şi viața, fiind asasinat de **Arbogast**, un general frac aflat în slujba sa, acesta numindu-l ca împărat în apus pe **Flavius Eugenius** (392-394). După înfrângerea şi uciderea lui Eugeniu pe râul Frigidus lângă Aquileia în 394, Teodosie I cel Mare rămâne singur stăpânitor al Imperiului, dar la moartea sa (395) imperiul este împărțit între fiii săi, partea răsăriteană revine lui **Arcadius** (395-408), cea apuseană lui **Honorius**. Ambii fuseseră ridicați la rangul de auguşti încă în timpul vieții tatălui lor. Imperiul Roman de Răsărit cuprindea Peninsula Balcanică, Asia Mică, insulele din Marea Egee, Siria, Palestina, Egipt, Cirenaica şi unele puncte de sprijin situate în partea nordică a bazinului Mării Negre. Apusului îi reveneau părțile sudice ale vestului Europei şi nord-vestul Africii.

Domnia lui Arcadius, tutelat de generalul Rufinus şi soția sa Eudoxia, a stat sub semnul pericolului vizigot. Sub conducerea lui Alaric, vizigoții s-au răsculat pustiind regiuni întinse din Peninsula Balcanică. Rivalitatea între cei

doi generali ai Răsăritului şi Occidentului - Rufinus şi Stilicon - nu a permis o colaborare între cele două părți ale imperiului. Pacea a fost obținută cu prețul numirii lui Alaric drept *magister militum* în Illyricum. După o primă invazie în Italia în 402-403, Alaric reuşeşte în 410 să ocupe Roma, ceea ce a îndepărtat definitiv primejdia vizigotă în Orient.

Împăratul **Teodosie II** (408-450) care i-a urmat tatălui său Arcadius în 408 la tron la vârsta de şapte ani, a fost de-a lungul domniei sale controlat în mişcări de sora sa Pulcheria şi de soția sa Athenais-Eudochia. Pulcheria a şi moştenit stăpânirea şi i-a transmis-o soțului **Marcian** (450-457), primul împărat care a primit coroana din mâna patriarhului de Constantinopol. Teodosie a fost ultimul împărat din răsărit al dinastiei theodosiene. La 438 *Codex Theodosianus*, o codificare a dreptului roman ce a avut valabilitate şi în vest, marchează din nou unitatea imperiului.

La mijlocul secolului al V-lea imperiul a trebuit să se confrunte cu un nou pericol: invaziile hunilor. Deşi Attila obținuse din partea lui Teodosie II plata unui tribut anual în aur, dublat apoi, şi chiar titlul de *magister militum*, în 441 hunii trec Dunărea luând în stăpânire Naissus şi Sirmium. Ținta lui Attila era atacarea Constantinopolului, ceea ce l-a silit pe Teodosie II să încheie un tratat umilitor cu hunii în 443. Abia împăratul Marcian a pus capăt plăților. După înfrângerea hunilor în Câmpiile Catalaunice (451), moartea lui Attila (453) şi implicit destrămarea regatului hun, imperiul nu a mai fost confruntat cu acest pericol.

Şi secolul V a fost dominat de dispute religioase. După victoria asupra arianismului, biserica din răsărit s-a confruntat cu problema cristologică cu privire la raportul naturii divine cu cea umană a lui Iisus Hristos. Disputa i-a avut ca protagonişti pe patriarhul Constantinopolului, Nestorie şi pe cel al Alexandriei, Chiril. Nestorie susținea doctrina antiohiană, potrivit căreia cele două naturi ale lui Hristos sunt distincte, natura umană fiind precumpănitoare. Sinodul al treilea din Efes (431) a dat câştig de cauză lui Chiril care susținea unitatea naturilor divină şi umană în persoana lui Hristos. În lupta contra lui Nestorie a apărut şi secta monofizită care propovăduia doar natura divină a lui Hristos.

Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon (451) a formulat clar dogma celor două naturi ale lui Hristos. Papa Leon cel Mare (440-461), cel care a accentuat primatul bisericii romane, a trimis delegați la acest sinod. Doctrina bisericii a celor două firi din persoana lui Iisus Hristos a fost definită printr-o mărturisire de credință: Iisus Hristos este Dumnezeu adevărat şi om adevărat, având suflet rațional şi trup, de o ființă cu Tatăl după dumnezeire şi de o ființă cu oamenii după umanitate, în afară de păcat. Cele două naturi

sunt complete şi nedespărțite, deosebirea dintre ele nefiind distrusă prin unire, păstrându-se însuşirea fiecăreia într-o singură persoană. Noua formulă combătea astfel atât nestorianismul, cât şi monofizitismul. Doctrina despre unirea personală sau ipostatică a celor două naturi are însemnătate şi pentru chestiunea mântuirii, ea fiind posibilă prin aceea că Iisus este Dumnezeu adevărat şi deopotrivă om adevărat.

Constantinopolul a câştigat nu doar o victorie dogmatică, ci şi o importantă victorie politică. Prin canonul 28 al conciliului de la Calcedon se proclama egalitatea între scaunele episcopale din Roma şi Constantinopol, papa păstrând doar primul rang onorific în biserica creştină datorită vechimii scaunului său. Faptul anunța viitoarea luptă pentru supremație dintre cele două biserici. Urmarea a fost că Egiptul şi Siria, chiar zone din Asia Mică au rămas credincioase monofizitismului, distanțându-se astfel de Constantinopol.

3 Bizanțul timpuriu (457-610)

3.1 Barbari, monofiziți şi reforme (457-518)

3.1.1 Lupta lui Leon cu germanicii. Eforturile de stabilitate ale lui Zenon. Reformele lui Anastasie

Influența comandanților militari germanici crescuse considerabil în Răsărit. După stingerea dinastiei theodosiene, alanul Aspar, patriciu şi *magister militum*, era cel mai influent personaj la Constantinopol. El îl impusese prin maşinațiunile sale, împreună cu Pulcheria, pe Marcian ca împărat Răsărit, şi se pare că tot el a pus capăt domniei sale otrăvindu-l. Fiind arian şi barbar, Aspar nu putea aspira la demnitatea imperială, preferând să conducă din umbră prin impunerea pe tron a tribunului trac Leon, care va domni cu numele de **Leon I Makelles** (457-474). Probabil măcelar în tinerețe, dar şi ca urmare a cruzimii sale şi-a atras acest cognomen. Leon a început să-l îndepărteze treptat pe Aspar şi rudele acestuia de la putere, aliindu-se cu tribul isaurienilor, căsătorindu-şi fiica, Ariadna, cu căpetenia acestuia, Tarasicodissa (viitorul împărat Zenon). Aspar va fi asasinat din ordinul împăratului, care reuşeşte să-i îndepărteze pe alani şi goți de Constantinopol (471). Astfel, Leon I curăță armata răsăriteană de germanici, stopând procesul de barbarizare a acesteia, proces care făcuse

armata apuseană ineficientă. La moartea lui Leon, urmează pe tron nepotul nevârstnic al acestuia, Leon II, fiul Ariadnei, la rândul ei fiica lui Leon şi al lui Zenon. Copilul moarea înainte de împlinirea primului an. Tronul va fi preluat în fapt de **Zenon** (474-491), tatăl lui Leon II, comandantul gărzii de *excubitores,* garda imperială a Isaurienilor creată de Leon. În timpul domniei sale se petrece detronarea ultimului împărat din Apus, Romulus Augustulus. Odoacru a trimis în 480, după moartea lui Romulus, însemnele imperiale - coroana şi mantia de purpură - la Constantinopol. Uzurpatorul Odoacru afirmase: „după cum soarele e unul pe cer, aşa şi pe pământ trebuie să fie un singur împărat“, primind din partea lui Zenon titlul de patriciu şi *magister militum* pentru Italia. Zenon reuşeşte să-l stârnească pe regele ostrogoților, Theodoric, împotriva lui Odoacru. În 487 prin trimiterea ostrogoților în campania asupra Italiei, Bizanțul elimina acest pericol în Răsărit. Theodoric va fi proclamat de ostrogoți rege al Italiei (493), stabilindu-şi capitala la Ravenna. Împăratul Anastasie a legitimat puterea lui Theodoric în Italia, acesta, la rândul său, recunoscând formal supremația Constantinopolului. Imperiul Bizantin care controla provinciile răsăritene şi-a menținut suveranitatea nominală asupra teritoriilor controlate anterior de Imperiul Roman de Apus. Multe din triburile germanice care au cucerit aceste teritorii au recunoscut formal supremația basileului bizantin, iar papalitatea a recunoscut şi ea din aceste motive, şi din nevoia de a avea protecția Bizanțului împotriva longobarzilor, supremația Constantinopolului pentru lungă vreme de la abdicarea forțată a lui Romulus Augustulus.

Anastasie I Dikoros (491-518), ajuns pe tron prin căsătoria cu augusta Ariadna – soția lui Zenon şi cu ajutorul ofițerilor şi demnitarilor de la curte, a fost un bun administrator şi om de finanțe. A anulat impozitul în aur şi argint perceput la un interval de cinci ani (*chrysargion)* şi a înfăptuit o reformă monetară, adăugând o monedă de aramă. Dezbinările între adepții lui Anastasie şi isaurienii conduşi de Longinus, fratele defunctului împărat Zenon, au durat până în 497, ele fiind agravate şi de disputele între ortodocşi şi monofiziți, pe care Anastasie i-a sprijinit, deşi recunoscuse hotărârile sinodului de la Calcedon. În aceste chestiuni interveneau şi demele, „verzii“ monofiziți fiind favorizați de împărat în detrimentul „albaştrilor“ în care intra vechea aristocrație senatorială greco-romană ortodoxă. Revoltele împotriva basileului au culminat cu răscoala lui Vitalian, comandantul diocezei Thracia, fiind înăbuşită în 515 cu mare efort şi nu definitiv.

3.2 Epoca lui Iustinian (518-610)

3.2.1 Restaurarea iustiniană (518-565)

Anastasie a fost succedat de **Iustin I** (518-527) care a căutat stabilizarea frontului estic şi stabilitatea politică. La moartea tronul a revenit fără nici o opoziție nepotului său Iustinian care a fost aclamat ca împărat.

Iustinian I (527-565), supranumit cel Mare (Flavius Petrus Sabgatius Iustinianus), s-a născut în Illyria şi a fost educat la Constantinopol. În 518 a devenit şeful administrației în numele lui Iustin, fiind numit succesor la tron. S-a căsătorit cu Theodora, fostă actriță, în 523.

Disputele cristologice continuau să ridice serioase probleme politicii imperiale. Mişcarea monofizită – termenul se foloseşte de fapt abia din secolul al VII-lea – reprezenta deja o reacție la nestorianism. Iustinian oscila între cele două orientări, însă, influențat şi de împărăteasa Theodora, nu i-a mai favorizat pe monofiziți şi a negociat cu papalitatea încheierea schismei. Iustinian îşi propunea o politică universală activă a Imperiului.

Pe lângă pericolul extern, reprezentat mai ales de perşi, pe fondul rivalităților din sânul aristocrației bizantine, s-au iscat fricțiuni între împărat şi deme, asociații municipale ce se autoguvernau, subîmpărțite în corpuri civile şi militare, care dobândiseră o forță deosebită în secolul V, reprezentând o amenințare pentru stat. Astfel, în 532, a izbucnit răscoala *Nika*. Iustinian încercase să limiteze numeroasele ciocniri dintre demele ale veneților (albaştri < *venetus*) şi prasinilor (verzi < *prasinus*) - pedepsele aplicate celor care se încăierau la cursele din hipodrom au fost înăsprite - şi să iasă de sub influența lor. Albaştrii ca şi verzii erau pe de altă parte nemulțumiți de politica de spoliere impozitară şi fiscală dictată de interesele războiului. Ei s-au reunit în hipodromul din Constantinopol într-o rebeliune contra împăratului, aliindu-se cu unii senatori care doreau înlăturarea lui Iustinian şi înlocuirea lui cu un nepot al lui Anastasie I. După ce au incendiat zona centrală a capitalei, în urale „Nika”, rebelii şi-au croit drum spre palatul imperial, unde Iustinian convocase un consiliu al curtenilor fideli. Împăratul a încercat să acorde unele drepturi civile reprezentanților demelor, a destituit chiar trei miniştri impopulari, însă era deja prea târziu. Theodora l-a obligat pe Iustinian să acționeze energic. Eunucul Narses a reuşit să atragă de partea sa pe o fracțiune a „Albaştrilor”, divizându-i pe răsculați, în timp ce Belizarie, comandant al gărzilor imperiale, a înăbuşit insurecția, mai mult de 30000 de rebeli fiind ucişi.

Îndată după urcarea pe tron, Iustinian a inaugurat o politică de restaurare a Imperiului Roman (*renovatio imperii*), ale cărui zone vestice fuseseră pierdute ca urmare a invaziilor barbare din secolul V, bazându-se pe marea rezervă de aur lăsată de Anastasie în vistierie, pe tot mai înalta

prosperitate a Bizanțului şi pe o armată imperială eficientă. Frontul răsăritean al imperiului a fost asigurat prin încheierea „păcii eterne“ cu Persia în 532.

Generalul Belizarie, care înăbuşise revoltele din interiorul statului, se distinsese în luptele împotriva sasanizilor în 530, înfrângând o armată mult mai numeroasă decât cea bizantină. Celălalt mare general care s-a distins în procesul de refacere teritorială şi recucerire a zonelor pierdute ale imperiului a fost eunucul Narses.

În Cartagina se afla la putere uzurpatorul vandal Gelimer, care îl detronase pe Childeric. În 533 o armată imperială comandată de Belizarie, rechemat de la frontiera estică, a pornit împotriva regatului vandal din nordul Africii, iar după reintegrarea acestuia în imperiu şi întoarcerea triumfală a lui Belizarie, în anul următor, Iustinian se numeşte solemn *Africanus* şi *Vandalicus*.

O sarcină mai importantă, dar şi mai dificilă revenea generalilor lui Iustinian în Italia. Aici elementul roman aproape că sucombase lipsit de glorie în lupta contra germanilor. În vara anului 535 două armate imperiale îi atacă pe ostrogoți în Italia; prima, sub conducerea lui Mundus, pătrunde în Dalmația, a doua în frunte cu Belizarie ocupă Sicilia. Dinspre vest, francii, cumpărați cu aur de bizantini, îi atacau şi ei pe ostrogoți. După asedierea cu succes a oraşului Neapole, fără să se lovească de rezistență, Belizarie s-a apropiat de Roma în care a pătruns în noaptea de 9/10 decembrie 536. Bizantinii au ocupat după un asediu de câteva luni, în primăvara anului 540, Ravenna, capitala statului ostrogot, luându-l prizonier pe regele got Vitiges. Ostrogoții, sub comanda energică a lui Totila, au reuşit să-l înfrângă însă în mai multe rânduri pe Belizarie. În cele din urmă, strategul şi diplomatul Narses i-a înfrânt în 555 pe goți, Italia fiind recucerită de către Bizanț. Întreaga Italie a fost redusă la poziția de provincie a Imperiului roman prin crearea exarhatului Ravennei, ceea ce demonstra inversarea de roluri între Orient şi Occident. Capitala exarhatului a avut o importanță durabilă, monumentele de ară bizantină, unele construite deja înainte de epoca lui Iustinian, au exercitat o influență puternică asupra evoluției artei italiene.

O a treia campanie, întreprinsă contra vizigoților, a avut drept rezultat recucerirea sud-estului Peninsulei iberice. La moartea împăratului, cea mai mare parte a teritoriului din bazinul mediteranean al fostului Imperiu Roman, cu excepția Galiei şi a nordului Peninsulei Iberice a fost reintegrată, în ciuda reizbucnirii războiului cu perşii în 540 şi a infiltrării treptate a slavilor în Peninsula Balcanică.

Planurile vaste de recucerire nu l-au făcut pe împărat să piardă din vedere afacerile interne ale statului. Iustinian l-a numit ca sfetnic în

problemele de politică internă pe prefectul pretorian Ioan de Capadocia care a condus vasta operă administrativă.

Ca parte componentă a realizării planului său de refacere a gloriei imperiului, Iustinian a numit o comisie de jurişti în frunte cu Trebonian şi Theophilos pentru a codifica legislația romană. Imperiul centralizat închipuit de Iustinian necesita un sistem legal unitar. Din acest motiv, comisia a lucrat timp de zece ani la colectarea şi sistematizarea legislației romane de la Hadrian la Iustinian. Opera lor realizată cu o celeritate inimaginabilă a fost încorporată în enormul *Corpus Juris Civilis*, numit *Codex Iustinianus*, promulgat în 529, revizuit în 534 şi actualizat prin noi decrete (*Novellae*). Iustinian a dispus adunarea vechilor legi, având la bază compilația anterioară, *Codex Theodosianus*, dar şi abrogarea celor ieşite din uzul juridic. În 533 era definitivat canonul juridic alcătuit pe baza întregii jurisprudențe romane, cele 50 de *Pandecte* sau *Digeste*. Această formidabilă codificare legislativă a constituit baza legislației multor țări europene. Simultan, prin această reformă a dreptului, s-a încercat şi eliminarea sau măcar reducerea abuzurilor administrative. Un manual de principii de drept, *Institutele*, a completat grandioasa operă juridică. Interpretarea legilor era interzisă, doar împăratului fiindu-i rezervat acest drept, fiind prescrisă doar aplicarea lor. Prin tendințele sale aristocratice, Iustinian a vrut ca legile promulgate să cârmuiască întreaga lume civilizată a vremii sale şi nu întâmplător, limba de redactare a acestor monumente juridice a fost latina. Spiritul creştin este integrat în ele.

Ciuma bubonică, după cum o descrie istoricul Procopius, care vine în 541 dinspre Egipt a dus la moartea a vreo 200000 de oameni doar în Constantinopol, chiar Iustinian fiind molipsit, dar s-a vindecat.

Pentru posteritate Iustinian a fost o pildă fără seamăn, în ciuda faptului că opera sa nu a fost trainică în toate aspectele sale şi că urmările pentru imperiu au fost în bună parte deosebit de grave. Iustinian a fost una dintre personalitățile domnitoare cele mai importante, nu doar în istoria Bizanțului, ci a întregii Europe. Se numără printre cei mai educați şi bine instruiți împărați, din punct de vedere literar şi teologic, în toate demersurile sale arătându-se ca un împărat creştin.

3.2.2 Sfârşitul vechii ordini (565-610). Pericolul supraextinderii. De la Iustin II la Phocas

Iustinian a lăsat multe probleme nerezolvate urmaşilor săi. Imperiul nu avea capacitatea militară şi financiară pentru a stăpâni şi administra teritoriile recucerite, astfel că acestea au fost pierdute treptat. Într-un

interval de doar câtorva decenii, imperiul restaurat de Iustinian pierde prin invazia popoarelor în nord şi apus un sfert din teritoriul său, pierderile dublându-se în decursul secolului al VII-lea prin invazia arabilor şi bulgarilor. Ca urmare s-au modificat şi structurile sociale şi economice, în special în mediul rural, cât şi administrația statului şi a armatei, mai ales prin reforma themelor.

În 568 longobarzii, împinşi la rândul lor de avari, părăsesc ținuturile lor din bazinul vestic al Dunării şi regiunea Dravei şi pătrund în Italia, cucerind rapid pozițiile defensive romane din nordul peninsulei până în Campagna. Armata bizantină a Italiei, lipsită de generalul Narses, nu a avut capacitatea de a stopa invazia longobarzilor. În Italia au fost pierdute treptat şi părțile sudice în favoarea sarazinilor. Mult mai amenințător pentru Bizanț este faptul că avarii vor ocupa vechile pământuri ale lombarzilor, Imperiul asistând neputincios la un transfer de putere în nordul regiunii balcanice. Maurii au atacat Africa bizantină, iar, în 585, vizigoții redobândesc Spania. Când **Iustin II** (565-578), nepotul şi succesorul lui Iustinian, rămas singur la putere după înlăturarea rivalului său omonim, a început să construiască un far la Constantinopol (573), pamfletele care circulau în capitală îl îndemnau pe împărat să îl isprăvească mai repede pentru a putea contempla de la înălțime nenorocirile care se abăteau asupra statului. În primul rând, conflictul de interese între ortodoxia calcedoneană, reprezentată de stat împreună cu provinciile vestice şi anatoliene, şi monofizitismul unei mari părți a populației din Siria, Egipt şi Anatolia răsăriteană a ieşit acum la lumină atunci când Iustin a încercat să impună ortodoxia prin persecuții de masă şi convertiri. În al doilea rând, Iustin II nu numai că nu a intervenit eficient pentru a apăra posesiunile apusene, recucerite cu trudă de înaintaşul său, ba mai mult, a anulat subsidiile anuale datorate perşilor, demarând astfel un război costisitor care a durat două decenii, mai cu seamă pentru stăpânirea Armeniei. Abia **Tiberius II Constantin** (578-582) şi **Mauriciu** (582-602) au reuşit să obțină de la perşi cea mai mare parte a Armeniei, îndeosebi în urma păcii din 591.

Mauriciu, considerat un predecesor al lui Heraclius, a reuşit să restabilească o balanță precară a puterii în răsărit. Cu toate că Imperiul a suferit mai multe înfrângeri, a reuşit să stabilizeze frontiera pe Dunăre la nord.

Mauriciu a încercat să salveze cuceririle marelui său predecesor, Iustinian, impunând un nou tip de organizare administrativă aşezată pe temeiuri militare. A instituit două exarhate, cel al Cartaginei în nordul Africii, iar în Italia exarhatul Ravennei, ceea ce a marcat începutul militarizării administrației bizantine.

Testamentul său redactat în 597, care nu a mai putut intra în vigoare, statua menținerea ideii imperiului roman universal, dar şi a divizării lui, o reluare a vechii *partitio imperii Romani*, doi dintre fiii săi urmând să stăpânească în Vest – Italia şi Africa sub conducerea lui Tiberiu, respectiv în Est – Theodosie.

Mauriciu a trimis trupe numeroase în teritoriul stăpânit de perşi, cu scopul de a obține o victorie rapidă aici, fără a obține însă rezultatul aşteptat. Abia după 590, când perşii se aflau într-o situație dificilă, prin alungarea şi refugierea lui Chosroe pe teritoriul Bizanțului, Mauriciu a exploatat inteligent războiul civil. Atunci când cu ajutor bizantin Chosroes II şi-a înfrânt duşmanii, bizantinii au fost răsplătiți cu retrocedarea oraşelor Martyropolis şi Dara şi luarea în stăpânire a Iberiei şi Armeniei (591).

În Peninsula Balcanică slavii şi avarii deveniseră mult prea supărători, astfel că ei nu mai puteau fi ignorați, de aceea unele trupe au fost transferate în Balcani, ele putând doar cu greu face față slavilor care treptat se sedentarizau în interior – ceea ce constituie particularitatea migrației slave - şi avarilor de pe Dunăre. Între timp avarii au invadat chiar întinse părți ale Traciei. În a doua parte a domniei sale, Mauriciu a fost nevoit să poarte un război istovitor cu aceştia, pentru refacerea graniței imperiale pe Dunăre, pe fondul creşterii cheltuielilor militare şi a necesității de a tăia subvențiile acordate soldaților. În 593 sub comanda lui Priscus, bizantinii i-au înfrânt pe slavi în două rânduri la nordul fluviului şi i-a asediat pe avari, cucerind cea mai mare parte din Illyricum şi Tracia.

Situația economică a imperiului devenise cu adevărat precară, ea deteriorându-se continuu, chiar începând cu ultimii ani de domnie ai lui Iustinian. Anularea subvențiilor către armată şi în general politica sa de austeritate au dus inevitabil la pierderea popularității împăratului atât în rândul soldaților cât şi în capitală.

Mauricius cade victimă unei răscoale în care din nou demele au jucat un rol însemnat. Împăratul spera chiar că acestea se înarmaseră pentru a-l ajuta contra corpului de armată răzvrătit. După ce Mauriciu şi familia sa au fost nevoiți să părăsească oraşul, rebelii l-au aclamat ca împărat pe centurionul **Phokas** (602-610). Mauriciu şi cei cinci fii ai săi au fost masacrați cu cruzime, la fel ca mulți alți posibili adversari ai tiranului. De acum a început tirania lui Phokas, marcată în principal de comploturi şi atacuri la viața sa, pe care timp de opt ani a reuşit să le înlăture sau să le evite. Incompetent ca politician, domnia lui a fost un dezastru militar şi economic. Chosroes II, fidel şi sincer adept al lui Mauriciu, dorind răzbunarea acestuia, se pregătea de război. Phokas a fost nevoit să transfere trupe din Balcani, abandonând practic nordul imperiului în favoarea slavilor, pentru a face față pericolului dinspre

răsărit. Cetatea de graniță Dara a fost distrusă de către perşi, iar Armenia în bună parte pierdută în favoarea acestora.

Cu Heraclius I (Herakleios), care a salvat țara de Phokas, începe o nouă perioadă în istoria Imperiului Bizantin, încheindu-se epoca bizantină timpurie (romano-bizantină).

Africa şi Italia, aflate sub control bizantin, deveniseră tot mai autonome sub conducerea exarhilor, care reuneau funcții militare şi civile. De altel, reconstruirea sistemului fiscal al Africii de către Iustinian a dat roade. Exarhul Heraclius a folosit tactica presiunii, chiar a şantajului economic asupra lui Phokas în 608, prin neaprovizionarea Constantinopolului cu grâne.

Armean de origine, Haraclius era fiul exarhului Cartaginei. Forțele de refacere a imperiului veneau aşadar dinspre periferie, desigur cu concursul senatului din capitală. Cu o puternică flotă, Heraclius a sosit în fața Constantinopolului la 3 octombrie 610, fiind salutat de populația capitalei ca eliberator, iar peste două zile încoronat de patriarh. Tiranul Phokas a fost executat. Vărul său Nicetas s-a îndreptat spre Egipt care s-a alăturat în curând forțelor de eliberare.

4 Imperiul medieval (610-1204)

4.1 Lupta pentru supraviețuire şi schimbare (610-780)

4.1.1 De la Heraclius la Iustinian II. Dinastia Heraclizilor şi înnoirea statului bizantin (610-711)

Secolele VII-VIII, în contrast cu perioada anterioară, au adus o serie de turnuri militare şi crize culturale care au schimbat fața Bizanțului.

Mai ales secolul VII a însemnat o transformare fundamentală a lumii est mediteraneene şi balcanice. Creştinarea şi grecizarea imperiului se încheiaseră practic, limba oficială devine acum greaca. Şi complicata titulatură imperială a fost abandonată, Heraclius întitulându-se *basileos*, titlu purtat mai apoi de către toți împărații bizantini.

4.1.1.1 Războaiele cu perşii şi avarii. Opera reformatoare a lui Heraclius

La urcarea pe tron a lui **Heraclius** I (610-641) Imperiul bizantin se afla într-o stare de jalnic declin. Sarcina noului împărat avea sarcina de a restabili imperiul care se destrăma. Armata devenise ineficientă prin lipsa mijloacelor financiare, atâta vreme cât nici economia nu mai funcționa ca în epoca

anterioară, şi, după cum s-a văzut, mai ales cursul domniei lui Mauriciu, ea reprezenta un pericol pentru stat. Heracliu l-a numit pe Nicetas comandant al trupelor egiptene şi siriene şi pe vechiul general al lui Mauriciu, Priscus, comandant în Anatolia.

Cu toate că Priscus a eliberat Caesarea, în 611, când perşii au înaintat în teritoriul aflat între zonele de control ale celor două armate bizantine şi au cucerit Antiohia cu o bună parte a Siriei de nord şi din centrul Anatoliei, soarta imperiului devenise grea în răsărit.

După ce l-a destitut pe Priscus – acuzat de sabotare intenționată, tuns şi călugărit, Heracliu a preluat personal comanda trupelor anatoliene, încercând să restabilească stăpânirea imperială în Siria şi Armenia. Heracliu i-a atacat pe perşi lângă Antiohia în 613, perşii l-au alungat însă, cucerind Damascul, pătrunzând în Palestina şi Siria. În primăvara anului următor perşii au reuşit să cucerească Ierusalimul după un asediu de douăzeci de zile. Biserica Sfântului Mormânt a fost arsă, relicvele şi Sfânta Cruce – considerată a fi adevărata cruce a lui Hristos, au fost răpite şi duse la Ctesiphon, ceea ce a şocat întreaga creştinătate. Trupele persane amenințau de acum direct Constantinopolul (615), iar doi ani mai târziu generalul persan Şahrbaraz cucereşte Egiptul, ceea ce atingea resursele vitale ale imperiului.

Ocuparea unei bune părți a Peninsulei balcanice de către slavi a avut loc tocmai în timpul dezastruoasei domnii a lui Phokas, în condițiile în care strămutase trupe de acolo, pentru a face față pericolului din răsărit, şi la începutul domniei lui Heraclius. În nord, avarii aliați cu slavii au invadat Illyricum şi au înaintat spre Constantinopol, împăratul însuşi fiind la un pas de a fi victima unui atentat (617). În aceeaşi vreme vizigoții cuceresc cea mai mare parte a teritoriilor bizantine din Spania, situație recunoscută prin pacea de la Constantinopol (616).

Confruntându-se cu această stare de lucruri dezastruoasă, Heraclius s-a gândit inițial să mute reşedința la Cartagina, pentru a putea începe de acolo contraofensiva, locul de unde pornise mai devreme lupta împotriva lui Phokas. Constantinopolitanii şi patriarhul Sergios s-au opus acestui plan, angajându-se să lupte pentru înnoirea imperiului.

Heraclius a înfăptuit unele reforme în plan militar care au dat forțe noi Imperiului Bizantin, totuşi, după cum arată istoriografia nouă, nu el a fost autorul instituției themelor, ci unul dintre urmaşii săi, Constans II Reformatorul. Reformele administrative înfăptuite de Heraclius s-au dovedit necesare în contextul războaielor cu Persia. Schimbările din organizarea administrativă au reflectat atât urgențele impuse de războaiele cu perşii cât şi transferul de trupe pentru a face față războiului cu arabii.

Heraclius a reformat şi administrația centrală. A fost întărită puterea prefecturii pretoriene. Cu acest sistem complex de reforme, imperiul va înregistra succese în redobândirea teritoriilor pierdute. Având nevoie de resurse financiare, împăratul nu numai că a împrumutat bani de la aristocrații bogați, ci, având concursul patriarhului Sergios, a recurs chiar la topirea odoarelor bisericeşti şi a unor statui din capitală pentru a bate monedă.

În schimbul unor mari sume de bani, adunați astfel, Haraclius a încheiat în 619 pacea cu avarii, pentru a-şi putea concentra forțele în lupta contra perşilor. După ce întreaga iarnă, Heraclius, retras în palatul său de la Hieria a studiat lucrări istorice şi geografice, hărțile şi rapoartele iscoadelor aflate la perşi, în 622 a exersat personal cu trupele din Asia Mică, îndeosebi cu cavaleria care dobândea o pondere tot mai mare în cadrul armatei bizantine. Între 622-628 s-a desfăşurat, în mai multe etape, războiul bizantino-persan. Lăsând în fruntea imperiul pe fiul său, Constantin III, consiliul de regență fiind condus de patriarhul Sergios şi patriciul Bonus, Heraclius se îndreaptă spre Armenia, unde obține o victorie decisivă împotriva perşilor conduşi de Şahrbaraz, forțele acestuia fiind obligate să abandoneze Asia Mică. În anul următor, după reînnoirea păcii cu avarii, basileul reia campania împotriva perşilor. Bizantinii au cucerit pe rând mai multe oraşe din Imperiul persan, inclusiv Ganzak (Tabriz), unde au distrus templul lui Zoroastru. Deşi Chosroes II fusese învins, Heraclius nu reuşeşte în anii următori să pătrundă în Persia. În 626 perşii au trecut la contraofensivă, Constantinopolul fiind amenințat de atacul concertat avaro-slav şi persan. Şahrbaraz, după ce a ocupat Chalcedonul, şi-a aşezat tabăra pe malurile Bosforului, iar chaganul avarilor împreună cu contingente slave, bulgare şi gepide atacă Constantinopolul. Apărarea oraşului a fost condusă energic şi eficient de către patriarhul Sergios. Bizantinii au reuşit să înfrângă pe asediatori, fiind superiori pe mare, flota slavă fiind complet distrusă la 10 august, ceea ce l-a determinat pe chagan şi Şahrbaraz să ridice asediul.

Între 627-629 Heraclius a întreprins faza decisivă a campaniei sale militare în răsărit. După ce a zdrobit forțele persane la Ninive (12 decembrie 627), în ianuarie 628 împăratul bizantin ocupă reşedința lui Chosroes, Dastagerd, aflând acolo imense comori părăsite în pripă de şah. După răsturnarea de la putere şi moartea lui Chosroes II, fiul acestuia, Kovrad-Şiroe încheie o „pace veşnică“ cu Bizanțul prin care se obliga să retrocedeze toate provinciile răpite bizantinilor, să elibereze toți prizonierii şi să restituie „Sf. Cruce“. În 629 Heraclius este primit în triumf la Constantinopol, de unde plecase cu şapte ani în urmă, după o campanie de o amploare fără precedent. Reinstalarea „Sfintei Cruci“, în anul următor, la Ierusalim de către

însuşi Heraclius a însemnat încheierea primului război sfânt al creştinilor. Succesele dobândite de Haraclius în răsărit n-au dăinuit însă pentru multă vreme. Ceea ce s-a dovedit a fi viabil au fost reformele militare şi administrative ale împăratului.

Împăratul a folosit succesul obținut prin redobândirea provinciilor orientale pentru a rezolva trenanta şi agasanta chestiune a schismei monofizite. Împreună cu patriarhul Sergios a încercat izolarea chestiunii printr-un compromis, cel al monoenergismului, doctrina „energiei unice“, expusă în 616. Accepțiunea unui singur mod de acțiune (*energeia*), noțiune voit vagă, față în față cu doctrina dublei naturi a lui Hristos părea să împace dogma de la Chalcedon cu monofizitismul. Un sinod ulterior de la Theodosiopolis (630) impunea noua doctrină care va fi aprobată şi de patriarhii Antiohiei şi Alexandriei şi chiar de către papa Honorius. Unitatea bisericii era de importanță capitală pentru imperiu mai ales în contextul ascensiunii arabilor care deveniseră principalul pericol din exterior. Schisma religioasă între ortodocşi şi monofiziți se redeschisese ca urmare a opoziției înverşunate a patriarhului din Ierusalim, Sophronios (634). În această situație, Heraclius a susținut o nouă formulă cristologică, cu scopul de a împăca grupările creştine aflate în permanente dispute şi conflicte. Noua doctrină adoptată în sinodul de la Constantinopol (638) prin edictul *Ekthesis* („expunere“) - *monothelismul* impunea o singură voință divină şi două naturi ale lui Hristos, interzicând orice dispută teologică, dar ea a tulburat şi mai mult unitatea fragilă a bisericii creştine, fiind respinsă atât de către ortodocşi şi monofiziți, cât şi de către papalitate - după moartea lui Honorius.

4.1.1.2 Confruntarea cu Islamul. Era invaziei arabe.

Pe fundalul bătăliilor bizantino-persane şi al victoriei Bizanțului împotriva Persiei, ascensiunea lui Mahomed, deschiderea erei hegirei, a trecut aproape neobservată.

Mahomed definitivase unirea triburilor din Peninsula arabică până la moartea sa (632). Atât ardoarea religioasă, cât şi dorința de glorie, de noi pământuri şi pradă au motivat atacurile asupra pământurilor persane şi bizantine.

Expansiunea rapidă a arabilor sub conducerea califilor, a noilor conducători spirituali şi politici ai musulmanilor, a arătat cât de mult slăbiseră atât Bizanțul cât şi Imperiul sasanid de pe urma îndelungatului conflict. După cucerirea şi Persiei de către arabi, Bizanțul pierde în doar şapte ani provinciile orientale, de abia redobândite cu atâta trudă. Imperiul islamic arab se formase.

Atunci când sub conducerea marelui cuceritor şi calif Omar, arabii i-au înfrânt în 634 pe bizantini în Palestina, Heraclius l-a trimis în apărarea teritoriilor pe fratele său Theodor. În zadar însă. El a fost înfrânt, iar musulmanii au invadat Siria. La Yarmuk (636) arabii au împins oastea bizantină în defileul râului, câştigând o victorie zdrobitoare. Soarta Siriei era acum pecetluită, metropola Antiohia şi cele mai multe oraşe siriene au fost abandonate fără luptă. Heracliu, la fel cum procedase şi în războiul cu perşii, a preferat o retragere tactică. După această înfrângere, arabii devin principalul pericol pentru Imperiu.

Cu toată rezistența îndârjită a Palestinei şi mai ales a Ierusalimului - aflat sub conducerea patriarhului Sophronios - asediat îndelungat, provincia şi oraşul sfânt ajung sub controlul musulmanilor (638).

A urmat îndată cucerirea Persiei şi Mesopotamiei (639/640), împreună cu capitala sasanidă Ctesiphon şi, cel mai grav, Egiptul, acesta din urmă fiind cucerit de celebrul comandant de oşti Amr în 642, cea mai bogată şi mai importantă provincie a imperiului – principala sursă de grâne a Constantinopolului, în frunte cu Alexandria, fiind definitiv pierdută.

Heraclius, obosit în luptele contra perşilor, nu a mai luat parte personal la războiul cu arabii. Opera externă a lui Heraclius s-a prăbuşit.

În 638, după eşecul noii formule cristologice a monotelismului, Heracliu decide să se mute din palatul Hieria, aflat pe malul microasiatic, în capitală, mai ales după deconspirarea complotului menit să îl răstoarne de la tron şi să-l ucidă. Deprimat de insuccesele suferite pe toate planurile, basileul a delegat practic de acum atributele sale fiului mai mare din prima căsătorie, Constantin III, iar în vara anului 638 aranjează încoronarea de către patriarh a lui Heraklonas (Heraclius II), fiul cel mare al Martinei, ca *augustus*, acordând fiului mai mic, David, titlul de *caesar*.

În acest fel, pentru a reglementa chestiunea moştenirii tronului, Heraclius a introdus obiceiul desemnării şi încoronării succesorului încă în timpul vieții predecesorului.

După moartea sa imperiul a rămas sub conducerea primilor doi fii, **Constantin (III)**, din prima căsătorie cu Eudochia avea 29 de ani, iar fiul Martinei, al celei de-a doua soții, **Heraklonas**, doar 15 ani, amândoi urmând să conducă imperiul în mod egal. Cei doi urmau să aibă în coregență pe Martina în calitate de mamă şi împărăteasă. Bizantinii i-au acceptat pe cei doi fii, în schimb au refuzat coregența Martinei, care în cele din urmă s-a retras, nerenunțând însă la uneltiri. Între cele două linii ale dinastiei prăpastia se adâncea din ce în ce mai mult, poporul Constantinopolului era şi el împărțit în două partide, fiecare susținând cauza unuia din cei doi împărați. Întreaga viață politică era periclitată tocmai în condițiile rapidei

expansiuni arabe. Constantin III a avut mai mulți susținători, dar fiind se pare bolnav de tuberculoză, a murit deja după trei luni de regență, susținătorii săi trebuind să ia drumul exilului.

Tronul a revenit lui Heraklonas, permanent eclipsat de dorința de putere a mamei sale. Partizanul şi adeptul cauzei lui Constantin III, comandantul trupelor răsăritene Valentinos Arsakidos a impus cu forța armelor, având de partea sa şi populația răsculată a capitalei, încoronarea lui **Constans II** (641-668), a fiului lui Constantin III, pe atunci în vârstă de 11 ani, ca coîmpărat. Senatul a hotărât înlăturarea Martinei, căreia i s-a tăiat limba, cât şi a lui Heraklonas, căruia i s-a tăiat nasul, şi a lui David, care a fost castrat. Întâlnim pentru prima dată în Bizanț obiceiul oriental al mutilării prin tăierea nasului, ceea ce însemna imposibilitatea exercitării unei demnități. Martina şi Heraklonas au fost exilați în Rhodos.

Generalul Valentinos şi-a căsătorit fiica cu împăratul minor, devenind astfel el însuşi adevăratul cârmuitor al Bizanțului, dar ambiția sa de a ajunge coîmpărat doi ani mai târziu va atrage furia mulțimii fidele lui Constans.

Constans devine la 14 ani singur stăpânitor, prima sa încercare în politica externă fiind cea de a relua controlul asupra Egiptului abia cucerit de către arabi, cu toate că, în baza tratatului de pace încheiat cu arabii de patriarhul Kyros, trupele bizantine se retrăseseră din Alexandria (642). Arabii vor înainta de-a lungul țărmului african al Mediteranei. După asasinarea lui Omar I, succesorul acestuia, Othman, a lăsat în Alexandria doar o mică garnizoană, ceea ce i-a determinat pe bizantini să reia controlul asupra Egiptului. Generalul Manuel a sosit cu o flotă de trei sute de corăbii în Egipt, alungând garnizoana arabă. Amr, trimis urgent spre Egipt a înfrânt însă oastea bizantină lângă Nikiu (646), astfel că Manuel a trebuit să abandoneze Egiptul şi ca urmare a alianței monofiziților din Alexandria şi arabi. La scurtă vreme arabii au dărâmat zidurile Alexandriei, pentru a diminua şansele ca oraşul să mai ajungă în mâinile bizantinilor.

Controlând deja Siria şi Mesopotamia, arabii au avut ca următoare țintă protectoratul bizantin din Armenia. Muawija, viitorul calif, pe atunci general şi guvernator arab al Siriei, după ce a impus Ciprului plata unui tribut, a întreprins o campanie în Capadocia şi a cucerit Caesareea. Nu a putut ocupa oraşul Amorion, dar a pustiit zone întinse, întorcându-se cu o pradă bogată în Damasc (647). Opera cea mai importantă a lui Muawija a fost construirea primei flote arabe, fapt de importanță crucială pentru soarta stăpânirii bizantine în Mediterana. După ce în 649 arabii întreprind prima expediție maritimă în Mediterana, atacând insula Cipru, Bizanțul cumpără o pace pe trei ani, fapt ce a permis lui Muawija să-şi sporească flota în mod considerabil. În 654 Muawija a invadat şi ocupat insula Rhodos. Colosul de

aici, una din cele şapte minuni ale lumii antice, a fost demontat, masa de metal fiind vândută unui negustor evreu din Edessa. În anul următor arabii au atacat şi insulele Kos şi Creta. După înfrângerea flotei bizantine de către arabi pe coasta Lyciei (655), confruntare în care însuşi Constans II abia a scăpat cu viață, supremația bizantină pe mare este pierdută. Abia războiul civil din califat (655-661), provocat de succesiunea lui Othman, a dus la o înlăturare temporară a pericolului musulman.

Constantinopolul a fot silit să-şi restructureze fundamental aparatul fiscal şi să-şi redefinească prioritățile, inclusiv modalitatea de recrutare şi finanțare a armatei.

Anii armistițiului cu arabii (659-661) au permis crearea instituției bizantine a themelor. Constans II a fost reformatorul care a introdus instituția themelor, fapt care accentuat procesul de militarizare a imperiului început anterior prin crearea exarhatelor. Teritoriul rămas Bizanțului în Asia Mică a fost împărțit în districte militare numite *theme*. Precedentele le găsim în organizarea exarhatelor Ravennei şi Cartaginei de către Mauriciu. Inițial au fost create patru theme în Asia Mică - Opsikion, Anatolikon, Armeniakon şi thema maritimă Karabisiani. La origine themele erau unități militare, devenind acum circumscripții administrative în care staționau unitățile militare (*themata*). Themele concentrează întreaga putere civilă şi militară în mâinile strategului, al conducătorului themei, ceea ce permitea mobilizarea tuturor resurselor în lupta contra amenințărilor imediate, înaintea intervenției armatei imperiale. Eficacitatea noului sistem administrativ s-a dovedit în lupta contra noilor amenințări din exterior - îndeosebi arabe şi bulgare - din secolele VII-IX. Împărțirea administrativă mai veche, în provincii (*eparchiai*), nu a fost anulată imediat, păstrându-se în interiorul themelor, pe lângă strateg fiind numit şi un proconsul pentru chestiuni ce țineau de administrația civilă. Vitalitatea noii instituții era asigurată de suportul ei social. Soldatul membru al themei - *stratiotul* era obligat să se echipeze pe cont propriu şi primea în schimbul serviciului militar un lot de pământ care putea fi moştenit ereditar, dacă fiul prelua condiția tatălui. În acest fel armata bizantină dobândeşte un rol pronunțat popular, ea fiind recrutată din rândurile țărănimii libere. Trupele erau finanțate din surse locale în loc să fie suportate ca până atunci din tezaurul imperial. În vreme ce armata răsăriteană a Imperiului târziu număra vreo 20000 de oameni, doar forțele themei Anatolikon au variat între 15000 şi 18000. Imperiul nu mai depindea de mercenari, deşi rolul acestora în cadrul armatei era în creştere. Crearea domeniilor stratiote a însemnat deopotrivă şi o disciplinare a forțelor feudale şi consolidarea micii proprietăți.

Între reformele lui Constans se numără şi reorganizarea aparatului administrației centrale. Au fost create trei noi demnități ministeriale, funcția logotheților, unul militar care răspundea de aprovizionarea şi finanțarea armatei (*logothetes tou stratiotikou*), un al doilea al visteriei (*logothetes tou genikou*) responsabil de plata impozitelor şi un logothet al dromului (*tou dromou*)sau al poştei care avea atribuții diplomatice de politică externă şi cu privire la siguranța internă. Un alt demnitar, *protoasekretis*, răspundea de cancelarie.

Constans II a tranşat şi chestiunea disputelor ecleziastice, publicând un edict (648) prin care interzicea de a se mai discuta pe viitor despre voință sau energie, două energii sau voințe. Papa Martin a convocat la palatul Lateran un mare sinod (649) la care au participat peste 100 episcopi în care a condamnat monothelismul şi poziția împăratului față de această doctrină. Deşi conciliul se desfăşura sub influența dogmelor răsăritene, cei mai mulți episcopi aparțineau bisericii apusene. Papa nu consultase împăratul cu privire la convocarea conciliului, făcându-şi astfel un duşman de moarte.

Constans II a poruncit exarhului Ravennei să-l răpească pe papă de la Lateran şi să îl aducă la Constantinopol. Exarhul Olympios, văzând atmosfera de la Roma, a schimbat planul, dorind să obțină independența Italiei față de Bizanț. A reuşit chiar să pornească o expediție navală în direcția Siciliei, în condițiile în care Bizanțul nu putea întreprinde nimic, fiind implicat în luptele navale cu arabii. Episodul s-a încheiat cu moartea naturală a lui Olympios în 652. Un an mai târziu, papa Martin a fost capturat şi dus la Constantinopol unde i s-a intentat un proces politic, fiind acuzat de înaltă trădare, pentru că l-ar fi înfruntat pe împărat şi l-ar fi ajutat pe Olympios, exilat la Chersones, în Crimeea, unde şi-a aflat sfârşitul în mizerie (655). În mod asemănător au fost judecați şi alți adversari politici şi religioşi ai imperiului. Lui Maxim Mărturisitorul, alt adversar al monothelismului, i-au fost tăiate mâna dreaptă şi surghiunit. Mai întâi, a impus hirotonirea fratelui său Theodosios ca preot, pentru ca apoi să dispună uciderea sa. Motivul a ținut de eliminarea posibilității ca Theodosios să ajungă coregent şi asigurarea succesiunii fiilor săi, Constantin (654), Herakleios şi Tiberios (659), ceea ce a stârnit ostilitate la Constantinopol.

Deteriorarea relațiilor cu senatul şi orăşenii, cauzată de măsurile sale pline de cruzime din ultimii ani, poate şi situația aproape disperată creată ca urmare a nestăvilitei expansiuni arabe l-au determinat pe Constans II să încerce, fără succes însă, mutarea reşedinței sale în apus, la Syracuza. A fost şi primul împărat bizantin care a vizitat Roma, unde a jefuit la propriu capitala de sculpturi antice şi opere de artă, multe comori fiind trimise la

Constantinopol, dar mai ales la Syracuza. În timpul şederii sale în Sicilia (663-668), provinciile vestice ale imperiului au fost afectate de o fiscalitate excesivă, ceea ce a atras mişcări populare ample, mai ales în Cartagina. Constans II a fost asasinat în 668 la Syracuza. Exarhul Ravennei, sprijinit de papa Vitalian l-a înfrânt însă la scurtă vreme pe uzurpatorul Mezetios, capii conspirației fiind executați. Trupul împăratului s-a întors acolo unde acesta nu ar mai fi vrut să ajungă niciodată în timpul vieții, la Constantinopol, şi a fost înmormântat în biserica Apostolilor. După două decenii de stăpânire la Constantinopol, împăratul Constans II a luase decizia de a guverna în vest, fără a renunța la lupta pentru provinciile din răsărit. Constans II a alunecat însă spre abuz şi dictatură. Cu toate acestea, el a consolidat fortificațiile din Asia Mică, a limitat pe cât a putut tendințele secesioniste ale Italiei şi Africii, a creat instituția themelor şi a resistematizat aparatul administrativ. În acest fel

4.1.1.3 Salvarea Constantinopolului şi continuarea reformei heracleene: Constantin IV şi Iustinian II

Lui **Constantin IV Pogonatos** (Bărbosul) (668-685), fiul şi succesorul lui Constans II, i-a fost hărăzită guvernarea care a dus lupta hotărâtoare au arabii, domnia sa fiind dominată de războaie. Incursiunile arabe în spațiul microasiatic, începând din 663, au devenit continue, arabii rămânând uneori şi peste iarnă în Asia Mică, jefuind sistematic peninsula. Luptele decisive se dădeau însă pe mare. Muawija şi-a continuat planurile de unde le lăsase cu un deceniu în urmă, acum însă în calitate de calif (întemeietorul dinastiei omeiade).

Califul omeiad a capturat mai întâi câteva insule şi zone de graniță bizantine - peninsula Kyzikos, în imediată apropiere de Constantinopol, o bază sigură de operații. Altă flotă a ocupat țărmul apusean al Asiei Mici, cu oraşul Smyrna (672). Din vara anului 674 au început atacurile asupra Constantinopolului, atacuri ce au continuat veri în şir, până în 678. În acest fel, fiind atacat în apropierea capitalei, Constantin IV era obligat să neglijeze alte părți ale Imperiului. Flota bizantină a contraatacat folosind pentru prima dată „focul grecesc“, invenție a sirianului Kallinikos, bazată pe un exploziv a cărui preparare era cunoscută inițial doar de către bizantini. Această armă cumplită l-a descurajat complet pe Muawija, mare parte a flotei sale fiind arsă, iar resturile ei scufundate de o furtună. Oştile care se retrăgeau pe uscat – peste 30000 de soldați - au fost nimicite de bizantini. Califul a încheiat în aceste împrejurări grele o pace pe 30 de ani cu Bizanțul,

promițând să dea bizantinilor anual 3000 monede de aur, 50 de sclavi şi 50 de cai de rasă. Victoria Bizanțului asupra arabilor, din 678, a avut o mare însemnătate pentru întreaga creştinătate, fiind comparată cu cea a lui Leon III (718) şi a lui Carol Martel de la Poitiers (732). Pentru câteva secole, Imperiul bizantin avea să fie scutul Europei creştine, din partea cea mai vulnerabilă, cea răsăriteană.

De pe urma atacurilor musulmane asupra Bizanțului au profitat slavii care au asediat Thesalonicul, în vreme ce lombarzii au cucerit Calabria. În vreme ce în secolul VI, slavii din Peninsula Balcanică formează prima lor formațiune politică - „Uniunea celor şapte triburi" - fără prea mare consistență şi unitate, ceva mai devreme, în stepele din nordul Munților Caucaz, se formase uniunea triburilor protobulgare („Bulgaria Mare"), sub conducerea hanului Kubrat. Protobulgarii erau o populație de neam türc, înrudită cu hunii şi avarii. După moartea lui Kubrat, o parte dintre ei, în frunte cu Asparuch, s-au îndreptat spre apus, oprindu-se pentru un timp la nordul Dunării de Jos.

Constantin IV a fost silit să poarte război cu bulgarii la scurt timp după încheierea păcii cu arabii (681). La Dunărea de Jos, oştile bizantine au încercat să-i oprească pe bulgari. Flota bizantină a intrat în Marea Neagră, acostând în nordul gurilor fluviului. Bizantinii înaintau foarte greu în zonele mlăştinoase, acestea dând ocazie bulgarilor să se eschiveze de la o luptă decisivă. Fără nici un rezultat, armata bizantină a trebuit să se retragă, după ce şi împăratul se îmbolnăvise. Bulgarii, care au trecut la sud de fluviu şi au ocupat treptat vechile provincii imperiale Scythia Minor şi Moesia Inferior, şi-au făurit statul cu capitala la Pliska.

Această alcătuire politică s-a consolidat abia sub hanii Krum (802-814) şi Omurtag (841-831), în vremea cărora statul devine o puternică forță politică şi militară şi începe să ducă o politică de expansiune. Bulgarii s-au creştinat în anul 864, sub hanul Boris (852-889), devenit prin botez Mihail. După creştinarea forțată, s-a accentuat asimilarea elementelor etnice protobulgare de către slavi, astfel că în jur de 900 acest proces era în linii mari încheiat.

Constantin IV încheie pace cu Asparuch, prin care recunoaşte hanului bulgar stăpânirea asupra teritoriilor ocupate, plătind şi tribut; astfel statul bulgar era recunoscut *de jure*.

Înfrânt în fapt de bulgari, Constantin IV a renunțat la monothelismul care nu mai avea nici un sens după cucerirea de către musulmani a majorității ținuturilor în care acesta avusese aderență. Dezacordul cu privire la doctrina monothelistă înrăutățea şi raporturile Bizanțului cu Italia, astfel că împăratul a dispus, ducând tratative cu biserica romană, convocarea celui

de-al VI-lea conciliu ecumenic sau Trullanum I (*in Trullo* – după numele sălii cu cupolă a palatului imperial) la Constantinopol. Discuțiile sinodului s-au prelungit aproape un an de zile (680-681). Au fost afurisiți / excomunicați patru patriarhi defuncți ai Constantinopolului Sergios, Pyrrhos, Paul şi Petru, papa Honoriu I şi Macarie, patriarhul Antiohiei, care încă era în viață. Învățătura despre cele două energii şi două voințe a fost recunoscută ca singura adevărată. Hotărârile conciliului au fost completate ulterior de acordarea dreptului papilor de a prelua funcția fără a mai plăti taxe împăratului, prerogativa confirmării papilor fiind delegată exarhului de Ravenna. A fost restabilită ortodoxia şi pacea în sânul bisericii bizantine, imperiul părând mai unit ca oricând sub raport religios, cu toate că de acum provinciile orientale sunt nevoite să se împace cu ideea stăpânirii arabe.

Asupra familiei lui Constantin IV s-au abătut zile amare. Dorind să guverneze singur, Constantin trebuia să-i îndepărteze pe cei doi frați gemeni coregenți, Heraclius şi Tiberius, proclamați auguşti încă din vremea tatălui său. După ce le-a retras titlurile - deşi senatul şi armata erau împotrivă, a dispus să le fie tăiat nasul (681). Reprezentanții themei Anatoliei care s-au opus, invocând guvernarea după modelul Sf. Treimi, au fost spânzurați. În acelaşi an a acordat fiului său titlul de *augustus*, acesta devenind astfel coîmpărat.

După domnia lui Constantin IV care a adus importante schimbări, prin continuarea reformelor înaintaşilor săi, în plan politic şi bisericesc, la tron a urmat după moartea sa **Iustinian II** (685-695; 705-711). La fel ca tatăl său, nu avea încă 16 ani când a preluat domnia, avea însă înclinații despotice.

Cu toate că drept urmare a înfrângerii decisive a musulmanilor de către Constantin IV situația provinciilor răsăritene ale Imperiului era stabilă, noul împărat nu a mai respectat acordul anterior cu arabii şi l-a trimis pe generalul Leontios (viitorul împărat) să restaureze pozițiile bizantine în Armenia. Abd al-Malik, care a urmat pe tronul califatului în anul încoronării lui Iustinian II, a fost silit să împartă cu Iustinian II veniturile Armeniei şi Iberiei, Bizanțul reluând controlul asupra unei părți a Ciprului. Acordul cu privire la Cipru (688) s-a dovedit, în ciuda războaielor ulterioare, stabil pe termen lung. În al doilea rând califul urma să plătească un tribut augmentat prin noul tratat de pace cu Bizanțul – fiecare zi de pace îi costa pe arabi câte 1000 de monede de aur, un sclav şi un cal.

Pacea i-a permis lui Iustinian II să se dedice chestiunilor stringente din Balcani. Statul creat de bulgari era tot mai des numit în izvoare „Sclavinia şi Bulgaria“. În 688, după ce a refuzat să mai plătească tribut hanatului bulgar, după pilda bunicului său, Iustinian II a întreprins o expediție în Strymonia, la hotarul dintre Tracia şi Macedonia, zdrobind trupele bulgarilor şi slavilor.

Pentru a îmbunătăți situația etnică, atât din Balcani, cât şi din Asia Mică, unde numărul locuitorilor scăzuse drastic ca urmare a deselor războaie, mai ales în thema Opsikion, mai multe triburi ale slavilor (peste 30000 de ostaşi) din partea sudică a Macedoniei au fost strămutate ca foederați şi stratioți ai imperiului. Şi în această privință împăratul a urmat politica lui Constans II. Slavii în nemulțumirea lor, ca şi armenii, oscilau în relațiile cu Bizanțul, înclinând să se supună arabilor. Când arabii conduşi de generalul Mohamed ibn Marwan i-a înfrânt pe bizantini la Sebastoupolis (693), ca urmare principală a faptului că slavii recrutați forțat au trecut de partea musulmanilor şi s-au predat acestora, împăratul, furios, a recurs la uciderea slavilor din Bythinia. În general însă, politica de colonizări a lui Iustinian II poate fi considerată drept o reuşită. Cu strămutarea unei mari părți a mardaiților creştini din Liban în teritoriul bizantin, în acord cu califii, care doreau să scape de povara revoltelor acestora, Iustinian a reuşit să întărească teritoriile depopulate. Unii locuitori ai Ciprului au fost colonizați în Kyzikos în noul oraş construit de împărat – Iustinianoupolis.

Consolidarea instituției themelor a fost una din sarcinile cele mai importante, pe plan intern, a împăraților din dinastia Heraclizilor. Această organizare în theme a imperiului s-a stabilizat tot mai mult. În vremea Pogonatului sunt atestate documentar în afara celor două exarhate ale Italiei şi Africii, şi cinci theme: Thracia în Europa şi themele Opsikion, Anatolikon, Armeniakon în răsărit şi thema maritimă a carabisianilor. Posibil ca această themă, a „corăbierilor”, a cărei origine nu a fost clarificată, să se fi format pe baza fostei armate din Illyricum care a fost acum stabilită în Grecia şi sudul Anatoliei (Treadgold). Cel mai probabil însă, ea derivă din vechea *questura exercitus* din insulele din Marea Egee şi Cipru, poate şi Samos.[2] Themele asiatice erau creațiile lui Constans II, în timp ce Thracia a fost creată de Constantin IV. La acestea Iustinian II a mai adăugat thema grecească Hellas.

Legea agrară (*nomos georgikos*) şi reforma financiară se numără printre meritele de seamă ale lui Iustinian II. Nu este sigur că legea agrară, care a servit consolidării proprietății țăranilor liberi, este o înnoire legislativă a lui Iustinian sau o menționare a unui drept existent deja. Oricum ea aparține celei de-a doua jumătăți a secolului al VII-lea.

Ulterior proprietatea funciară mică a stratioților s-a consolidat, ea constituind fundamentul economic al themelor. Pentru a apăra zonele de graniță, în contextul ascensiunii musulmane, Iustinian II a creat, pe baza vechiului prototip roman al *limitaneilor*, aşezări de *akritai*, o categorie de

[2] John F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, Cambridge, 1997.

proprietari funciari, care beneficiau de pământ şi facilităţi fiscale, în schimbul obligaţiei de a apăra frontierele. Pământurile împărţite soldaţilor provin din proprietatea imperială, extinsă încă în această epocă, deşi din aceeaşi proprietate, dar şi a aristocraţiei, sporesc şi posesiunile funciare ale bisericii şi mânăstirilor. Motivul reformei themelor a fost legat şi de posibilitatea de a reduce solda, vistieria imperială fiind sărăcită după marile pierderi teritoriale, astfel că soldaţii din theme îşi puteau asigura traiul şi participarea la oaste din venitul obţinut de pe pământurile acordate. Oştirea themelor va constitui într-o epocă ulterioară baza armatei bizantine. Lotul de pământ al ţăranilor-stratioţi era moştenit din tată în fiu ca parte componentă a serviciului militar datorat în contul acestuia. Marile latifundii lucrate cu şerbi îşi pierd acum atât ponderea teritorială, cât şi importanţa economică. Comunităţile de *akritai* devin temelia organizării administrative bizantine, ele având în primul rând un rol militar şi fiscal, şi abia în plan secund unul economic.

Împăratul a convocat în 691/692 sinodul Quinisext (al V-VI-lea) sau Trullanum II (*in Trullo*), gândit ca un conciliu ecumenic, statut care i-a fost acordat însă *post factum*, fiind atribuit procedural sinoadelor ecumenice din 553 şi 680. Împăratul convocat, în afara reprezentaţilor clerului şi senatului şi pe conducătorii themelor. Hotărârile sinodului, care intenţionau să înnoiască şi să unifice dreptul ecleziastic al statului, prin completarea conciliilor V şi VI, au stabilit canoane privitoare la organizarea bisericii, rit şi la înăsprirea principiilor moralei creştine a mirenilor şi clerului. Diferite practici au fost condamnate din considerente morale sau pentru că aveau origine păgână (calendele, brumaliile, ghicitul, procesiunile mascaţilor), altele pentru că atingeau în viziunea vremii normele creştine - era interzisă consultarea unui medic evreu. În general canoanele oferă o imagine destul de fidelă asupra vieţii cotidiene. Preoţilor de rang inferior li s-a permis să se căsătorească. Iustinian îşi ia în această vreme titlul de „servus Christi" în legendele monetare, el fiind primul dintre împăraţi care pe reversul monedelor a bătut imaginea lui Hristos. Cu toate că împăratul susţinea poziţia Romei, papa Sergius I a refuzat să sancţioneze hotărârile din Quinisextum, întrevăzând tentativa imperială de a impune bisericii apusene rânduielile celei răsăritene. După relatarea din *Liber Pontificalis*, Iustinian ar fi dorit arestarea papei şi aducerea lui la Constantinopol, aşa cum procedase Constans II cu papa Martin în 652. Protospătarul (titlu inferior celui de patriciu) Zaharia, trimis să îndeplinească porunca, s-a lovit însă de rezistenţa locuitorilor Romei şi a miliţiilor fidele papei, văzându-se obligat să apeleze la generozitatea papei, pentru a scăpa de la moarte sigură, ascunzându-se în

dormitorul papal, de unde s-a retras cu ocară. Cu toate exagerările acestei relatări, conflictul s-a încheiat cu eşecul politicii bisericeşti a lui Iustinian, astfel că contradicțiile nu numai că nu s-au atenuat, ci s-au accentuat.

Atitudinea adesea sfidătoare a împăratului în chestiuni bisericeşti – conflictul cu patriarhul Callinicos - şi civile, politica sa fiscală, precum şi abuzurile favoriților săi lacomi - *sakellarios*-ul (şeful finanțelor) Ştefan şi *logothetes tou genikou* (şeful vistieriei imperiale) Theodotus – au creat o ruptură între el şi aristocrație, devenind impopular şi în rândul constantinopolitanilor. Insuccesele militare din 692, când Iustinian II a încălcat pacea cu arabii, duce la o amplă revoltă a populației în spatele căreia se afla strategul themei Hellas, Leontios, care luptase cu arabii în 692. Împăratului detronat i-a fost tăiat nasul - de aici porecla de Rhinotmetos („cu nasul tăiat"), fiind exilat în Crimeea la Chersones, unde îşi sfârşise viața papa Martin, iar favoriții săi arşi pe rug.

4.1.1.4 Căderea dinastiei Heraclizilor

Lipsa legitimității uzurpatorului **Leontios** (695-698) le-a dat arabilior pretextul de a ataca Africa bizantină. Pentru o perioadă atacurile arabe asupra exarhatului latin încetaseră, dar căderea lui era doar o chestiune de timp, după ce opera de apărare a Constans II s-a dovedit a fi ineficientă. Arabii au ocupat Carthagina în 697, şi cu toate că flota themei Karabisiani a putut să recucerească pentru scurt timp capitala exarhatului, în 698 musulmanii au reuşit să-şi refacă pozițiile. Flota, învinuindu-l pe Leontios de înfrângere şi de teama pedepselor care o aşteptau, s-a revoltat, asasinându-l pe comandantul acesteia, pe patriciul Ioan, după care l-au proclamat împărat pe drongarul **Apsimar**. Prin viclenie, Apsimar a reuşit să pătrundă cu uşurință în capitală, unde de curând izbucnise o epidemie de ciumă. Apsimar, după ce a dispus ca lui Leontios să i se taie nasul şi să fie călugărit, a ocupat tronul sub numele de **Tiberios III** (698-705). Noul împărat a pus capăt încercărilor de recucerire a Africii latine – a transformat insulele din exarhatul Africii în thema Sardiniei, iar zona sudică a Italiei în thema Siciliei -, concentrându-se asupra chestiunilor din Orient, invadând Siria arabă. Fratele său Heraclius numit *monostrategos* a purtat numeroase campanii în Asia Mică.

Iustinian II a mai reuşit să domnească pentru a doua oară. Din Chersones s-a refugiat în regatul chazarilor, căsătorindu-se cu sora chaganului, Theodora. Între timp la chagan soseau o solie bizantină care cerea extrădarea lui Iustinian. Pentru a nu zbuciuma relațiile sale cu Bizanțul,

chaganul a consimțit, aflând însă la timp prin intermediul Theodorei de această intenție, Iustinian a plecat înspre gurile Dunării, aflate în posesiunile hanului bulgar Tervel, fiul lui Asparuch, cu care încheie o alianță. Astfel, cu sprijinul unei puternice armate bulgaro-slave, Iustinian ajunge în septembrie 705 în fața zidurilor Constantinopolului şi reuşeşte să pătrundă cu câteva sute de adepți în capitală, printr-un apeduct, ocupând palatul Vlacherne. Revent pe tron, aliații săi au fost răsplătiți din belşug, însă răzbunarea împotriva duşmanilor a fost plină de cruzime. Iustinian II încheie o nouă pace cu aliatul său bulgar şi se obligă să reia plata tributului, iar lui Tervel îi acordă titlul de cezar, acesta dobândind cea mai mare parte din Rumelia Orientală. Patriarhul Callinicos a fost orbit şi exilat la Roma, Leontios şi Apsimar (Tiberios III) au fost batjocoriți în public şi apoi ucişi. Excelentul comandant de oşti, Herakleios, ca şi mulți ofițeri au fost spânzurați de zidurile Constantinopolului. Totuşi împăratul nu a îngăduit oştirilor cu care a sosit să jefuiască capitala. A doua domnie a lui Iustinian II Rhinotmetos a fost un lung şir de acte de teroare.

Câştigătorii în timpul celei de-a doua domnii a lui Iustinian II au fost, în afară de bulgari, arabii. În 709 ei au asediat fortăreața Tyana în zona de graniță a Capadociei. Oastea bizantină fiind insuficientă şi slab pregătită, arabii şi-au putut continua incursiunile în Cilicia (710-711) fără să întâmpine o rezistență deosebită şi au ocupat o serie de fortificații de graniță, înaintând până la Chrysopolis. În schimb, Iustinian a inițiat o expediție contra Ravennei (709) care îi fusese ostilă în prima domnie. Oraşul a fost prădat, ceea ce a provocat şi o puternică revoltă a populației din capitala exarhatului. Cu papa Constantin I împăratul a putut ajunge la o înțelegere în privința conciliului Quinisextum, fiind primit cu mari onoruri la Constantinopol în 710. Măsurile luate de Iustinian împotriva Chersonesului unde fusese exilat, prin trimiterea unei expediții de represiune, i-au adus împăratului pieirea. Revolta aparent minoră a locuitorilor revoltați ai Crimeei, prin alianşa cu chazarii a dus la proclamarea ca împărat a fostului strateg al themei Armeniakon exilat şi el în Crimeea, Philippikos Bardanes. Comandantul expediției de pedepsire, Mauros s-a aliat cu Bardanes şi a atacat Constantinopolul. În 711, când Constantinopolul şi-a deschis porțile, Philippikos a atras de partea sa garda lui Iustinian, care l-a trădat. O dată cu uciderea lui Iustinian II şi a fiului acestuia, Tiberios, dinastia lui Heraclius s-a stins.

Dinastia Heraclizilor a fost prima din istoria statului bizantin care a domnit un secol, dinaştii făcând parte din cinci generații. Definitorie pentru această perioadă este marea operă de reformare a imperiului, mai ales în plan militar şi fiscal.

4.1.2 Luptele pentru tron

Marea criză spirituală care a cuprins Bizanțul în perioada luptei privind icoanele s-a accentuat deja în timpul lui **Philippikos Bardanes** (711-713). El a fost un adept al ereziei monothelite, încă anterior intrării sale în Constantinopol ordonând îndepărtarea imaginii celui de-al treilea conciliu de la Constantinopol care condamnase monothelismul în 680. A renegat hotărârile celui de-al VI-lea conciliu ecumenic, declarând monothelismul ca religie de stat a imperiului. Patriarhul Cyrus a refuzat să sprijine noua politică religioasă, fiind depus şi înlocuit.

Aceste decizii în plan religios vor duce la deteriorarea acută a relațiilor cu papa Constantin I, care refuză recunoaşterea împăratului şi a noului patriarh Ioan VI, şi duce în fapt la inaugurarea luptei legată de cultul icoanelor între împăratul bizantin şi papalitate, imaginile fiind o armă în lupta pentru supremație.

Domnia lui Philippikos a fost dezastruoasă şi pe plan extern. Bulgarii, sub pretextul răzbunării lui Iustinian II, au făcut incursiuni de pradă în Tracia, ajungând până sub zidurile Constantinopolului (712). Pentru a face față pericolului au fost aduse trupe din Orient, din thema Opsikion, împăratul abandonând astfel zonele răsăritene raidurilor arabe. În mai 713 trupele din Opsikion s-au răsculat împotriva lui Philippikos-Bardanes, l-au detronat şi orbit.

Deşi răscoala fusese începută de armată, pe tron a fost ridicat şeful cancelariei imperiale, *protoasecretisul* Artemios, care va domni cu numele de **Anastasios II (**713-715). Noul împărat, un politician mult mai capabil, va curma orientarea monothelistă, revenind la dogmele ortodoxe şi s-a împăcat cu papa. În fața pericolului arab, care amenințau cu asedierea capitalei printr-o puternică invazie dinspre uscat şi dinspre mare, Anastasios II s-a preocupat de refacerea zidurilor de apărare şi de aprovizionarea capitalei, mai mult trimite în Rhodos armata themei Opsikion, în 715, pentru a distruge flota musulmană. Soldații s-au răsculat însă împotriva comandantului flotei, asediind capitala imperiului, astfel că războiul cu arabii a fost deturnat în mod nefericit înspre un război civil. Anastasios s-a văzut silit să se călugărească, retrăgându-se la Salonic, după cum **Theodosios III** (715-717) a fost silit să accepte coroana imperială, fiind doar un paravan pentru dominația militarilor din thema Opsikion. În fruntea imperiului se afla de fapt **Leon**, strategul themei anatoliene, originar din nordul Siriei, aliat cu Artabasdos, strategul themei Armeniakon, cu a cărui fiică s-a căsătorit. Theodosios a renunțat la tron în favoarea rivalului său, retrăgându-se ca monah la Efes, împreună cu fiul său. La 25 martie 717 **Leon** a intrat în

Constantinopol, fiind încoronat la Hagia Sophia. În acest mod s-au încheiat luptele pentru tron, anul 717 însemnând şi venirea pe tron a dinastiei isauriene.

4.1.3 Criza iconoclastă (726/730-843)

Un fenomen care a marcat profund Imperiul Bizantin a fost mişcarea iconoclastă. **Iconoclasmul** (gr., *eikon,* “imagine”; *klaein,* “a sfărâma”), este termenul generic care defineşte mişcarea împotriva folosirii în scopuri religioase a imaginilor, în special a celor care au tulburat Imperiul Bizantin în secolele VIII-IX. În 726 şi 730 împăratul Leon III Isaurianul a promulgat un decret prin care interzicea venerarea imaginilor. Erupția vulcanului de la vest de Thera a fost văzută ca un semn al mâniei divine, convingându-l pe împărat să dezaprobe cultul icoanelor. Această decizie a fost condamnată de către papă, dar doctrina / mişcarea iconoclastă a fost inițiată la Constantinopol de către Leon şi în şi mai mare măsură de către fiul şi succesorul său Constantin V, care a condamnat adorarea imaginilor drept idolatrie la conciliul bisericesc ținut în palatul Hiereia în 754.

Criza se anunțase de multă vreme. Ostilitatea față de imagini a lui Leon III şi a urmaşilor săi a fost pusă, de către scriitorii ortodocşi, pe seama unei influențe evreieşti şi musulmane (Leon vorbea fluent şi araba). Aportul evreiesc şi musulman în pregătirea iconoclasmului imperial s-a conjugat cu opinia unor segmente iconofobe ale societății bizantine. Iconoclasmul s-a bucurat de simpatie mai ales în zona centrală şi orientală a Asiei Mici. Leon III şi Constantin V erau legați prin ordine şi carieră de armatele din Anatolia, implicit de populația din Asia Mică. Episcopii iconoclaşti , primiți în audiență de împărat cu puțin înainte de primul său edict iconoclast, erau frigieni şi veneau din thema Anatolikon. Sentimentele iconofobe se pare că au fost mai răspândite în Asia Mică din cauza elenizării superficiale a populației autohtone, căreia, în urma invaziei musulmane i s-au adăugat elemente orientale. O pondere importantă au avut-o şi activitățile iconofobe ale evreilor din Palestina şi Asia Mică. Biserica armeană, nefiind oficial ostilă imaginilor, le venera nu după obiceiul grecilor, accentuând cultul crucii, ca semn al lui Hristos şi al mântuirii. O altă sursă a iconoclasmului a fost activitatea sectei pavlicienilor, care respingeau violent dogmele şi obiceiurile Bisericii, fiind fundamentali ostili semnului crucii şi refuzând să admită icoanele. Rațiunile politice şi strategice, care țineau de necesitatea fidelității themelor orientale, în contextul luptelor împotriva arabilor, l-au determinat pe Leon III să transforme iconofobia în doctrină oficială de stat. Iconoclasmul nu a fost o reacție față de generalizarea amenințătoare a cultului imaginilor, dovadă că originea sa nu poate fi aflată în regiunile elenofone.

Oficializarea iconoclasmului a provocat reacția violentă a părților europene ale imperiului. În 726 s-a răsculat populația Greciei şi a insulelor egeene. Papa Grigore II (715-731) a condamnat vehement deciziile lui Leon III, care a răspuns: „eu sunt basileu şi, totodată, preot!" Papa Grigore III (731-741) a condamnat necondiționat iconoclasmul în sinodul de la Lateran din 731. Flota lui Leon III a acționat de îndată în zona coastelor Italiei, privilegiile posesiunilor papale din peninsulă fiind retrase, iar impozitele au început să fie vărsate în visteria Bizanțului. Eparhiile Romei din Grecia, Dalmația, Calabria şi Sicilia au fost transferate sub jurisdicția patriarhului constantinopolitan. Mişcarea a slăbit imperiul prin încurajarea conflictelor interne şi exacerbarea diferențelor față de papalitate care a început să abandoneze politica de relativă fidelitate față de Bizanț şi să caute o alianță cu francii.

Argumentul cel mai serios împotriva iconoclasmului a fost formulat de către teologul şi părintele bisericii, de origine siriană, Ioan Damaschinul, anume că nega una din dogmele fundamentale ale credinței creştine, doctrina întrupării. Conform opiniei iconodulilor, a apărătorilor imaginilor, naşterea umană a lui Hristos a permis posibilitatea reprezentării sale ca imagine, imagine ce are elemente comune cu divinitatea în prototipul său. Respingerea imaginilor/ icoanelor, incumba de aceea nemijlocit o repudiere a cauzei lor. Inseparabilă de tradiția liturgică, arta religioasă este văzută de către creştinii ortodocşi drept o formă a confesiunii picturale de credință şi cale a experienței religioase. Această funcție centrală a imaginilor religioase, a icoanelor, care nu îşi găseşte o paralelă în alte tradiții creştine, s-a definitivat o dată cu încetarea mişcării iconoclaste din Bizanț (843). Iconoclaştii au invocat interdicția din Vechiul Testament a imaginilor gravate şi au respins icoanele, asemuindu-le idolilor. Teologii ortodocşi, pe de altă parte, şi-au bazat argumentele de iconosofie pe doctrina creştină a întrupării: Dumnezeu este într-adevăr invizibil şi indescriptibil în esența sa, dar atunci când Hristos a devenit om, şi-a asumat voluntar toate trăsăturile naturii create, inclusiv describilitatea. În consecință, imaginile lui Hristos, ca om, afirmă adevărul întrupării reale a lui Dumnezeu. Deoarece viața divină apare drept urmare a umanității înviate şi glorificate a lui Hristos, funcția artistului constă în a întruchipa taina credinței creştine prin artă. Mai mult, pentru că icoanele lui Hristos şi ale sfinților mijlocesc contactul personal cu persoanele divine reprezentate, aceste imagini trebuie să fie obiecte de "venerație" (*proskynesis*), deşi „adorația" (*latreia*) este destinată doar lui Dumnezeu. Ioan Damaschinul concepe icoana ca simbol şi mijlocitor al sfântului reprezentat, ea având un rol multiplu: *estetic* (icoana împodobeşte

biserica), *pedagogic* (dă învăţături din istoria Bisericii), *latreutic* (însoţeşte cultul divin) şi *haric* (mijloceşte harul divin).

În afara aspectelor teologice, mişcarea iconoclastă a afectat masiv arta bizantină. În ciuda succesului în sfera teologică, biserica răsăriteană nu a avut succes în chestiunea supremaţiei asupra autorităţii imperiale, chiar dacă Ioan Damaschinul a afirmat că împăratul nu are dreptul de a interveni şi de a se amesteca în chestiuni de credinţă. Atât introducerea politicii iconoclaste, cât şi condamnarea sa la conciliile din 787 şi 843 au fost în cele din urmă rezultatul unor decizii mai degrabă imperiale decât ecleziastice, conciliile (sinoadele) fiind convocate în baza unor ordine imperiale. În consecinţă, autoritatea împăratului atât în sfera spirituală, cât şi în cea seculară, şi controlul asupra Bisericii s-a consolidat perceptibil în urma controversei.

În timpul domniei împărătesei Irina s-a produs o schimbare în această politică, iconoclaştii fiind însă condamnaţi la al doilea conciliu de la Nicaea, în 787. O a doua perioadă a iconoclasmului a fost inaugurată sub auspicii imperiale în prima jumătate a secolului IX, încheindu-se cu condamnarea definitivă a iconoclasmului la conciliul Ortodoxiei, ţinut în 843 sub patronajul împărătesei Theodora II.

4.1.4 Criza iconoclastă şi luptele contra arabilor în timpul lui Leon III Isaurianul

La urcarea pe tron a lui Leon III, imperiul se afla în pragul ruinei. Şase împăraţi fuseseră detronaţi într-un răstimp de doar 21 de ani. Dintre ei, patru au pierit executaţi – Leontius, Tiberius III, Iustinian II şi Philippicos, un altul a murit după ce a fost orbit - Anastasie II, iar un altul – Theodosios III - călugărit.

Leon III (717-741) impune o nouă dinastie, cea siriană sau isauriană - care se va menţine până în 802, şi inaugurează politica iconoclastă care a reprezentat un complex program de reforme în toate domeniile.

Arabii pustiau întreaga Asie Mică până la malurile Bosforului, iar Amorium, principalul oraş al themei Anatolikon a fost asediat de către Suleyman, noul calif de la Damasc. Leon, care a comandat trupele bizantine, a avut nevoie de un răgaz pentru a organiza operaţiile care să ducă la ridicarea asediului musulman, încheind mai întâi lucrările de fortificare începute de Anastasios II. Pentru a câştiga timp, a început negocierile cu bulgarii, încheind o alianţă cu hanul Tervel care se temea că arabii ar putea deveni un vecin mult mai periculos şi agresiv decât Bizanţul. La începutul verii, când Muslamah a trecut Hellespontul la Abydos şi înainta adânc în Thracia, a fost în permanenţă hărţuit de către bulgari. Planul musulman din

717 nu era acela de a asedia Constantinopolul ca în 674, ci de a cuceri efectiv capitala bizantină. Trupele de uscat (120000 oameni) şi flota (1800 de corăbii) arabe erau conduse de cel mai bun general musulman al vremii, Muslamah, aceste forțe reuşind să impună o blocadă completă asupra Constantinopolului. Cucerirea capitalei bizantine ar fi permis arabilor să ia în stăpânire întreaga Anatolie. Paralel cu zidurile lui Theodosius, arabii au construit în iulie 717 două ziduri de asediu, cel interior pentru a-i încercui pe bizantini, cel exterior pentru a îi ține la distanță pe bulgari. La începutul lui septembrie, flota arabă a început blocada pe mare. Focul grecesc a fost din nou folosit pentru a distruge flota arabă, în Bosfor fiind incendiate peste 20 de vase, iar 2000 de arabi au murit arşi sau înecați. Asediul s-a prelungit în iarna deosebit de geroasă dintre 717-718, astfel Constantinopolul care era bine aprovizionat a rezistat, însă în tabăra arabă a început foametea. În primăvară, noul calif Umar II a trimis o nouă flotă provenită din Egipt, pentru a aproviziona trupele asediatoare, şi întăriri de trupe de uscat. Majoritatea soldaților trimişi de calif, care proveneau din rândurile creştinilor din Egipt, nemulțumiți de conducătorii lor musulmani, au trecut de partea bizantinilor. O epidemie de ciumă a izbucnit în tabăra musulmană, în plus erau permanent atacați de către bulgari, astfel că la 15 august 718 asediul a fost ridicat, flota arabă în retragere fiind incendiată.

Victoria lui Leon III asupra arabilor a fost umbrită de încercarea fostului împărat Anastasios II de a-l înlătura de la tron. Acesta luase puterea cu sprijinul unui grup al aristocrației în Tessalonika, unde se retrăsese în calitate de călugăr şi a obținut promisiuni de ajutor din partea bulgarilor, probabil nemulțumiți de răsplata acordată de Leon pentru ajutorul dat împotriva arabilor. Leon a izbutit însă să-i convingă pe bulgari să renunțe la expediția care pornise deja din Thracia, şi astfel să-l captureze pe Anastasie. Fostul împărat a fost executat, iar partizanii săi aspru pedepsiți. Triumful lui Leon a fost urmat de încoronarea fiului său Constantin drept coîmpărat şi de introducerea unei noi monede de argint, *miliaresion*. Ea înlocuia hexagrama introdusă de Heraclius, care ieşise din uz.

Între 726-739 arabii vor relua campaniile în Asia Mică, dar atacurile lor nu vor mai avea vigoarea de odinioară. Tratatul de alianță între Leon III şi hanul chazar împotriva arabilor - întărit prin căsătoria coîmpăratului Constantin, fiul lui Leon III, cu fiica hanului (733) - va avea drept rezultat, după o expediție victorioasă a hanului asupra Azerbaijanului arab (731), abandonarea de către arabi a pasului Derbend, a principalului drum spre Caucaz. Împărații Leon III şi Constantin au provocat arabilor conduşi de Suleiman în 740 o grea înfrângere la Akroinon, eliberând astfel întreaga parte vestică a Asiei Mici. Eşecul arabilor în fața Bizanțului au avut un mare

răsunet; succesele lui Leon III puneau stavilă înaintării arabe în Orient, după cum, în 732, victoria lui Charles Martel la Potiers punea definitiv capăt ofensivei arabe în Occident.

Leon III a putut fi eficace în luptele cu arabii şi ca urmare a noii reforme a themelor. Menținerea unor theme foarte mari reprezenta o primejdie pentru puterea imperială, ea oferind strategilor importante forțe militare din rândul cărora se puteau ivi uzurpatori ai tronului. Themele din Asia Mică au fost restructurate. Thema Anatolikon a fost divizată, în vestul ei fiind organizată thema Thrakesion, cu centrul la Efes, denumire dată după colonizarea tracilor în zonă. Thema maritimă Karabisiani a fost împărțită în thema Kibyraioton, de pe litoralul sud-vestic al Asiei Mici şi thema Mării Egee, iar Creta a fost organizată într-o themă de sine stătătoare. În Opsikion, o themă la fel de mare, împăratul s-a mulțumit să-l numească în postul de comandă pe cumnatul său Artabasdos. Fiul lui Leon a împărțit ulterior această themă, iar în Europa au fost înființate themele Tracia şi Macedonia, astfel în secolul al VIII-lea perfectându-se organizarea administrativă a lui Heraclius.

Leon III a lăsat urme adânci în istoria Bizanțului şi prin reformele sale în legislație şi justiție. În 726 publică un nou cod de legi, **Ecloga** (selecție), o nouă codificare a dreptului bizantin, o adaptare a legislației la noile realități pe baza institutelor, digestelor, codicelor şi novelelor lui Iustinian. Noua selecție de legi „cu îndreptări aduse lor în spiritul unei mai mari iubiri față de oameni“, punea la îndemâna judecătorilor un codice practic, mult mai accesibil în comparație cu codul lui Iustinian, fiind redactat în limba greacă, intenția fiind şi aceea de a veni în întâmpinarea necesităților păturilor mici şi mijlocii, interese promovate de împărații isaurieni. Dispozițiile reglementau dreptul familial şi chestiunile de succesiune. Avortul a fost scos în afara legii, iar sodomia era pedepsită cu moartea. Multe din crimele care în baza codului lui Iustinian erau pasibile cu pedeapsa cu moartea, au început să fie pedepsite după criterii mai „umane“ - raportate la secolul VIII - anume prin mutilare (tăierea nasului, mâinilor, orbirea). Obiceiurile orientale impuse deja din secolul anterior au fost legiferate în secolul VIII. Cu toate că era unul dintre cele mai avansate coduri de legi ale vremii, Ecloga a avut ulterior o proastă faimă, pentru motivul că a fost emisă şi aplicată de împărați eretici. Unele teze ale Eclogei au fost preluate în codurile de legi ale slavilor din Balcani şi din Rusia Kieviană.

4.1.5 Iconoclasmul şi luptele cu bulgarii în timpul lui Constantin V

Leon salvase imperiul de pericolul arab, l-a apărat îndeajuns de bine şi a supraviețuit uzurpatorilor săi, fiind de la Constans II, care de fapt fusese asasinat, singurul împărat care a murit în patul său. Moştenise un imperiul aflat pe marginea dezastrului, însă i-a redat stabilitatea, a început însă o controversă teologică mistuitoare pentru Bizanț. Politica iconoclastă lipsită de chibzuință a subminat autoritatea lui Leon III.

La 741 tronul a revenit lui **Constantin V Copronymos** (numele i se trage de la faptul că la botez ar fi pângărit cristelnița cu scârnă, după relatările iconodulilor) sau **Caballinos** (741-775), care fusese asociat la domnie de către tatăl său cu două decenii mai devreme. A guvernat inițial puțin, din cauza curopalatului Artabasdos care i-a smuls coroana pentru vreme îndelungată. Artabasdos, ginerele lui Leon III, cumnatul lui Constantin V şi comitele importantei theme Opsikion, se simțea şi el îndreptățit la tron. Lupta între cei doi a stat sub semnul luptei împotriva icoanelor, Constantin V fiind cel mai activ împărat iconoclast, motiv pentru care istoriografia bizantină ortodoxă îl zugrăveşte în culorile cele mai sumbre. Tânărul împărat – Constantin avea 22 de ani – a pornit o campanie împotriva arabilor care jefuiau zonele anatoliene la nici o săptămână după încoronarea sa (iulie 742), încredințând capitala magistrului Theophanes Monotes („cu o ureche”). Ajuns în Bithynia, l-a chemat pe Artabasdos pentru a stabili planul campaniei, acesta însă a atacat trupele împăratului şi le-a înfrânt. Anunțând la Constantinopol că împăratul a murit în luptă, fiul lui Artabados şi viitor asociat la domnie al său, Nikephor, strategul themei Thrakesion, a ocupat capitala, astfel patriarhul Anastasios l-a încoronat drept împărat pe **Artabasdos** (742-743). Noul împărat a reinstaurat cultul icoanelor. Conflictele iconoclaste au fost în acest mod potențate de luptele între diferitele theme ale imperiului care susțineau fie pe Constantin, fie pe Artabasdos. Constantin, refugiat în Amorium, a fost primit cu entuziasm în themele din Asia Mică, de unde a adunat oştiri. În primăvara anului 743, Artabasdos, nădăjduind să-şi consolideze poziția prin înfrângerea împăratului legitim, a pornit spre Opsikion. În lupta de la Sardes uzurpatorul a fost înfrânt, dar conflictele între cei doi au continuat până spre sfârşitul anului. După ce i-a supus pe constantinopolitani înfometării prin asediul său, Constantin reuşeşte să spargă blocada Constantinopolului. Artabasdos şi cei doi fii ai săi au fost capturați şi orbiți, în schimb patriarhului Anastasios, după ce a fost supus ruşinii publice (purtat în pielea goală urcat cu fața spre coadă pe un măgar prin Hippodrom), Constantin V i-a îngăduit să-şi păstreze funcția.

Leon III pare să fi fost un critic blând al cultului icoanelor, în schimb Constantin V s-a implicat mai mult din punct de vedere teologic, adoptând o politică iconoclastă doar după vreo opt ani de domnie.

Politica iconoclastă a atins punctul culminant în perioada domniei lui Constantin V Copronimul. Împăratul a condamnat nu numai cultul icoanelor, ci chiar cultul Fecioarei Maria şi al sfinţilor. Conciliul de la Constantinopol din 754, ţinut în palatul imperial din Hiereia, a hotărât nimicirea icoanelor, împăratul dispunând decorarea bisericilor cu imagini imperiale sau scene profane. Atitudinea împăratului a început în anii următori să dobândească un caracter politic şi social aprig împotriva iconodulilor. Multe mânăstiri au fost desfiinţate şi transformate în aşezăminte publice, proprietăţile mânăstireşti fiind secularizate. Demnitarii care împărtăşeau cultul icoanelor au fost exilaţi sau executaţi. Totuşi distrugerea icoanelor şi a mânăstirilor nu este documentată de izvoare.

Războiul civil, care durase mai mult de doi ani, a fost cel mai lung de la lupta lui Heraclius împotriva lui Phokas. Constantin V a fost un comandant de oşti strălucit, prin victoriile împotriva arabilor şi bulgarilor fiind venerat de soldaţi.

În răsărit, forţa arabilor fusese zguduită de victoriile lui Leon, dar şi de o gravă criză internă. Dinastia Omeiazilor se apropia de sfârşit şi după un îndelung război civil dinastia abassidă s-a impus la conducerea califatului (750). Transferul centrului de stat de la Damasc în îndepărtatul Bagdad a dus la o scădere a presiunii la care fusese supus Bizanţul, imperiul putând începe ofensiva.

În 746 Constantin, profitând de răzmeriţele din califatul arab, a pornit ofensiva, folosind regimentele create de el (*tagmata*), după ce a divizat thema Opsikion, mult prea mare şi periculoasă prin apropierea ei de capitală. Prin cele şase *tagmata*, conduse de domestici aflaţi în subordinea împăratului, pericolul ca aceste trupe să fie strânse de către un posibil uzurpator se reduceau considerabil, în schimb împăratul îşi asigura o forţă de luptă suplă care putea fi lesne mobilizată. Politica de colonizări a continuat de-a lungul domniei lui Constantin V, prizonierii din Orient fiind aşezaţi în Thracia, în imediata vecinătate a bulgarilor.

Pa această bază împăratul atacă Siria, unde ocupă Germaniceea, înfrângând în anul următor (747) în apropiere de Cipru flota arabă venită din Alexandria. O nouă expediţie împotriva arabilor încununată cu capturarea unor importante cetăţi de graniţă din Armenia şi Mesopotamia s-a desfăşurat în 752. Câştigurile teritoriale ale imperiului nu au fost însă durabile, totuşi conflictele cu arabii au luat aspectul unui război de graniţă.

Capturarea Ravennei de către regele lombard Aistulf (751) şi a rămăşiţelor exarhatului din jurul ei, cu toate că împăratul trimite o solie la Aistulf prin care cerea retrocedarea pământurilor sale, a dus în final la pierderea Italiei, basileul manifestând un interes scăzut faţă de partea apuseană a imperiului. Constantin a trimis ambasadori, ani în şir, la lombarzi, la franci şi papalitate, în încercarea de a recupera Ravenna, dar nu a iniţiat nici o acţiune militară. Exarhatul Ravennei rămânea definitiv pierdut pentru imperiu, fapt vădit în 774, când Carol cel Mare a reconfirmat solemn donaţia lui Pepin către papalitate. Totuşi, pentru că Roma nu avea un aliat cu care să se opună eficient longobarzilor, suzeranitatea politică a Bizanţului nu a fost repudiată. Doar Veneţia şi câteva insule, precum şi thema Siciliei mai constituiau părţi controlate mai mult sau mai puţin de Imperiu.

Cu toate acestea, în chestiunea bulgară împăratul va avea mai mult succes. Aceasta intrase pe primul plan în intervalul 755-775. Colonizările de populaţii din Orient şi ridicarea de noi fortificaţii la graniţa cu bulgarii, a provocat o invazie a acestora în Thracia (756). Constantin V a întreprins nouă expediţii antibulgare. Numeroşi slavi au fost colonizaţi în Asia Mică, în thema Opsikion. Apogeul conflictelor cu bulgarii a fost atins după instalarea pe tron al hanului Teletz (762), reprezentantul aristocraţiei protobulgare. Conflictele partidei aristocratice protobulgare cu populaţia slavă au fost exploatate de către imperiu. O mare masă a slavilor s-au refugiat pe teritoriul bizantin, mulţi fiind colonizaţi în Asia Mică. Victoria cea mai importantă împotriva hanului Teletz a fost obţinută în bătălia de la Anchialos (763), iar după moartea violentă a hanului bulgar Teletz, tulburările interne au oferit basileului bizantin posibilitatea de a interveni în luptele pentru putere din statul bulgar. Abia în 770 noul han Telerig a reluat conflictul cu bizantinii. În primăvara anului următor Constantin V a întreprins o nouă expediţie susţinută de flota bizantină de pe Dunăre. Deşi hanul Telerig a fost silit să capituleze, imperiul nu a putut obţine o pace de durată cu bulgarii.

În vara anului 775, pe când întreprindea ultima sa campanie împotriva bulgarilor, împăratul s-a îmbolnăvit grav şi a murit. Prin crearea de tagmata, a lăsat o armată mai puternică, a obţinut succese în Thracia, cu toate că nu a obţinut o victorie decisivă, dar a lăsat o cruntă controversă teologică, prin iconoclasmul său impus forţat, chiar prin teroare. Dincolo de propriu-zisa dispută teologică începe în fapt o luptă aprigă între puterea civilă şi cea a Bisericii, a mânăstirilor în Imperiu.

4.1.6 Moderaţia lui Leon IV şi revenirea la cultul icoanelor

Leon al IV-lea Chazarul (775-780), supranume care i se trage de la faptul că era fiul lui Constantin al V-lea şi al principesei chazare Irina, prin prudenţa

şi moderația sa, a permis trecerea de la iconoclasmul vehement la restabilirea cultului icoanelor din timpul împărătesei Irina. El a domnit prea puțin însă pentru a lăsa urme adânci în evoluția statului bizantin. Împăratul a pus capăt prigonirii iconoclaştilor şi mai ales a călugărilor. Un aport în acest sens l-a avut desigur şi soția sa, Irina, originară din Atena iconodulă.

Lipsindu-şi frații de mijloace financiare – Christophoros şi Nikephoros fuseseră numiți cezari de către Constantin –, la 24 aprilie 776 Leon al IV-lea l-a încoronat drept coîmpărat pe fiul său Constantin, având în acest sens acordul senatului, armatei şi al constantinopolitanilor. Abia fusese dejucat un complot al fraților săi, ei fiind exilați la Chersones, când află cu stupoare că împărăteasa Irina, soția sa îşi afişează fără menajamente orientarea iconodulă. După câteva luni, în care cuplul imperial nu mai era viabil, Leon IV moare otrăvit, se pare, de Irina, după alte păreri din cauza tuberculozei. La moartea împăratului (8 septembrie 780), fiul Constantin fiind minor, regența a fost preluată de către împărăteasa **Irina**.

4.2 Reforme interne şi expansiune (780-842)

4.2.1 Constantin VI şi Irina (780-802)

Regența Irinei a marcat finalul politicii iconoclaste, din 784 intențiile noii guvernări de restabilire a cultului icoanelor devenind manifeste. Irina, o împărăteasă cu voință de fier, se baza pe funcționarii iconoduli, pe eunuci, care nu puteau fi aleşi împărați – Staurakios, logothet al poştei şi consilier - şi pe preoți. După ce patriarhul iconoclast Paulos a fost convins să abdice, noul patriarh, Tarasios, *protoasecretis*-al Irinei, un politician chibzuit şi slugarnic, cere public un conciliu ecumenic care să condamne iconoclasmul. Conciliul, bine primit atât de patriarhii orientali cât şi de către Roma, a fost convocat în Biserica Sf. Apostoli din Constantinopol în vara anului 786, fiind periclitat de intervenția gărzii imperiale de orientare iconoclastă. Irina, având prezență de spirit, a trimis trupele de origine orientală în Asia Mică, dând iluzia unei incursiuni asupra arabilor, şi a chemat în capitală trupe iconodule din Thracia. Conciliul, reconvocat în 787, s-a dovedit a fi tolerant cu iconoclaştii, în numai şapte şedințe fiind rezolvate toate chestiunile. În schimb, pe lângă biserica oficială, a apărut o nouă ramură radicală creştină, reprezentată mai ales de monahi. La conciliul de la Niceea a învins însă orientarea moderată. Adversitatea față de icoane a fost declarată erezie, arătându-se că venerarea icoanelor este echivalentă cu venerarea persoanei pe care ele o reprezintă. Iconoclasmul nu a dispărut definitiv în urma conciliului.

Divergențele între Irina şi tânărul împărat au adus din nou în prim plan problema icoanelor. Deşi **Constantin al VI-lea** avea deja vârsta guvernării, Irina nu a consimțit să renunțe la putere. După ce în 790 Irina se proclamase împărat principal, în timp ce Constantin a devenit coregent, trupele din Asia Mică s-au răsculat împotriva împărătesei, silită să abdice, exilată în Sicilia, iar Constantin al VI-lea a fost numit unic împărat. Doi ani mai târziu, sătul de presiunile adepților mamei sale, împăratul o asociază din nou pe Irina la domnie, ceea ce a subminat popularitatea împăratului. S-a făcut resimțită o mişcare în favoarea unchiului împăratului, Nikephoros, fratele lui Leon IV, adorat de opoziție drept urmaş al lui Constantin al V-lea. Constantin al VI-lea a reacționat prompt şi la îndemnul Irinei l-a pedepsit cu orbirea pe cezarul Nikephoros. Revolta armatei din thema Armeniakon a fost deasemeni înăbuşită cu cruzime. Prin asocierea mamei sale la domnie, dar şi prin comportamentul său în chestiuni matrimoniale – divorțul de soția sa Maria, aleasă pentru el de Irina, divorț instigat tot de către mama sa - Constantin al VI-lea a pierdut sprijinul atât al iconodulilor, cât şi al iconoclaştilor din imperiu, putând fi înlăturat fără ca cineva să îi ia apărarea. Irina făcea practic tot ce-i stătea în puteri pentru a-şi discredita fiul. Populația capitalei şi clerul erau scandalizați de faptul că deşi patriarhul nu-şi dăduse acordul pentru divorț, împăratul s-a recăsătorit cu Theodota, sărbătorind 40 de zile cu mare fast. Înfrângerea în expediția din primăvara anului 797 împotriva arabilor a subminat şi ultima umbră de respect de care se mai putea bucura împăratul. De îndată ce Irina a considerat că tânărul împărat se făcuse suficient de impopular, şi-a pus în aplicare planul de a-l înlătura de la tron. Soldații loiali Irinei, cumpărați cu promisiuni de putere, l-au orbit pe împărat (15 august 797) în sala de porfir a palatului imperial (încăpere placată cu marmură roşie în care împărătesele dădeau naştere copiilor lor), ceea ce-l făcea inapt să mai domnească. La câțiva ani, având-o alături doar pe cea de-a doua sa soție, Theodota, împăratul moare, ponegrit de istoriografia oficială.

Irina a devenit supremă stăpânitoare **(797-802)**, purtând titlul de *basileus*. Irina a fost pe cât de ambițioasă, pe atât de incapabilă în planul politicii interne, la curte domnind o atmosferă de intrigi în care se concurau eunucii Staurakios şi Aetios. Ea a făcut concesii financiare bisericii, mânăstirilor şi a abrogat o serie de dări impuse populației şi taxe comerciale fără a ține cont de posibilitățile bugetului, ruinând finanțele statului.

Situația pe plan extern s-a înrăutățit şi ea în ultimele două decenii. Ca urmare a expediției din 783, Staurakios i-a silit pe slavii din Thessalonic, Grecia şi Peloponez să recunoască suzeranitatea bizantină. Imperiul a slăbit însă considerabil în fața bulgarilor şi arabilor. Aflați într-o perioadă de înflorire a califatului abassid, arabii au pătruns în 781 adânc în Thrakesion, în

urma păcii încheiate, imperiul obligându-se la plata unui imens tribut față de Harun-al-Raşid. Din 789 au reînceput şi atacurile bulgarilor, Constantin al VI-lea suferind o grea înfrângere în fața hanului Kardam la Makellai, imperiul fiind silit să reia plata tributului şi față de hanatul bulgar.

Încoronarea lui Carol cel Mare la Roma – simplă şi naturală, în condițiile în care pe tronul vechiului Imperiu roman se afla o femeie - a afectat considerabil Imperiul Bizantin, deschizându-se în doctrina politică medievală problema celor doi împărați. Carol cel Mare ar fi trebuit să obțină confirmarea de către Bizanț. În 802 solia împăratului apusean sosea la Constantinopol, cu gândul de a încheia o alianță matrimonială cu diabolica Irina, în ciuda faptului că papa considera că o femeie nu poate să dețină demnitatea de împărat. Înlăturarea Irinei de la domnie (31 octombrie 802) a amânat chestiunea recunoaşterii imperiului apusean. Logothetul Nikephoros este cel care a detronat-o pe monstruoasa împărăteasă, exilând-o pe insula Prinkipos, mai apoi în Lesbos, unde a murit un an mai târziu, moartea ei fiind sincer deplânsă doar de către călugări.

4.2.2 Reformele şi expansiunea lui Nikephoros I. Războaiele cu bulgarii lui lui Krum

Nikephoros I Genikos (802-811) a fost încoronat în pripă (31 octombrie 802), devenind format coîmpărat cu Irina, aceasta însă este silită să plece în exil în decurs de câteva zile. Starea statului bizantin era şubredă, în condițiile în care creația politică a lui Carol cel Mare nu era recunoscută de către romei, după cum nici Apusul nu recunoscuse validitatea domniei Irinei. Dinspre nord amenințarea bulgară, iar dinspre răsărit cea arabă complicau şi mai mult situația. În interior mânăstirile amenințau cu tentativa de a se elibera pe deplin de sub autoritatea împăratului şi a patriarhului. De aceea caracteristicile domniei lui Nikephoros urmau să fie ordinea politică şi opresiunea fiscală.

Împăratul Nikephoros, ca fost *logothetes tou genikou*, a întreprins în cunoştință de cauză măsuri de redresare a situației financiar-economice a Imperiului care se afla într-o profundă criză din cauza politicii predecesorilor săi, mai ales prin concesiile cu efecte dezastruoase ale împărătesei Irina.

Sistemul stratiotic a fost extins în rândul armatorilor (*naukleroi*), aceştia primind un lot de pământ într-o themă situată pe țărmul mării. A reintrodus taxele de import pentru mărfurile intrate în Helespont şi Bosfor, care fuseseră anulate de către Irina pentru a-şi păstra popularitatea după cruzimea față de fiul său. A anulat apoi scutirile de impozit ale Irinei, adăugând la acestea încă 8,5% ca taxă de înregistrare în registrul dărilor. A generalizat darea fumăritului (*kapnikon*) şi asupra instituțiile ecleziastice -

mânăstiri şi biserici, ca şi asupra parecilor (țărani dependenți) de pe domeniile mânăstireşti. Aristocrația latifundiară a fost obligată să achite restanțele acumulate în primii opt ani ai domniei împăratului. A introdus răspunderea solidară a comunității la plata impozitelor - cauțiunea mutuală, comunitatea trebuind să achite şi contribuțiile insolvabililor (*allelengyon*). Cămătăria a devenit monopol de stat, supuşilor fiindu-le retras dreptul de a mai acorda credite cu dobândă. Desigur administrarea finanțelor prin cele „11 vexațiuni", cum le-a numit istoricul Theophanes, măsuri acuzate de profundă severitate şi rapacitate, a fost necesară, împăratul reuşind să stoarcă venituri suplimentare semnificative, fără a lăsa impresia că impune noi taxe. Clericii mai ales l-au acuzat de avariție şi destrăbălare, acuzându-l şi de patima pederastiei.

Ortodoxia sa era suspectă, atâta vreme era probabil de proveniență arabă, iar relațiile cu biserica deveni tensionate, mai ales după moartea patriarhului Tarasios, când a înălțat în funcția de patriarh pe istoricul savant pe nume tot Nikephoros. Un bun teolog şi istoric, Nikephoros este autorul mai multor tratate care apără adorarea icoanelor. Nikephoros a avut o aversiune fățişă față de călugări, exilându-l pe starețul Theodor Studitul, reprezentantul aristocrației şi călugărilor care se opuneau împăratului.

Împăratul încheie un tratat cu Carol cel Mare (803) care reglementa frontierele între cele două imperii – recunoaşterea supremației Imperiului bizantin asupra Veneției, Istriei şi Dalmației, inclusiv a zonelor maritime, în timp ce Nikephoros recunoştea autoritatea carolingiană asupra Italiei (exarhatul Ravennei şi Pentapolis). Pentru a stăvili procesul de slavizare care devenise tot mai accentuat, Nikephoros începe creştinarea şi elenizarea slavilor prin forțarea țăranilor din interior de a se deplasa înspre *Sclavinii*, teritoriile de graniță şi colonizări pe teritoriul themelor nou formate Pelopones – recucerit în 804 de la slavi, Makedonia, Thessalonik şi Dyrrachion, pe lângă cele existente - Thrakia şi Hellas, aduncând aici populație grecească din Asia Mică. Imperiul împinge apoi în 807 frontiera Thraciei prin ridicarea unui lanț de fortificații împotriva bulgarilor de lungul cetăților Develtos, Adrianopol, Philoppopolis şi Serdica (Sofia de astăzi). Astfel el duce mai departe politica colonizărilor începută de către suveranii anteriori, fără aceste măsuri, chiar Grecia centrală ar fi putut deveni slavofonă.

Împăratul a dezavuat tratatul cu arabii, refuzând să mai plătească tribut acestora. Din 805, flota arabă şi-a reinstalat treptat controlul asupra bazinului central şi răsăritean al Mediteranei, Harun al-Raşid ocupând mai multe cetăți bizantine de graniță şi amenințând cu noi invazii în Asia Mică.

Nikephoros a fost astfel silit să reia plata tributului, până la moartea lui Harun al-Raşid (809), când în califat izbucnesc tulburări interne.

Frontul cel mai periculos pentru Bizanț a rămas însă cel din Balcani. În primăvara anului 809 Krum,instalat de curând pe tronul din Pliska, atacă şi cucereşte Serdica, distrugând fortificația şi măcelărind populația. Împăratul a reuşit ca în toamna anului să refacă cetatea Serdica, reintegrând-o sistemului defensiv. Doi ani mai târziu Bizanțul a reînceput contraofensiva în Balcani, după care au fost aşezați aici stratioți aduşi din Asia Mică. În primăvara lui 811 împăratul a trecut din nou granița, a distrus oraşul Pliska, inclusiv curtea hanului Krum, iar după ce a refuzat tratativele de pace, l-a urmărit pe Krum în zona muntoasă unde se retrăsese. În defileurile Balcanilor, armata bizantină a pierit aproape în întregime într-un atac de noapte (26 iulie 811), împăratul şi cei mai mulți fruntaşi bizantini căzând în luptă. Rămâne în că o enigmă, dacă graba lui Nikephoros sau trădarea generalilor săi a fost adevărata cauză a dezastrului. Din tigva împăratului, Krum a pus să i se facă o cupă din care obişnuia să bea în fața boierilor săi. Mai mult decât catastrofa militară, Bizanțul pierdea prestigiul cu greu refăcut de Nikephoros în Balcani. Staurakios, fiul lui Nikephoros, şi el rănit în luptă, a fost proclamat împărat de către armată, dar fiind practic paralizat şi imobilizat la pat din cauza rănii dobândite, senatul şi armata l-au ales drept basileu pe Mihail I Rangabe, cumnatul lui Staurakios, în octombrie 811. Unicul fiu al lui Nikephoros se va stinge din viață la începutul anului următor.

Mihail I Rangabe (811-813) a devenit împărat prin abuz, Staurakios fiind înlăturat de la putere pentru că nu accepta să revoce reformele tatălui său. Încoronat de către patriarhul Nikephoros abia după ce declară în scris că va apăra Biserica, el a fost evlavioasa marionetă a patriarhului şi a magistrului Theoctistos, „îngăduitor cu toți, numai că fără scaun la cap în treburile de stat" – după cum îl caracterizează istoricul Theophanes. Sunt curmate şi abolite măsurile de redresare a economiei şi finanțelor, „încât comorile fără de număr care fuseseră adunate de arghirofilia lui Nikephoros au dispărut în câteva zile" – spune acelaşi istoric. Viața politică şi religioasă au fost dominate de starețul Theodor Studitul, pe care a reuşit să-l împace cu patriarhul, şi a cărui personalitate avea o influență covârşitoare asupra împăratului. Iconoclaşii, tolerați în vremea împăratului Nikephoros, au fost din nou supuşi persecuțiilor. Imperiul a avut de luptat de acum şi cu secta paulicienilor. Favorizată de împărații iconoclaşti în secolul al VIII-lea, secta se răspândise în Asia Mică. Începând cu Mihail I Rangabe, basileii bizantini au declanşat persecuții masive împotriva lor, ceea ce îi va determina pe paulicieni să întemeieze un stat propriu la granița bizantino-arabă, în

emiratul de Melitene, ei devenind aliați obişnuiți ai arabilor în raidurile acestora în teritoriul bizantin.

Solii lui Mihail I Rangabe l-au pe Carol cel Mare la Aachen ca împărat al francilor (4 aprilie 812). Astfel existența imperiului apusean este recunoscută *de jure*. Se pare că şi pericolul din Balcani i-a împiedicat pe bizantini să-şi impună voința în Occident. Krum a atacat în 812 Thracia şi a cucerit oraşul Develtos (Burgas), oferind guvernului imperial pacea într-o formă ultimativă. Cum Imperiul refuză, Krum a mai ocupat Mesembria (noiembrie 812), de unde a capturat mari cantități de aur şi argint, dar şi materiale necesare focului grecesc. În aceste momente nu numai împăratul, dar şi patriarhul Nikephoros erau pentru încheierea păcii, în timp ce în cercul abatelui Theodor se accentua ideea continuării energice a războiului. A învins punctul de vedere al lui Theodor. După ce a recucerit Mesembria, armata bizantină a întâmpinat hoardele lui Krum la Versinikia, în apropiere de Adrianopol. Retragerea precipitată a strategului themei Anatolikon, Leon Armeanul, într-un moment în care bizantinii ar fi avut sorți de izbândă, a dus la înfrângerea şi detronarea împăratului (iunie 813). Mihail, sub presiunea demnitarilor care îl ridicaseră la putere, a consimțit să abdice şi a fost tuns călugăr, retrăgându-se pe insula Prote, unde moare în 845. Fiul său cel mare, Theophylact, care în 811 fusese declarat coîmpărat, şi fratele acestuia, Niketas (devenit patriarh sub numele de Ignatios în timpul lui Mihail III), au fost scopiți, pentru a fi astfel eliminați de la o posibilă succesiune la tron.

4.2.3 Reacția iconoclastă. Disensiuni – Leon V, Mihail II. Ambițiile lui Theophilos

Fiind proclamat împărat de trupele asiatice, după înfrângerea lui Mihail I Rangabe în fața lui Krum, strategul Leon, a pătruns în Constantinopol fără rezistență, fiind considerat singurul demn de coroana imperială şi recunoscut de senat (10 iulie 813).

La intrarea în capitală a lui **Leon al V-lea Armeanul (813-820)**, patriarhul Nikephoros a încercat să repete semnarea de către împărat a unei declarații scrise de fidelitate față de ortodoxie, însă Leon şi-a rezervat acest drept abia după încoronare, iar aceasta înfăptuită, a negat dreptul patriarhului de a i-o cere.

Istoricii văd în Leon V în primul rând inițiatorul celei de-a doua faze a crizei iconoclaste, continuând linia politică începută de modelele sale, Leon III şi Constantin al V-lea. Leon, originar din Anatolikon, al cărui strateg a fost la fel ca Leon III, avea înclinația de a favoriza iconoclaştii, dar nu a fost un bigot. Aripa asiatică din armată şi administrație care îl sprijinea era duşmană

a venerării icoanelor, de aceea agenda politică a noului împărat viza salvarea unității imperiului, şi deopotrivă impunerea iconoclasmului.

Leon a sporit influența adepților săi, Mihail Amorianul fiind trecut în rândul patricienilor, iar Toma, descendent al coloniştilor slavi din Asia Mică, a devenit general al federaților. Manuel a dobândit comanda trupelor armene şi în consecință thema Anatoliei. De Crăciun, fiul mai mare al lui Leon, Sembat, este declarat coîmpărat, acesta schimbându-şi numele în Constantin.

Leon a avut doar un scurt răgaz pentru chestiuni civile, deoarece după asediul Adrianopolului hanul Krum a apărut în fața zidurilor Constantinopolului. Regele bulgar şi-a extins liniile până la Poarta de Aur, dar a aflat curând că armata sa nu-şi poate menține pozițiile şi a permis trupelor să jefuiască şi să distrugă zona din jurul capitalei, pentru a forța încheierea unui tratat de pace. A fost fixată chiar o întâlnire cu Leon, la care împăratul şi regele urmau să vină însoțiți doar de câte o gardă personală. Atentatul pregătit împotriva lui Krum a eşuat, deşi însoțitorii lui au fost ucişi sau luați captivi, reuşind să scape. Hanul Krum s-a răzbunat pustiind suburbiile capitalei, a intrat în Adrianopol, deportând populația de aici şi prizonierii la nordul Dunării.

Împăratul plănuieşte şi conduce personal ofensiva. Astfel a atacat trupele bulgare din apropierea Mesembriei în timpul nopții, ucigându-i pe bulgari până la ultimul om - sursele arată nici pruncii nu au fost cruțați, câştigând o victorie cu răsunet asupra bulgarilor în toamna anului 813, dar în primăvara ce a urmat Krum se afla iarăşi în pregătiri pentru o campanie de amploare împotriva Constantinopolului. Hanul bulgar intenționa de această dată să distrugă capitala Imperiului bizantin. Leon a întărit în grabă fortificațiile, trimițând şi o solie la Ludovic cel Pios prin care solicita sprijin, această misiune revenind fără rezultatul scontat. Soarta a salvat din nou imperiul: ca şi Attila, regele hunilor, Krum a murit pe neaşteptate de comoție cerebrală (13 aprilie 814). Cu fiul şi succesorul acestuia, Omurtag, Leon al V-lea a încheiat o pace pe 30 de ani, după ce Leon V îl înfrânge într-o ambuscadă în Thracia, stabilindu-se cu exactitate hotarele dintre cele două state. Bulgarii înapoiau fostele teritorii care aparținuseră Bizanțului înainte de război, în schimb Leon renunța la pretențiile asupra ținuturilor din Thracia. Pacea se instaurase şi la granițele cu arabii, unde criza internă izbucnise, califatul arab fiind măcinat de lupta între urmaşii lui Harun al-Raşid.

Liniştea în exterior a fost folosită de Leon al V-lea în scopul validării principiilor iconoclase. Argumentul său era acela că cei cinci împărați care au urmat restaurării cultului icoanelor au sfârşit tragic. Învățatul Ioan

Grammatikos, conducătorul mişcării iconoclaste, a primit dispoziția împăratului de a pregăti materialul teologic pentru un conciliu iconoclast. La vestea acestor intenții, patriarhul Nikephoros s-a opus, găsind sprijin puternic la clerul bizantin, inclusiv la abatele Theodor Studitul, care apăra teza independenței bisericii față de stat. Nikephor a fost depus şi exilat în primăvara anului 815, în fruntea bisericii fiind adus Theodotos Malissenos, un curtean devotat împăratului. Sinodul convocat de Leon al V-lea Armeanul la Constantinopol, în Sfânta Sofia, a repus în vigoare hotărârile conciliului din 754, respingându-le astfel pe cele din 787, dar iconoclasmul nu mai găsea acum aderența de odinioară. Istoricul Theophanes şi starețul Theodor Studitul au fost exilați, iar bogata mănăstire Stoudios, cea mai importantă din Constantinopol, a fost trecută în proprietatea imperială. Prin persecuțiile aduse iconodulilor, considerate de hagiografi ca fiind cele mai crude de la Dioclețian, cu toate că restaurarea iconoclasmului n-a adus cu sine execuții în masă, dar şi prin duritatea instaurată la curte, împăratul şi-a pierdut orice popularitate. Împăratul a luat măsuri ferme de anihilare a opoziției de la curte, în fruntea căreia se afla Mihail Traulos, arestându-l pe acesta în ajunul Crăciunului. Execuția lui prin ardere pe rug a fost amânată, la rugămințile împărătesei Theodosia, amânare care i-a fost fatală împăratului. În noaptea de 25 decembrie 820 Leon al V-lea Armeanul a fost asasinat, împreună cu fiul său, în fața altarului din Sf. Sophia.

Mihail al II-lea Amorianul (*Traulos / Psellos / Balbus* = Gângavul) **(820-829)**, întemeietorul dinastiei amoriene (phrygiene) este autorul moral al asasinării lui Leon al V-lea. El a fost comandant al gărzii în vremea domniilor Irinei şi Nikephoros I şi strateg al themei Anatolikon în timpul lui Leon V, un bun militar, inteligent, dar altminteri grosolan şi incult. Importantă a fost decizia sa de a interzice discuțiile cu privire la icoane, deşi doctrina statului rămânea una iconoclastă.

Ascensiunea lui Mihail al II-lea a stârnit apetitul pentru putere al lui Thoma, zis Slavul, general al federaților din Asia Mică, şi fost tovarăş de arme al împăratului. Răsculându-se împotriva lui Mihail al II-lea, Thoma s-a proclamat împărat (821-823), fiind încoronat de către patriarhul de Antiohia, titlul fiindu-i recunoscut şi de califul al-Mamun. Recunoaşterea i-a fost acordată de majoritatea themelor din Asia Mică, şi punându-se, din rațiuni politice, pe o poziție iconodulă, Thoma a obținut şi adeziunea unor theme europene, transferând cu succes o parte a forțelor sale în Thracia. Astfel, în decembrie 821 începe asedierea îndelungă Constantinopolului. Doar cu ajutorul hanului bulgar Omurtag a reuşit Mihail al II-lea să despresureze Constantinopolul şi să restabilească controlul în imperiu (823). După ce Mihail a asediat Arkadiopolis, Thoma Slavul, silit să capituleze, a fost

schingiuit şi executat. Imperiul era însă zguduit de cei trei ani de război civil, situație de care au profitat arabii care au cucerit în 826 Creta, cea mai importantă poziție strategică a imperiului în Mediterana, un an mai târziu începând cucerirea Siciliei.

Fiul şi succesorul lui Mihail al II-lea, **Theophilos (829-842)**, coîmpărat din 822, a fost un intelectual rafinat care a încurajat artele şi ştiința, fiind educat de Ioan Grammatikos, de la care a învățat că virtutea supremă a unui împărat este justiția. Împăratul a fost poet şi imnolog, precum şi un bun cunoscător al teologiei. Theophilos a restaurat Universitatea din Constantinopol, după declinul acesteia din secolul al VIII-lea, numindu-l pe Leon Matematicianul în funcția de rector. Apetitul pentru arta arabă s-a datorat influenței pe care o exercita atmosfera învățată de la curtea lui Harun al-Raşid. Împăratul a continuat persecuțiile iconoclaste, un edict din 832 interzicând cultul icoanelor, aflându-se din acest motiv în permanentă dispută cu soția sa, Theodora. Împăratul a fost înclinat să imite politica lui leon Isaurianul, dar nu se putea aventura să închidă mânăstirile refractare. Theophilos a fost auster şi drept, încercând să suprime corupția şi abuzurile funcționarilor. Se povesteşte chiar că în momentul în care o corabie încărcată cu mărfuri sosise din Siria în portul capitalei, aflând că acestea sunt pentru împărăteasa Theodora, a poruncit incendierea corăbiei, admonestând-o pe soția sa să îşi procure ceea ce doreşte de pe piața oraşului, pentru că în acest fel privează statul de taxe. Theophilos a ordonat chiar pedepsirea ucigaşilor lui Leon, în ciuda faptului că tatăl său şi-a datorat ascensiunea la tron acestora.

În 831 Theophilos a trimis o delegație la Bagdad cu daruri pentru Al-Mamun, semnând astfel un tratat de pace care a durat însă doar câțiva ani. Cu toate acestea, Imperiul a trebuit să lupte cu rezultate schimbătoare pe două fronturi, în răsărit şi în Sicilia. În 838, urmaşul lui Mamun, califul Al-Mutassem lovit cele mai importante centre din Asia Mică ce se aflau pe drumul Constantinopolului. Împăratul a organizat o campanie amplă împotriva arabilor, înaintând spre Mesopotamia, distrugând Sozopetra, locul de baştină al lui Al-Mutassem. Califul, pentru a se răzbuna, a ocupat Ankyra şi Amorion, patria lui Theophilos, cea mai importantă fortăreață din Anatolikon. În iulie 838, i-a înfrânt zdrobitor pe bizantini la Dazimon, mulți dintre generalii şi nobilii împăratului fiind luați prizonieri şi torturați până la moarte. Cu toate acestea, exploatând disensiunile din tabăra arabă, în 841, Theophilos a reuşit, cu ajutorul maurilor spanioli, să captureze Melitene aflată la granița cu Armenia, forțându-l astfel pe Al-Mutassem să semneze un armistițiu.

Iconoclasmul a înregistrat ultima sa afirmare în vremea domniei lui Theophilos, în fapt el nu mai găsea adeziune şi se rezuma la zona capitalei.

4.3 Apogeul puterii bizantine – renaşterea macedoneană (843-1025)

4.3.1 Expansiunea în vremea dinastiei macedonene timpurii

Restaurarea balanței politice la mijlocul secolului al IX-lea a marcat începutul lungii faze medievale a imperiului. Epoca este caracterizată de succesul militar şi expansiunea economică, în vreme ce cultura bizantină ajunge la apogeu.

Începuse o nouă perioadă, mai întâi de ascensiune culturală, apoi şi politică. Nu dinastia amoriană, ci domnia neliniştită a ultimului amorian, Mihail al III-lea, a deschis noua epocă. Bardas, Photios, Constantin au fost cele trei mari personaje care au prevestit noua eră. Politica bisericească a împăraților iconoclaşti şi dezinteresul lor față de părțile apusene ale imperiului au accelerat procesul de făurire a statului papal şi al creării imperiului carolingian. Dacă a eşuat ideea statului bizantin universal, a eşuat de asemenea ideea bisericii romane universale în răsărit, la aceasta contribuind Leon al III-lea care a adus Peninsula balcanică şi Italia de sud sub jurisdicția patriarhiei de Constantinopol. După cum imperiul apusean s-a ridicat în detrimentul universalismului de stat bizantin, aşa s-a ridicat patriarhia de Constantinopol în detrimentul universalismului roman.

De o importanță şi mai mare este că în interiorul spațiului răsăritean atât statul cât şi biserica au avut noi îndatoriri. Creştinarea slavilor de sud şi răsăriteni a însemnat câştigarea unei lumi creştine noi pentru Bizanț.

În urma expansiunii culturale va veni şi cea statală şi militară. După defensiva în Europa şi Asia Mică, de acum Constantinopolul îşi va supune întreaga peninsulă balcanică şi îşi va recâştiga poziția în Mediterana.

Theophilos lasă în urma sa un fiu minor, **Mihail al III-lea (842-867)** avea doar trei ani, regența împărăteasa fiind asigurată de împărăteasa **Theodora** (842-856) şi sora mai mare a lui Mihail, ea fiind menționată în protocol şi reprezentată pe monede alături de Theodora şi tânărul împărat. Cei mai importanți sfetnici ai Theodorei erau frații ei, Bardas şi Petronas, magistrul Sergios Niketiates, se pare un unchi al Theodorei, dar mai ales logothetul dromului Theokistos, favoritul ei. Deşi cei mai mulți erau din răsărit, după cum Theodora era armeancă din Paphlagonia, ei au fost totuși adepții restabilirii cultului icoanelor. După ce Ioan Grammatikos a fost înlocuit în

scaunul patriarhal cu şiretul Methodios, iar Leon Matematicianul destituit din funcția de mitropolit al Tessalonicului, la un sinod din martie 843 a fost restabilit cultul icoanelor, încheindu-se aici criza iconoclastă care fusese însoțită de atâtea tulburări şi lupte ce au măcinat Imperiul. Cu aceasta Biserica a triumfat în fapt asupra puterii laice, fiind zădărnicit planul multor împărați ai Bizanțului de a-şi impune autoritatea asupra conducerii spirituale.

Cultul, dar deopotrivă arogantul şi brutalul logothet al dromului, eunucul Theoktistos a devenit cel mai important personaj din anturajul împărătesei-regente, mai ales după înlăturarea principalului său rival, Bardanes, devenind singurul sfetnic al Theodorei. Theoktistos a dus o politică de stat chibzuită ce a adus statului mari rezerve în aur. Sprijiniți de patriarhul Methodios, Theodora şi Theoktistos au realizat toate transformările cu prudență deosebită, neluând nici o măsură împotriva foştilor iconoclaşti. Theodora a inițiat însă represalii împotriva paulicienilor din estul Imperiului, mulți fiind exterminați, de aceea cei care au reuşit să se salveze au trecut sub protecția emirului din Melitene, întemeind o colonie în cetatea Tephrike, vor participa activ la incursiunile arabe împotriva statului bizantin.

Luptele iconoclaste au luat sfârşit în vremea Theodorei, dar această politică ponderată nu a fost pe placul zeloților, deschizându-se din nou disputa cu biserica oficială. Monahii studiți îl combăteau şi pe patriarhul Methodios, la fel ca odinioară pe Tarasios şi Nikephoros. Disputa s-a întețit mereu, până ce studiții au fost excomunicați. După 847 pe scaunul patriarhal se va afla Ignatios, un fiu al împăratului Mihail Rangabe care după înlăturarea tatălui său devenise călugăr. Urcarea sa pe tronul patriarhiei a însemnat şi o oarecare cedare în fața studiților.

Logothetul Theoktistos nu s-a distins însă ca un bun conducător de oşti, pierzând mai multe bătălii împotriva arabilor. Flota bizantină a fost înfrântă în Creta, la fel ca şi armata de uscat pe râul Mauropotamos (844), Imperiul fiind silit să încheie o pace costisitoare cu Al-Mutassem. Abia după şapte ani Bizanțul a arătat tot mai multă cutezanță în luptele cu arabii, în ciuda unor insuccese de până atunci. În 853, după două veacuri de defensivă, flota bizantină a reluat ofensiva în răsăritul bazinului mediteranean, atacând şi distrugând cetatea Damietta de la gurile Nilului. Această demonstrație a făcut ca arabii fatimizi să treacă imediat la constituirea unei flote puternice ce va acționa cu succes până în secolul al X-lea.

În acelaşi timp Theodora a trebuit să intervină împotriva bulgarilor conduși de Boris pentru a-i sili să recunoască suzeranitatea Bizanțului, ştirbită acum pentru că pe tron se afla din nou o femeie (850-852).

Activitatea culturală şi politică deosebită a imperiului a început imediat după lovitura de stat din 856, când tânărul Mihail al III-lea, ajuns la majorat, cu sprijinul unchiului său Bardas şi a unei părți a nobilimii din capitală, îl înlătură pe Theoktistos de la putere. Theodora a fost forțată să renunțe la regență, iar senatul l-a declarat pe Mihail drept singur stăpânitor. Theodora şi fiicele sale au fost silite să se retragă la mânăstire.

Domnia lui Mihail al III-lea Bețivul este zugrăvită de către istoricii şi cronicarii bizantini în tonuri sumbre, fiind perceput ca un desfrânat, considerat un al doilea Nero. Educația împăratului în timpul minoratului fusese neglijată de către Theodora, el fiind influențat de unchiul său Bardas. S-a interesat întotdeauna de armată, numeroase expediții fiind conduse de el personal. În ciuda unei purtări compromițătoare, adesea necuviincioase, fiind înconjurat, până la preluarea puterii doar de circari şi destrăbălați, iar apoi lipsit de suficientă voință şi autocontrol, victimă a diverselor influențe de la curte, el a fost totuşi un dinast talentat, fără a fi devenit un mare împărat.

Conducătorul real al statului, al politicii de la curte era Bardas, acesta primind din 862 titlul de cesar, după cum un alt unchi al basileului, Petronas, strategul themei Opsikion, se ocupa de chestiunile militare. Bardas şi-a dovedit capacitatea pe toate planurile. În palatul Magnaura a înființat o şcoală superioară pentru ştiințe laice (849), unde se studiau cele şapte arte liberale, predate în limba greacă. Leon Matematicianul din Thessalonik şi Photios au fost personalitățile de seamă care au marcat mediul universitar al vremii în Bizanț, în timp ce vestul Europei era încă dominat de barbarie intelectuală.

Patriarhul Ignatios, un veritabil ascet, i-a refuzat lui Bardas împărtăşania în 857, acuzându-l de concubinaj cu văduva fiului său. Bardas a acționat în forță, destituindu-l pe patriarh şi înlocuindu-l cu funcționarul laic (*protoasekretis*) Photios, fiind încălcate normele de înscăunare (858). A urmat o perioadă agitată, dar semnificativă pentru istoria bisericii bizantine. Photios a fost cel mai bun diplomat şi politician aflat vreodată pe scaunul patriarhal de la Constantinopol, a fost însă şi vehement criticat de preoți. În imperiu s-au format două partide, una în favoarea lui Photios, cealaltă în favoarea lui Ignatios.

Lupta cea mare a trebuit s-o ducă Photios cu Roma. Bizanțul ajunsese şi pe tărâm ecleziastic pe înalte culmi, exceptând zeloții care nu au sesizat direcția desfăşurării evenimentelor, apelând mereu, din nemulțumire, la Roma. Constantinopolul, oricum, nu putea accepta universalismul bisericesc al Romei, după ce Apusul se sustrăsese universalismului de stat.

Fiind angajat în disputa cu adepții lui Ignatios, Photios nici nu îşi dorea confruntarea cu Roma. El a trimis deciziile sale sinodale papei, sperând că va primi de acolo sprijin împotriva zeloților. Pe scaunul Sf. Petru se afla un papă capabil, în persoana lui Nicolae I, al cărui vis era întărirea universalismului roman. El a luat partea lui Ignatios, refuzând să-l recunoască pe Photios, motivând că a fost investit ca patriarh prin mijloace necanonice. Motivul corespundea realității, investiri asemănătoare fiind practicate nu o dată în secolele anterioare. Nicolae I pretindea însă primatul în biserica creştină. Grație imensei forțe materiale dobândite prin creştinarea lumii slave în rit răsăritean şi a concursului basileilor, patriarhul bizantin se va emancipa definitiv de sub autoritatea papală, de acum anunțându-se marea schismă a bisericii creştine, ea devenind de acum, în fapt, bicefală.

Arabii cuceriseră între timp Sicilia şi Italia de sud, Bizanțul rămânând doar cu oraşele Siracuza şi Taormina, flota sa câştigând şi o efemeră victorie împotriva musulmanilor la Damietta. Trecând la ofensivă în Asia Mică, strategul Petronas, fratele lui Bardas, a pătruns adânc în teritorii ocupate de arabi. Au fost reîntărite şi fortificațiile de graniță din Asia Mică. S-au încheiat mai multe păci cu dese schimburi de prizonieri. Respingând un atac al lui Omar, în 863, renumitul Petronas pătrunde în Armenia arabă, la granița între themele Armeniakon şi Paphlagonia, fiind ucişi în luptă emirul de Melitene Omar şi conducătorul paulicienilor. După secole de războaie defensive, începând cu 863, politica militară a Imperiului dobândeşte un caracter mai degrabă ofensiv. Inițial, în Asia Mică, ofensiva bizantină a fost mai prudentă, derulându-se însă tot mai rapid începând cu a doua jumătate a secolului al X-lea.

Pericolul slav se manifestă într-o nouă formă la 860 când cnejii ruşi au încercuit pentru prima dată Constantinopolul cu flota lor şi au pustiit împrejurimile. Împăratul care conducea personal trupele din răsărit contra arabilor, a trebuit să se întoarcă din Orient la vestea atacului rusesc. Soluția a văzut-o Bizanțul, după retragerea ruşilor, în creştinarea atacatorilor. Misiunea în Rusia a dat rapid roadele aşteptate. Atacul rusesc a făcut necesară reînnoirea relațiilor cu cazarii.

Şi principele Rostislav din Moravia a solicitat Bizanțului misionari, dorind să evite influența clerului franc, ca şi de o apropiere franco-bulgară. Chiril şi Metodiu, din Salonic, au fost misionarii trimişi în Moravia. Un rol deosebit în creştinarea slavilor l-au avut bineînțeles basileul şi Photios. Constantin-Chiril a creat un alfabet slav, cunoscut cu numele de „glagolitic, urmând să traducă Biblia în limba slavă, de fapt în dialectul macedo-slav. Însuşi serviciul divin din Moravia a fost ținut de cei doi frați în limba slavă. Constantin-Chiril a murit timpuriu într-o mânăstire din Roma (14 februarie 869). De la numele

său alfabetul a dobândit denumirea de „chirilic". În Moravia, însă, misiunea a fost finalizată de franci, bizantinii fiind prea departe, iar misionarii din Italia au abandonat zona de timpuriu.

În schimb, misiunea bizantină a avut deplin succes la ruşi şi la slavii de sud. Procedând invers decât moravienii, bulgarii au cerut misionari de la franci, dar Bizanțul nu putea admite o misiune venită di Apus, fie de la franci, fie din Roma. În 864/865 cneazul Boris a cedat nu doar în fața misionarismului bizantin, dar şi în fața presiunii militare - a flotei, în Marea Neagră, şi a armatei terestre bizantine la granița Bulgariei - acceptând creştinismul de la biserica din Constantinopol.

La botezul său a participat basileul bizantin, principele bulgar acceptând numele de Mihail, numele împăratului. Constantinopolul a recunoscut limba slavă ca limbă de cult în statul bulgar. În momentul creştinării procesul de asimilare a bulgarilor turanici de către populația slavă majoritară se afla în faza finală. Creştinarea bulgarilor şi organizarea bisericii dintre Dunăre şi Balcani s-au desfăşurat rapid, slavii intrând cu aceasta pe făgaşul culturii europene. În urma activității lui Clement şi Naum, discipoli ai lui Kyril şi Metodiu, veniți din Moravia Mare, alfabetul chirilic se răspândeşte în Bulgaria, de unde avea să fie preluat şi de sârbi, de către români şi ruşi. Opoziția boierilor a fost înfrântă de Boris-Mihail după ce 52 dintre ei au fost decapitați. Mihail nu a dorit supunerea bisericii sale față de Constantinopol, vrând să obțină o biserică independentă. Se pare că intențiile imperiale ale Bizanțului l-au deziluzionat. Spre bucuria lui papei Nicolae I, a întors spatele Bizanțului, cneazul bulgar cerând sprijinul Romei, astfel că în acele momente Bulgaria părea câştigată de către misionarii romani.

Cu aceasta, conflictul dintre Constantinopol şi Roma a atins punctul său culminant. Photios devenise din nou adversarul direct al Romei. Statul a sprijinit interesele ortodoxiei bizantine. Împăratul a scris papei, protestând în legătură cu amestecul papei în chestiunile bisericii orientale. În formă ultimativă cerea retragerea misiunii romane. Patriarhul la rândul său s-a proclamat judecător al bisericii apusene, arătându-i greşelile în liturghie şi disciplină bisericească, atacând mai ales dogma occidentală *filioque*.

Mihail al III-lea se aliase, spre nenorocirea sa, cu Vasile Macedoneanul, viitorul împărat. Vasile, care era de condiție modestă, intrase în cercul favoriților lui Mihail al III-lea Bețivul, s-a căsătorit la îndemnul împăratului cu amanta sa însărcinată, Eudokia Ingerina şi a urcat în ierarhia de la curte, primind funcția de *parakimomen*. În calea ascensiunii sale stătea cezarul Bardas. În cursul unei expediții contra arabilor din Creta (866), a reuşit să-l convingă pe împărat că Bardas ar complota la tron, asasinându-l cu acordul imperial. Mihail III l-a adoptat chiar pe Vasile, declarându-l asociat la

domnie. În anul următor, simțind că poziția sa la curte este periclitată, Vasile I Macedoneanul va uzurpa tronul imperial, ucigându-l pe Mihail al III-lea în timp ce acesta dormea.

4.3.2 Opera legislativă a împăraților Vasile I (867-886) şi Leon al VI-lea (886-913)

Poporul Constantinopolului nu a reacționat la asasinarea infamă a lui Mihail al III-lea, astfel că transferul de putere dinspre dinastia amoriană către cea macedoneană are loc prin **Vasile I (867-886)**, care va prelua tronul imperial, secondat de soția sa Eudokia Ingerina, fosta amantă a lui Mihail al III-lea. Vasile I Macedoneanul a fost perceput ca viclean şi lipsit de scrupule.

Epoca dinastiei macedoneene a fost caracterizată de expansiune teritorială, Imperiul redobândindu-şi statutul de mare putere europeană.

Vreme de doi ani Vasile nu a impus schimbări în conducerea bisericii. Photios, devenit impopular prin legăturile sale cu familia ultimului împărat amorian şi toleranța pe care a arătat-o față de viciile de la curte, a fost demis chiar în momentul decisiv al luptei sale de emancipare de sub autoritatea papală. Motivul a fost în primul rând unul politic. Împăratul şi-a asigurat fidelitatea clerului prin reinstalarea fostului patriarh Ignatios, fiind reluate şi relațiile cu pontiful Romei, Adrian II, cu toate că în problemele de jurisdicție au rămas aspecte esențiale neclarificate între cele două biserici. La încheierea conciliului din 869/870, când a fost excomunicat Photios, în prezența legaților papali, aceştia au asistat şi la subordonarea bisericii bulgare, prin delegații ei, față de patriarhia de la Constantinopol. Vasile I a urmărit şi a desăvârşit şi creştinarea ruşilor. Majoritatea episcopilor răsăriteni au rămas însă fideli lui Photios, astfel că Vasile a văzut că restaurarea unității religioase a Imperiului putea fi obținută prin reinstalarea acestuia, ceea ce s-a petrecut după moartea lui Ignatios (878).

Bizanțul a intervenit în Italia de sud, oferind împăratului german Ludovic al II-lea un tratat de alianță îndreptat contra arabilor, mai ales după despresurarea Raguzei (Dubrovnik) pe care arabii o ocupaseră mai mult de un an (868). Restaurarea controlului asupra themei Dalmației asigura supremația Bizanțului în cetățile de pe coasta Adriaticii pentru două veacuri de acum înainte. Ludovic II, împăratul din Apus, a izbutit să recucerească Bari de la arabi, prin alianța cu Imperiul bizantin (871). Cu toate că aproape întreaga Sicilie era pierdută de către Imperiu, generalul Nikephoros Phokas cel Bătrân readuce Tarentul şi Calabria sub controlul Bizanțului.

Vasile s-a străduit să refacă hegemonia bizantină în Balcani, mai cu seamă în centrul şi vestul peninsulei care ieşise de sub controlul Imperiului, în timpul lui Mihail II (820-829). După formarea statului sârb al lui Vlastimir în jurul anului 850, sîrbii, ultimii slavi din Balcani rămaşi păgâni, au fost convertiți la creştinismul bizantin (867-874), deşi Moravia a rămas supusă Romei.

Următorii ani de domnie a lui Vasile I au vizat Asia Mică unde paulicienii revendicau de la imperiu întreaga zonă. Vasile I a declanşat o ofensivă metodică pe întreg frontul oriental, de la Marea Ciliciei până la Trapezunt şi Armenia. Obiectivul era ocuparea principalelor drumuri de invazie şi stăpânirea punctelor strategice până în bazinul superior al Eufratului. În 872, Christophoros obține o victorie decisivă asupra paulicienilor, Tephrike, capitala statului, fiind asediată şi distrusă. Astfel era întărită şi frontiera estică a Imperiului. Insula Cipru a fost recucerită de bizantini, însă ea nu a putut fi păstrată decât pentru scurt timp.

În plan juridic, epoca lui Vasile I se remarcă prin înnoirea dreptului roman, împăratul fiind supranumit „al doilea Iustinian”. Inițiativa legislativă (*Basilica*) va constitui baza de la care va pleca Leon al VI-lea. Sub Vasile I se întocmeşte *Prokeiron* (879), un manual de drept bizantin care are la bază *Ecloga* lui Leon al III-lea şi Institutele lui Iustinian. *Prokeiron* a fost divizat în patruzeci de titluri care conțineau principalele norme de drept civil şi o listă detaliată a pedepselor pentru diferite ofensse şi crime. În 886 a fost redactată colecția *Epanagoge* (=introducere), inspirată din Eclogă şi Prokeiron, deci o introducere la legislația din vremea lui Vasile I. Împăratul a dorit să realizeze un cod general al legislației bizantine care să ordoneze cronologic actele legislative, aşadar să revizuiască opera lui Iustinian prin adaptarea ei la noile condiții şi să-i adauge legile apărute între timp.

Pentru a păstra tronul în familia sa, Vasile l-a luat coregent pe fiul său mai mare Constantin la 6 ianuarie 869, exact un an mai târziu pe al doilea fiu, Leon, iar în 879, după moartea prematură a lui Constantin, pe cel de-al treilea fiu, Alexandru.

La moartea lui Vasile I, pe tronul imperial va urca fiul său, ori poate al lui Mihail al III-lea, în tot cazul fiul Eudochiei Ingerina, **Leon al VI-lea Înțeleptul (886-913**). Formal tronul era împărțit de Leon cu fratele său, Alexandru, dar acesta nu se interesa de problemele guvernării. Fratele mai tânăr, Stephanos, va deveni din 893 patriarh.

Leon VI a fost aplecat spre învățătură, un iubitor al luxului, un despot arbitrar, dar blând. Ca bun orator şi scriitor, poartă supranumele de cel

Înțelept sau Filosoful mai degrabă pentru inițierea sa în secretele astrologiei. Opera sa constă în oracole poetice, imnuri şi un tratat de tactică militară.

La preluarea tronului, împăratul în vârstă de 19 ani îl depune pe patriarhul Photios, căruia i-a fost discipol, aliatul lui Vasile, cel mai însemnat sfetnic devenind tatăl amantei sale, Zoe, armeanul Stylianos Zautzes înaintat în funcția de logothet al poştei şi apoi în cea creată special pentru el, cea de *basileopator*. Un al doilea patriarh, Nicolae Misticul, atunci când refuză să sancționeze căsătoria lui Leon cu Zoe Zautzina, va fi şi el înlăturat prin ordin imperial.

De importanță deosebită a fost opera sa legislativă, chiar dacă nu trebuie supraapreciată contribuția personală a împăratului. „Legile imperiale" / *Basilicalele* (887-893) au fost o continuare a inițiativei lui Vasile I şi reprezintă una din cele mai importante opere legislative bizantine de la Iustinian până atunci. Culegerea de legi a lui Leon este structurată în 60 de cărți, fiind opera unei comisii conduse de protospătarul Symbatios, au rezumat în limba greacă legislația lui Iustinian şi novelele basileilor, incluzând şi pasaje din Prokeiron.

Personalitatea împăratului a exercitat o influență sporită asupra administrației imperiale comparativ cu predecesorii săi, guvernarea devenind de acum pe deplin despotică. Împăratul ca ales al divinității dobândeşte practic puteri nelimitate în toate aspectele politicii statului care se identifică cu persoana sa şi cu aparatul său birocratic şi militar. Împăratul devine singura putere legislativă, judecător suprem în stat, conducător al administrației imperiale, comandantul suprem al armatei şi ocrotitorul şi bisericii şi garant al ortodoxiei. Prin novelele sale, Leon a anulat drepturile vechi ale curiei şi senatului. Curtea imperială avea atribuții mai largi decât însuşi cabinetul de stat. Ultimele rămăşițe ale constituției imperiale romane au fost acum abolite, fiind păstrate însă ceremonialul elaborat de la curte şi rutina invariabilă a administratorilor şi judecătorilor. Consolidarea despotismului bizantin este consemnată de edictele lui Leon care abolesc vechiul sistem municipal şi senatus-consultele. Chestiunile guvernării devin atribute ale aparatului funcționăresc imperial. Senatul are doar o aparentă importanță, pierzându-şi atribuțiile avute în secolele anterioare. Titlurile cele mai importante în imperiu, după basileu, erau cele de *cezar*, *nobilissimos* şi *kuropalat*. Funcții deosebite aveau eunucii. Importantă era funcția de eparh, acesta reglementând viața capitalei. *Logothetul* (logofătul) avea o însemnată funcție pe lângă împărat. Ca administrator superior al finanțelor era numit un *sakellarios* în epoca bizantină medie, iar începând cu secolul al XII-lea un *megas logariastes*. Tezaurul era administrat de un *chartularios*. În total administrația civilă şi militară şi de la curte întrunea 60

de funcții, toate fiind îndeaproape supravegheate şi îndrumate de împărat. În timp aparatul administrativ bizantin s-a amplificat, adăugându-se noi funcții.

Măsurile lui Leon al VI-lea au încheiat lungul drum al evoluției spre autocrație. Cheltuielile curții au crescut substanțial, iar corupția a fost impusă în toate ramurile administrației, chiar prin exemplul împăratului care obținea bani din vânzarea funcțiilor. Recomandările lui Leon din *Taktika* sa erau ca în funcții, bunăoară în cea de strateg, să fie numiți doar oameni nobili şi înstăriți. Deja din secolele VII-VIII se accentuase stratificarea socială de care împărații trebuiau să țină cont. Guvernarea lui Leon nu a sesizat acest pericol, interesele nobilimii fiind promovate şi în sfera economică. Înainte vreme, funcționarilor de stat le era interzis să achiziționeze sau să moştenească domenii, să primească donații, fără o aprobare imperială expresă. Măsura a fost anulată de Leon al VI-lea. Micile proprietăți nu mai erau ocrotite, multe din ele fiind înghițite de către marile proprietăți. Procesul de feudalizare va crea o nobilime puternică împotriva căreia urmaşii lui Leon aveau să ducă o luptă aprigă. Întărirea aristocrației bizantine va duce pe termen lung la subminarea autorității imperiale.

Organizarea themelor s-a încheiat şi ea spre sfârşitul secolului al IX-lea. Pe măsura unor cuceriri sau recuceriri de teritorii organizarea administrativă bizantină s-a dovedit a fi maleabilă şi eficace.

Politica externă în timpul lui Leon al VI-lea Înțeleptul a fost dominată de vechiul conflict cu bulgarii şi arabii. În plus, ungurii intră din această epocă în zonele de interes ale politicii Bizanțului. După o perioadă de pace, în relațiile bizantino-bulgare a intervenit o schimbare. La scurtă vreme după urcarea pe tron a țarului Simeon al Bulgariei (893) a izbucnit şi războiul bizantino-bulgar. Conflictul s-a iscat din motive comerciale. Monopolul comerțului cu Bulgaria îl primiseră doi negustori greci, iar pentru a evita concurența, ei au mutat antrepozitele bulgare din Constantinopol la Salonic, ocazie cu care au fost majorate şi taxele vamale percepute pe comerțul cu supuşii lui Simeon. Țarul, după ce protestele sale nu au fost luate în seamă, a invadat Tracia şi Macedonia, amenințând Constantinopolul. Neavând suficiente trupe în Europa, Bizanțul a chemat în ajutor triburile nomade ale ungurilor. Acum ungurii apar pentru întâia dată în istoria Imperiului bizantin. Pătrunderea ungurilor în mijlocul lumii slave a însemnat un moment important în evoluția Europei centrale şi răsăritene. Ungurii conduşi de Arpad şi Kurasanes, trecând Dunărea, au provocat țarului bulgar mari pierderi, ba chiar au prădat capitala Preslav (894). Concomitent, Nikephor Phokas ocupă sudul Bulgariei în timp ce marele drongar Eustathios a blocat cu flota gurile Dunării, obligându-l pe Simeon la încheierea unui armistițiu (895). Țarul a

apelat la rândul său la pecenegi care pe atunci se aflau în sudul stepei ruseşti. Cu ajutorul nomazilor pecenegi, Simeon i-a respins pe unguri, reluând războiul cu Bizanțul, cauzându-i o grea înfrângere la Bulgarophygon (896). Era rândul basileului Leon al VI-lea să ceară pace, obligându-se la plata unor subsidii anuale față de țar.

Dar sălaşurile ungureşti din Lebedia au fost rapid ocupate de pecenegi, ungurii, deposedați de pământurile lor fiind forțați să emigreze. Astfel, întemeierea regatului arpadian în Panonia este o consecință directă a intrigilor diplomatice al bizantinilor şi ale țarului bulgar Simeon.

Ca urmare a războiului cu bulgarii, puterea Bizanțului a scăzut şi pe frontul din răsărit. Nikephor Phokas renunțase la operația din Italia de sud pentru a prelua comanda în Balcani. În răsărit, Armenia era expusă raidurilor arabe, care ajungeau până în Cilicia. Atacurile bizantine din perioada următoare (900-904) vizau regiunile de graniță ale emiratelor arabe în scopul consolidării granițelor orientale ale imperiului. La Adana, Nikephor Phokas a obținut o victorie împotriva arabilor, în schimb arabii au jefuit Peloponesul şi coasta Thessaliei. Din cauza acestor evoluții complicate problema luptei cu arabii a devenit mai anevoioasă pentru Imperiul bizantin. Campaniile împotriva musulmanilor au fost cel mai adesea ineficiente în timpul lui Leon VI, succese şi înfrângeri înregistrându-se de ambele părți. În vest, musulmanii au ocupat cetatea Rhegium (Reggio) pe coasta italiană a strâmtorii Messina care de acum va fi controlată de către arabi. În 902 ei au cucerit Taormina, ultima bază fortificată bizantină din Sicilia. Expediția din 904 a renegatului grec Leon din Tripoli, care a supus Thessalonicul unui jaf cumplit, a determinat Bizanțul să reia politica de fortificare a oraşelor de coastă şi de întărire a flotei. Deasemeni, Leon al VI-lea a fost nevoit să facă noi concesii țarului Simeon, dar şi ruşilor. Expediția marelui cneaz de Kiev, Oleg, asupra Constantinopolului (907) l-a obligat pe basileu să acorde negustorilor ruşi importante privilegii comerciale în imperiu, reglementări oficializate prin tratatul din 911.

Tensiuni în plan intern a adus cea de-a patra căsnicie a lui Leon al VI-lea. Inițial, după moartea cele de-a treia soții, fără ca să aibă un moştenitor masculin la tron, nedorind să sfideze rânduiala bisericii răsăritene care interzicea o a patra căsătorie, împăratul o instalează pe Zoe Carbonopsina ca concubină la palat. Din necesitatea legitimării dreptului de moştenitor al fiului născut de aceasta în încăperea imperială de purpură, Constantin Porphyrogenetul, botezat doar cu trei zile înainte, Leon al VI-lea o ia în căsătorie pe Zoe (906). Ea devine astfel cea de-a patra soție a sa, fiind ridicată la rangul de *augustă*. Evenimentul a provocat reacția violentă a clerului înalt, care în cadrul unui sinod îl excomunică pe împărat. Leon s-a

adresat papei Sergius al III-lea şi patriarhilor orientali, obținând de la aceştia legitimitatea căsătoriei. Implicit, împăratul recunoştea supremația bisericii apusene şi cauza o nouă schismă în sânul bisericii bizantine. Patriarhul Nicolae Misticul a fost acuzat de înaltă trădare, pentru motivul că-i refuzase basileului accesul în biserică de Crăciun şi Bobotează, alungat din scaun şi înlocuit cu evlaviosul Euthymios (februarie 907). Fiul lui Leon a obținut deja în 911 coroana imperială, fiind asigurată, cu mare efort, continuitatea dinastiei macedonene.

La moartea sa, Leon a lăsat în urma sa înfrângerea în războiul cu bulgarii, devastarea de către arabi a Tessalonicului şi eşecul în campania de recucerire a insulei Creta.

4.3.3 Bizanțul şi Simion al Bulgariei

La moartea lui Leon (12 mai 912) puterea a revenit lui **Alexandru**, unchi al lui Constantin care avea pe atunci doar şase ani. Alexandru nu îl simpatizase pe fratele său Leon al VI-lea şi a încercat să dea un nou curs politicii imperiale. A închis-o pe Zoe la mânăstire şi, îndepărtând sfetnicii lui Leon, şi-a adus în preajmă oamenii săi, în primul rând pe patriarhul Nicolae Misticul.

Alexandru a încetat să mai plătească Bulgariei tributul anual, ceea ce l-a determinat pe țarul Simeon, care îşi consolidase puterea, să pregătească un atac asupra Bizanțului, dar Alexandru, murind în iunie 913, n-a mai apucat să trăiască evenimentele. Patriarhul şi consiliu imperial vor conduce statul în numele minorului **Constantin VII Porphyrogenetul**. În condițiile fracționării puterii politice, după ce abia fusese dejucat planul lui Constantin Ducas de a prelua tronul, a început războiul cu bulgarii. Simeon a trecut cu oastea prin Bizanț, apărând în august 913 în fața Constantinopolului. Țarul bulgar nu dorea doar teritorii şi prăzi, ci chiar coroana imperială. Nicolae Misticul, principalul regent, nu era pregătit de o confruntare deschisă cu bulgarii. Patriarhul a fost nevoit să se înfățişeze în tabăra bulgară şi să îl încoroneze pe țar „basileu al Bulgariei”. Imperiul se obliga la reluarea subsidiilor anuale către Bulgaria, iar împăratul Constantin Porphyrogenetul urma să se căsătorească cu fiica țarului, condiție care arăta planurile lui Simeon de uzurpare a titlului de *basileos ton Romaion*.

Schimbările din imperiu au zădărnicit însă planurile lui Simeon. Condițiile păcii cu bulgarii erau într-atât de umilitoare, încât Zoe a fost rechemată din exil şi a preluat puterea, iar Nicolae Misticul a fost înlăturat de la regență şi păstrat în funcția de patriarh doar cu condiția de a nu mai interveni în politica statului. Patriarhul Nicolae fusese autorul moral al complotului lui

Constantin Ducas, dar şi al ruşinosului tratat încheiat cu Simeon. Împărăteasa Zoe a anulat tratatul încheiat cu țarul bulgar, nerecunoscând logodna fiului ei cu fiica lui Simeon, ceea ce a dus la deschiderea războiului bizantino-bulgar (914-927). Thrakia şi Macedonia au fost din nou invadate de bulgari, Simeon cerând recunoaşterea sa ca împărat. În 914 a ocupat Adrianopolul, iar în anii următori a pustiit teritoriul dintre Salonic şi Dyrrachion. Imperiul se vedea astfel obligat să treacă la contraofensivă. Comandant suprem al armatei a fost numit Leon Phokas, fiul marelui Nikephor Phokas, care nu avea însă calitățile de bun militar şi strateg ale tatălui său. Flota bizantină, condusă de Romanos Lekapenos, a fost înfrântă în august 917 de către bulgari, în apropiere de Anchialos, armata bizantină fiind nimicită de Simeon la Katasyrtai, lângă Constantinopol. În 918, stăpânind de facto pe întreaga peninsulă, țarul bulgar pustieşte Grecia până la istmul de Corint.

Momentele grele prin care trecea Bizanțul impuneau instituirea unui regim militar puternic. Singurul capabil în această direcție era Romanos Lekapenos, reuşind, după înlăturarea lui Leon Phokas, cu ajutorul patriarhului Nicolae Misticul, să preia conducerea guvernului. Treptat a înlăturat-o pe Zoe, întărindu-şi puterea. După descoperirea atentatului pus la cale de Zoe asupra vieții sale, Romanos a călugărit-o şi exilat-o pe împărăteasă. Tânărul împărat, avea 14 ani, Constantin al VII-lea Porphyrogenetul a fost căsătorit în mai 919 cu Helena, fiica lui Romanos Lekapenos. La fel ca odinioară Stylianos Zautzes sub Leon al VI-lea, Romanos obține şi titlul de *basileopator*, iar în 920 a fost ridicat la rangul de cezar, fiind îcoronat câteva luni mai târziu drept co-împărat (basileos), de către patriarh şi însuşi Constantin VII.

4.3.4 Întărirea Imperiului bizantin

Romanos Lekapenos (920-944), de origine armeană, îşi consolidase poziția în interior prin mai multe manevre politice care să-i asigure poziția primordială în Imperiu. El a pus la cale înlăturarea treptată a lui Constantin VII Porphyrogenetul de la putere. Astfel, după ce se declară pe sine autocrator, iar pe soția sa Theodora augustă, în 921 îl încoronează pe fiul său mai mare Christophoros şi îl desemnează drept moştenitor al tronului. Coregenți au devenit şi ceilalți doi fii ai lui Romanos Lekapenos, Ştefan şi Constantin. Romanos ocupă primul rang în finanțe, cancelarie şi în ceremoniile publice. Astfel, ierarhia imperială este restructurată prin crearea alături de dinastia macedoneană a unei dinastii proprii şi paralele cu întâietate în rang. Prin politica matrimonială, Romanos a izbutit să treacă

peste piedicile pe care i le punea obârşia sa modestă față de înalta aristocrație.

Romanos I a fost un politician abil, chiar dacă era totalmente lipsit de cultură. În politica ecleziastică a reuşit să-şi creeze o situație confortabilă, având relații inclusiv cu papalitatea. Au urmat ani de colaborare fructuoasă între puterea laică şi cea ecleziastică. După moartea lui Nicolae Misticul relația biserică-stat s-a schimbat fundamental, biserica având o poziție mult slăbită. După doi patriarhi nesemnificativi, Romanos a lăsat înadins scaunul patriarhal vacant, pentru a-l numi pe un al patrulea fiu al său, docilul Theophylaktes, în vârstă de 16 ani, în această demnitate (933).

Romanos Lekapenos inaugurează şi politica agrară a împăraților macedoneni în scopul protejării micii proprietăți țărăneşti împotriva tendințelor de acaparare ale aristocrației. Reprezentanții dinastiei macedonene, de la Romanos Lekapenos la Vasile II au apărat energic cauza micilor proprietari de pământuri şi a comunităților țărăneşti împotriva acaparării de către dynați / magnați. Motivul este acela că magnații prin creşterea excesivă a domeniilor controlau un mare număr de țărani aserviți şi de pământuri, reprezentând un pericol pentru puterea centrală prin posibilitatea de a-şi crea şi finanța armate formate din oamenii dependenți lor.

Într-o novelă din 922, basileul întăreşte dreptul de *protimisis* în sânul comunității rurale, pentru a le oferi un mijloc eficace de a se opune pătrunderii dynaților, a elitei sociale ori a nobilimii latifundiare din epoca de mijloc a istoriei bizantine, în interiorul lor. Se interzicea dobândirea de noi pământuri de către dynați de la cei săraci, indiferent prin ce mijloace (donație, testament, patronat, cumpărare, rentă sau schimb). Bunurile stratioților acaparate prin diferite mijloace în ultimii 30 de ani urmau să fie înapoiate vechilor stăpâni, pentru a reface proprietatea stratiotului în întregimea ei. Legea permitea țăranilor să-şi vândă pământul doar în favoarea unor membri ai comunității lor. Continuând politica sa agrară, Romanos I a emis în 934 o altă novelă în sprijinul micii proprietăți țărăneşti, populația fiind încă grav lovită după foametea din 927/928. Mai mult chiar, s-a întâmplat adesea ca țăranii, mici proprietari de pământuri, să-şi vândă loturile unor magnați latifundiari, punându-se sub patronajul acestora, devenind arendaşi pe pământurile pe care le deținuseră anterior. De teamă că noii proprietari care cumulau şi demnități militare sau civile nu vor plăti impozitele către stat, novela dispunea ca orice tranzacție, donație sau moştenire efectuate după 1 septembrie 927 să fie anulată, iar proprietățile cumpărate la un preț sub jumătatea prețului normal trebuia înapoiată fără răscumpărare. În cazul în care vânzarea s-a făcut la valoarea reală,

proprietatea trebuia înapoiată cu obligația ca vechiul proprietar să achite suma în termen de trei ani.

În ciuda unor eşecuri, politica externă a lui Lecapenos a fost bine orientată. Simeon primise la încoronarea lui Romanos o puternică lovitură, patriarhul intervenind fără succes pentru liniştirea lui. Țarul cerea expres înlăturarea rivalului său. Simeon a reuşit să încheie o alianță cu fatimizii din Egipt, urmând ca flotele celor două părți să atace Constantinopolul. Romanos Lekapenos a putut însă oferi mai mult fatimizilor, astfel că sosirea lui Simeon în 924 lângă Constantinopol nu a reprezentat o primejdie reală. Basileul se obliga la reluarea plății subsidiilor față de bulgari, cu condiția ca Simeon să renunțe la titulatura imperială. Înainte ca țarul să întreprindă o nouă incursiune în Bizanț, el a murit pe neaşteptate la 27 mai 927, în timpul confruntărilor cu croații, dispărând unul din cei mai redutabili duşmani din câți a avut Bizanțul de-a lungul istoriei sale.

Situația în Balcani s-a schimbat subit în 927, spiritul de luptă al lui Simeon lipsind cu totul fiului şi succesorului său, Petru. Noul țar răspunde favorabil demersurilor bizantine şi încheie pace cu imperiul, punând capăt îndelungatului război bizantino-bulgar. Romanos Lekapenos i-a acordat țarului Petru mâna nepoatei sale, Maria Lekapena, şi i-a recunoscut titlul de basileus, limitat însă la teritoriul bulgar, şi promite să acorde solilor țarului întâietate între toți ceilalți de la curtea Bizanțului. Domnia țarului Petru (927-969) a însemnat perioada maximă a influenței bizantine în Bulgaria, țaratul asigurând liniştea la granița europeană contra incursiunilor ungare şi pecenege. În acest fel, Bizanțul şi-a putut mobiliza forțele în lupta contra arabilor.

Epoca lui Romanos Lekapenos a fost de mare însemnătate pentru politica Imperiului în Răsărit. După trei decenii de atitudine defensivă, în ciuda urmărilor lăsate de anii foametei, după aplanarea conflictului cu bulgarii, armata bizantină, comandată de Ioan Curcuas, a început ofensiva în răsărit împotriva arabilor, pentru a recuceri Armenia şi nordul Mesopotamiei. După ce Imperiul a încheiat pace cu califul Egiptului, Curcuas cucereşte întregul emirat Melitene (932-934), zona acestuia devenind domeniu imperial (*curatoria*).

Principala forță arabă la graniță o constituia generalul Saif-ad-Daulah care va opri înaintarea bizantină şi va relua ostilitățile contra imperiului. Acesta l-a înfrânt pe Ioan Curcuas pe cursul Eufratului, după care, continuându-şi campania, a instituit un control nominal asupra Armeniei şi Iberiei (Georgiei) bizantine. Conflictul pentru putere izbucnit la Bagdad, îl determină însă pe Saif-ad-Daulah să se retragă, oferind Bizanțului un răgaz între 940-942. Ioan Curcuas va invada acum din nou nordul Mesopotamiei şi

sudul Armeniei şi va asedia Edessa, care în 944 va preda bizantinilor *Mandylion*, celebrul ştergar cu chipul lui Iisus Hristos. Musulmanii care nu au acceptat convertirea la creştinism au fost alungați

În 941 Constantinopolul a fost surprins de atacul flotei ruseşti, atac respins cu ajutorul focului grecesc. Încercarea flotei ruse de a pustii litoralul pontic al Asiei Mici eşuează datorită intervenției prompte a armatei themelor orientale, conduse de Ioan Curcuas şi Bardas Phokas. În toamna anului 941 flota rusească este zdrobită. În 944 un nou atac rusesc, în frunte cu marele cneaz Igor, căruia i s-au alăturat şi trupe pecenege, amenință imperiul la Dunăre. Bizanțul preferă să reînnoiască privilegiile comerciale acordate negustorilor ruşi.

După înfrângerea ruşilor, Ioan Curcuas s-a putut concentra asupra problemelor din răsărit, unde va înregistra o serie de victorii în urma cărora granița bizantină avansează înspre răsărit, permițând ulterior, sub conducerea lui Nikephoros Phokas şi Ioan Tzimiskes, organizarea unor ofensive de anvergură ale Bizanțului împotriva arabilor. Este perioada când Bizanțul, demonstrându-şi întreaga forță, va determina o serie de triburi să treacă la creştinism şi să fie aşezate în imperiu. Depopularea din zona de graniță a fost în avantajul Bizanțului care putea să reia politica activă în răsărit. Strălucita campanie antiarabă a lui Ioan Curcuas din 942-943 este umbrită de faptul că a căzut în dizgrație, în urma intrigilor fiilor lui Romanos Lekapenos, Ştefan şi Constantin (944). După moartea fiului său mai vârstnic, Romanos I nu a mai dat fiilor săi întâietate față de împăratul legitim. Astfel, proprii săi fii au devenit instrumentele căderii sale. Ştefan şi Constantin l-au obligat pe Romanos să abdice, fiind deportat pe insula Prote şi călugărit cu forța.

Imperiul roman lăsase moştenire Imperiului bizantin un viciu constituțional, **lipsa unei legi clare cu privire la succesiune**. Practic din cei 109 de personaje care s-au succedat la tron de la Arcadius până la ultimul bazileu, fie ca împărați, ori coîmpărați, 34 au murit în patul lor, 8 au murit în război sau în urma unui accident, 12 forțați să abdice, 12 au murit în mănăstire sau exil, 3 au pierit de foame, 18 au fost mutilați prin castrare, scoaterea ochilor, tăierea nasului sau a mâinilor, 20 au fost otrăviți, sugrumați, spânzurați, înjunghiați. În cele 11 secole au existat 65 de revoluții de palat, de stradă sau militare şi 65 de detronări.

Cauzele rezidă în faptul că până în secolul al IX-lea Imperiul bizantin nu s-a obişnuit să respecte în filiația naturală adevărata lege a eredității monarhice. Nu exista o familie care să se confunde cu monarhia însăşi şi care să fie considerată sacră. În Bizanț, dacă o dinastie nu era înlăturată prin intervenția poporului, a eunucilor sau armatei, se decima ea însăşi, astfel că

dădea străinilor pilda dispreţului pentru dreptul propriului sânge, după cum s-a întâmplat în dinastia Heraclizilor, apoi când Irina şi-a ucis propriul fiu. Puţine familii au reuşit să dea mai mult de patru împăraţi a căror domnie să fi durat – cinci din dinastia iustiniană, deşi nu a existat un fiu care să succeadă la tron, doar nepoţi, gineri sau copii adoptaţi, ea încheindu-se cu moartea lui Mauriciu. Dinastia Heraclizilor a avut şase domnii, din care patru împăraţi au murit violent. Dinastia isauriană a dat patru domnii, cea frigiană trei, ambele încheindu-se cu câte un regicid. Rezultatul a fost acela că nu a existat în Bizanţ o familie imperială, oricine putea fi îndreptăţit la guvernare, oricare centurion, ţăran era suficient de nobil pentru moştenirea marelui Constantin, astfel că nici un împărat nu se simţea în siguranţă. Leon I fusese măcelar, Iustin I un pescar ajuns desculţ şi cu desaga în spinare la Constantinopol, nepotul său, Iustinian, devine marele legiuitor şi restaurator al Imperiului. Phokas nu a fost decât un simplu centurion când a luat locul lui Mauriciu. Leon III Isaurianul a fost un meşteşugar amărât, Leon V născut în Armenia, obligat să plece într-un mizer exil pentru că comisese o crimă, Mihail II, uzurpatorul lui Leon V, a fost un om de condiţie mai mult decât modestă. Ţăranul Vasile I întemeiază de asemena o dinastie, iar Romoanos Lecapenos, dacă nu ar fi avut norocul să ucidă un leu , ar fi rămas doar un amărât aventurier al themei Armeniakon, pe care Leon V nu l-ar fi avansat în fruntea flotei sale. Pentru a reprima tendinţele de uzurpare a tronului, această „maladiei a purpurei” - cum o numeşte Ammianus Marcellinus – în istoria bizantină s-a recurs la cel mai crud sistem de represiune. Cel culpabil era supus torturii pentru a-şi dezvălui complicii, ars de viu, ca rebelul Vasile în timpul lui Romanos I, tras în ţeapă, ca asasinii lui Mihail III ori partizanii lui Dukas în timpul regenţei pentru Constantin VII. Mai rar era tuns şi călugărit, cel mai des părea însă mai sigur să fie făcut eunuc, mijloc folosit de obicei împotriva urmaşilor împăratului detronat - fiul lui Mihail Rangabe, în 813, cei patru fii ai lui Leon Armeanul în timpul lui Mihail II, fiul lui Constantin Dukas în vremea regenţei pentru Constantin VII, fiul împăratului Ştefan în vremea lui Constantin VII. Aceste suplicii erau însoţite aproape întotdeauna de exil şi confiscarea bunurilor.

Majoritatea împăraţilor au încercat să legitimeze tronul prin asocierea la domnie a unor urmaşi sau descendenţi legitimi încă din timpul vieţii, după cum s-a putut deja observa. Începând cu Vasile I sistemul se modifică în întregime. El nu asociază doar pe unul din fiii săi, ci întreaga familie, tocmai pentru a descuraja asasinii.

Romanos folosise acelaşi procedeu. Sentimentul de legitimitate a perseverat însă la bizantini, cei doi Lekapeni au fost înlăturaţi de la putere, în urma unei răscoale a constantinopolitanilor. Uzurpatorii au fost arestaţi din

porunca lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul la 27 ianuarie 945, exilați şi apoi ucişi. Constantin, împăratul legitim, a preluat astfel personal şi efectiv puterea. După ce purtase de 33 de ani coroana imperială, **Constantin al VII-lea Porphyrogenetul (945-959)** ajunge pe tronul imperial la vârsta de 39 de ani. De Paşti în 945 a fost încoronat şi fiul său care primise numele de Romanos. Constantin a fost un împărat-cărturar, timp de două decenii înainte de preluarea efectivă a puterii cunoscând o perioadă de vastă activitate literară, fiind autorul unei întinse opere (*Viața împăratului Vasile I, Despre ceremonii, Despre theme, Despre administrarea imperiului*). El rămâne în istoria Bizanțului grație remarcabilei sale activități culturale, fiind promotorul amplei mişcări care constituie apogeul „primului umanism bizantin", în care reorganizarea şcolii superioare a cezarului Bardas a jucat un rol important. Îndelunga înlăturare a lui Constantin de la treburile statului l-a făcut să se dedice studiului şi artei. Era iscusit în matematici, astronomie, arhitectură, sculptură, pictură şi muzică. A fost cel mai instruit împărat pe care l-a dat vreodată Imperiul. Nu a fost doar un şoarece de bibliotecă, ci un abil administrator al statului, străduindu-se să aducă îmbunătățiri şi s-a dovedit a fi deopotrivă un bun strateg, chiar dacă nu a condus personal campaniile militare, ci excelenții săi generali.

La granița cu Bulgaria pacea era netulburată, iar incursiunile maghiarilor în Thracia au putut fi respinse cu succes în anul 958. Luptele, duse fără angajament deosebit, continuau în sudul Italiei. Ca şi în vremea guvernării lui Romanos Lekapenos, şi acum în centrul preocupărilor de politică externă se afla războiul cu arabii. Astfel teatrul de război se concentra în Asia şi răsăritul Mediteranei, trupele bizantine, conduse de străluciții generali Nikephoros Phokas şi Ioan Tzimiskes, ambii viitori împărați, reuşind să recucerească Adana, Theodosiopolis şi să controleze zonele răsăritene până la Eufrat.

În plan extern, Constantin al VII-lea Porphyrogenetul a dus o intensă activitate diplomatică. Era veşnic ocupat în întreținerea corespondenței cu strategii themelor Imperiului, cu suveranii Orientului şi Occidentului, cu audiențe pentru solii străini, fiind un fel de factotum al monarhiei – consilier, administrator, general, guvernator al provinciilor. În viziunea Porphyrogenetului exista Imperiul, evident cel bizantin, şi restul lumii, care indiferent de nivelul de civilizație era constituit din barbari, iar pentru ca aceştia să fie ținuți sub control, orice mijloc era binevenit, aurul, armele sau înşelăciunea. Chiar marea cneaghină a Kievului, Olga, botezată cu puțină vreme mai înainte, luând numele soției împăratului, Elena, a fost primită în audiență la curtea imperială în toamna anului 957. Astfel misiunea creştină a Bizanțului în Rusia este aşezată pe un temei mult mai solid.

Constantin al VII-lea Porphyrogenetul a fost îndeajuns de înțelept, deşi ar fi avut suficiente motive, să nu apeleze la răzbunare în acțiunile sale. În general guvernarea lui Constantin a fost blândă şi echitabilă, iar Imperiul a devenit prosper în timpul domniei sale. A îngăduit chiar fiului său Romanos să o ia de soție pe frumoasa Theophano, fiica unui cârciumar din Constantinopol. După înlăturarea Lekapenilor, Constantin VII a favorizat puternica familie Phokas. Bardas Phokas, fratele fostului duşman al lui Romanos Lekapenos, a preluat comanda supremă a armatei, alături de care se mai aflau cei trei fii ai săi. La conducerea bisericii, în locul lui Theophilaktos, care murise - căzând de pe cal, fiind cunoscut că avea o pasiune nepotolită pentru cai (în grajdurile sale erau îngrijiți peste o mie de cai pe care îi hrănea cu grâu, curmale şi smochine), în 956 devine patriarh învățatul Polyeukt, cu care împăratul nu a avut însă relații prea bune. Noul patriarh urmărea cu tenacitate întâietatea puterii spirituale asupra cele temporale, urzind intrigi împotriva împăratului.

Deşi nu a fost un admirator al lui Romanos I Lekapenos, Constantin a continuat politica acestuia, mai ales în chestiunea corupției şi abuzurilor dynaților, fiind actualizate novelele din domeniul agrar ale lui Romanos. Stratioții au dobândit prin decretul lui Constantin din 947 un statut juridic aparte, impunând restituirea loturilor înstrăinate ilegal de la aceştia. Cu toate acestea, sistemul themelor intrase de acum în declin, pământurile stratioților fiind sistematic acaparate de către micii moşieri (*dynatoi*).

La fel ca mulți dintre predecesorii săi, Constantin VII a avut de luptat împotriva comploturilor urzite împotriva sa, mai întâi când patriarhul Theophylakt a încercat să-l readucă pe tron pe Romanos I, apoi în 947 când Ştefan, fiul acestuia a încercat să uzurpe tronul. Istoriografia bizantină, care are un apetit nesățios pentru intrigi, o acuză pe Theophano, nora împăratului, că l-ar fi otrăvit, pentru ca Romanos să ajungă mai repede pe tron (9 noiembrie 959).

4.3.5 Expansiune şi consolidare: Nikephoros Phokas şi Ioan Tzimiskes

Devenit formal asociat la tron în 945, **Romanos II (959-963**) s-a căsătorit cu Anastasia, împărăteasă sub numele de Theophano, căreia îi era pe deplin supus, el preferând „să-şi petreacă timpul cu indivizi desfrânați şi stricați, femei destrăbălate, mimi şi măscărici" – după cum relatează Skylitzes. Treburile politice erau diriguite de Theophano şi eunucul Josif Bringas, mentorul desemnat de Constantin VII Porphyrogenetul şi favoritul tânărului împărat. Bringas, un politician talentat şi experimentat, a urcat ierarhia de la curte, devenind logothet al tezaurului, mare drongar şi *parakimomenos* –

şeful serviciului care veghea asupra încăperii împăratului în timpul nopții, funcție rezervată eunucilor. O excepție a fost împăratul Vasile I.

Pe plan extern, armatele bizantine, conduse de generali de excepție, în frunte cu marele domestic Nikephoros Phokas şi fratele acestuia Leon, continuă seria marilor victorii. În vara anului 960, Nikephoros Phokas s-a îndreptat cu flota spre insula Creta, în luna martie a anului următor reuşind să cucerească reşedința insulei Chaudax/Kandia. Arabii au pierdut cea mai importantă bază maritimă din Mediterana de est. Bizanțul nu mai cunoscuse de mult o asemenea victorie. Leon Phokas a continuat apoi lupta cu Saif-ad-Daulah în Asia Mică. Şi aici, bizantinii au cucerit oraş după oraş, în decembrie 962 Phokas ocupând capitala lui Saif-ad-Daulah, Aleppo. Cu aceasta, se deschisese calea de înaintare spre răsărit – Siria de nord şi munții Taurus.

După moartea lui Romanos al II-lea (15 martie 963), probabil otrăvit din ordinul soției sale, ca răsplată pentru meritele sale, strategul-autocrator al Asiei, **Nikephoros al II-lea Phokas** (**963-969**) a fost încoronat co-împărat. Theophano rămânea regentă în numele celor doi fii minori. A fost practic o lovitură de stat, care s-a dovedit a fi un răspuns energic dat uneltirilor lui Bringas, care pusese la cale înlăturarea marelui strateg. Eunucul Bringas a fost călugărit şi exilat. După o evoluție complicată în viața Bizanțului, Theophano s-a căsătorit cu Nikephoros Phokas, acesta intrând în mod legal în dinastia macedoneană. Funcția cea mai înaltă în conducerea armatei a fost încredințată lui Ioan Tzimiskes, de origine armeană, un general cu nimic mai prejos decât Nikephoros Phokas. Administrația civilă a fost preluată de eunucul Basileos, fiu nelegitim al lui Romanos Lekapenos, un politician abil şi cu o râvnă fără egal.

Împăratul a luat măsuri drastice pentru economia urbană, împotrivindu-se liberei inițiative. Politica fiscală dură a provocat, şi ea, nemulțumiri în imperiu. Consecințele politicii promovate de Nikephoros Phokas au fost sărăcirea a numeroşi țărani şi îmbogățirea aristocrației care prin forța sa economică va deveni o mare primejdie pentru puterea imperială - astfel Vasile al II-lea (976-1025) va impune măsuri de contracarare - mai ales pe seama preluării de pământuri de la necredincioşi, a teritoriilor cucerite în răsărit. Pentru Nikephoros Phokas războiul cu arabii era un serviciu adus religiei creştine. El a propagat ideea ca orice creştin care moare în lupta împotriva islamului să fie declarat martir. Dacă patriarhul era de acord ca războiul împotriva musulmanilor să fie declarat război sfânt, se opunea în schimb declarării ca martiri a celor care piereau în lupta contra islamului.

Deşi îl bătuse gândul să se retragă la mânăstire, fiind mai degrabă un ascet, a sprijinit prin măsurile sale aristocrația, în timpul său aceasta

întărindu-şi poziția economică. Dacă fiul de țăran Romanos Lekapenos fusese alături de cei nevoiaşi, după cum întreaga dinastie macedoneană nu reprezenta păturile cele mai bogate, ofensiva a pornit acum din partea aristocrației, Nikephoros Phokas fiind adeptul politicii de mărire a latifundiilor aristocratice. Nikephoros Phokas a anulat dreptul de preemțiune al țăranilor săraci, enunțând principiul că cei săraci să moştenească pe cei săraci, cei bogați pe cei bogați. Preluările de suprafețe dinainte de foametea din 927 au rămas înstrăinate, căci cei 40 de ani ar fi trecut. În schimb, împăratul a ocrotit posesiunile stratioților, încercând chiar să le mărească, în loc de patru, valoarea unei sesii trebuia să valoreze acum 12 funzi de aur. În acest mod, armata bizantină începea să se bazeze pe categoria micii nobilimi. Nikephoros Phokas a încercat de asemeni să stăvilească mărirea posesiunilor funciare ale bisericii, cum încercase şi Romanos Lekapenos. În acest sens a emis o lege îndrăzneață în 964. Posesiunile bisericeşti crescuseră datorită unor donații testamentare, lucru dăunător statului, deoarece nu se percepeau impozite de pe aceste domenii. Cu sarcasm, Nikephoros Phokas a combătut tendințele de înavuțire ale bisericii, apelând la argumente teologice şi morale. Se interzic noi donații în favoarea bisericii şi mânăstirilor. Se permitea deschiderea unor lăcaşuri de cult doar în locurile pustii, fără înzestrarea lor cu pământ productiv. Principiile, caracteristice evlaviosului împărat-militar Nikephoros Phokas, erau menite să limiteze veniturile bisericii pentru a putea finanța campaniile militare, care la scurt timp au avut un succes impresionant. De acum, continuat de cei doi urmaşi ai săi, Ioan I Tzimiskes şi Vasile al II-lea, Imperiul bizantin va cunoaşte o perioadă de însemnate victorii pe câmpul de luptă.

Imperiul avea de luptat atât în răsărit contra musulmanilor, cât şi în Calabria împotriva lui Otto I cel Mare şi în Balcani împotriva bulgarilor, aşadar un război purtat pe trei fronturi care a secătuit resursele Imperiului.

Războiul împotriva arabilor a început în 964 prin demararea a două expediții navale pentru recucerirea Siciliei şi a Ciprului. În 966 împăratul a cucerit cetatea Manbij din Siria, înaintând până sub zidurile Antiohiei. Abia după trei ani a reuşit cucerirea oraşului, apoi a căzut Alepo al cărui calif a trebuit să încheie o pace dezavantajoasă şi umilitoare cu Bizanțul. O parte din Siria şi Antiohia au fost anexate imperiului, o altă parte, cu Aleppo, a recunoscut suzeranitatea bizantină (969). Anexată a fost deopotrivă Cilicia. Eliberarea reşedinței patriarhului de Antiohia a avut şi o deosebită semnificație pentru creştinătate. Toți musulmanii care nu au putut fi convertiți la creştinism au fost alungați din themele bizantine, creştinii din Armenia şi Siria fiind stimulați să se stabilească în zonele depopulate. Nikephoros II Phokas a fost supranumit „moartea palidă a sarazinilor”.

Între timp, Bulgaria solicita în continuare plata anuală a subsidiilor, dar în momentul în care solii bulgari au solicitat tributul la Constantinopol, au primit drept plată biciuirea. Nikephoros Phokas nu avea posibilități financiare şi militare de a susține un război pe două fronturi în acest moment, de aceea a apelat la cneazul Sviatoslav Igorevici al Rusiei pentru a-i pedepsi pe bulgari. Rusia tocmai distrusese uniunea chazarilor, iar chemarea de a interveni în Bulgaria a fost bine primită după ce Imperiul a oferit o mare sumă în aur. Bulgaria, slăbită de lupte interne, a fost o victimă uşoară pentru ruşi. În vara lui 968, cneazul rus a reuşit să cucerească rapid Bulgaria, s-a instalat la Preslav, capitala țaratului, având adepți din rândul boierilor bulgari care îl duşmăneau pe țarul Petru. Sviatoslav şi-a exprimat chiar dorința de a îşi muta reşedința la Dunărea de Jos. Ruşii apăruseră pentru prima oară în 968 la gurile Dunării, dar un contraatac al pecenegilor asupra Kievului l-a silit pe Sviatoslav să se întoarcă. După moartea lui Petru (30 ianuarie 969), pe tronul Bulgariei va urca fiul acestuia, Boris al II-lea, recunoscut doar de o parte a boierimii din țară. Sviatoslav ocupă în vara şi toamna anului 969 teritoriul dintre Balcani şi Dunăre, luând tezaurul regal şi pe cei doi moştenitori ai tronului.

Cu un an înainte de urcarea pe tron a lui Nikephoros Phokas, Otto cel Mare fusese încoronat ca împărat la Roma (962) şi stăpânea deja o bună parte a Italiei. Interesele celor două imperii se ciocneau în sudul Italiei. În 968, o solie, condusă de episcopul Liutprand din Cremona, a luat drumul Constantinopolului, solicitând nu simpla recunoaştere a imperiului apusean, ci şi o prințesă bizantină care să se căsătorească cu fiul lui Otto. Ca dotă a Porphyrogenetei era cerută partea de sud a Italiei. Bizanțul nu a acceptat alianța matrimonială cu încă un barbar, făcuse destule concesii bulgarilor, astfel că Otto I a invadat posesiunile bizantine din Calabria, fiind însă înfrânt de către generalii bizantini.

Din cauza politicii fiscale, împăratului nu mai avea popularitate în Imperiu, atrăgându-şi prin măsurile sale şi duşmănia clerului. După trei ani de foamete, împotriva împăratului erau şi locuitorii capitalei. Theophano, neglijată de împărat, devenise amanta tânărului şi renumitului domestic al Răsăritului Ioan Tzimiskes. Curând după cucerirea Antiohiei (octombrie 969), Nikephoros Phokas a căzut victimă unui atentat pus la cale în amănunt de Theophano şi Ioan Tzimiskes (10/11 decembrie 969). Cei doi urmau să se căsătorească.

Noul împărat **Ioan I Tzimiskes (969-976)** nu şi-a putut respecta promisiunea de a o lua de soție pe Theophano, mai ales pentru că şi patriarhul Polyeukt i-a cerut îndepărtarea acesteia de la palat, trebuind pedepsiți şi asasinii lui Nikephoros Phokas. Înainte de încoronarea sa, de

Crăciun în 969, tânărul împărat s-a obligat să anuleze toate dispozițiile predecesorului său care loveau în interesele bisericii. Theophano, mama lui Vasile al II-lea, a fost exilată pe insula Prote. Ioan I Tzimiskes, care însuşi aparținea celei mai înalte şi influente aristocrații - fiind de altfel înrudit şi cu Nikephoros Phokas dinspre mamă, a încheiat o căsătorie dictată de interesele politice ale momentului. Luând de soție pe Theodora, o fiică trecută de prima tinerețe a lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul, mătuşa tinerilor împărați Vasile şi Constantin, dorea să-şi legitimeze calitatea de împărat. Deşi asasin şi uzurpator, Ioan I Tzimiskes a preluat şi rolul de ocrotitor al celor doi Porphyrogeneți legitimi.

În Balcani împăratul trebuia să acționeze fără ezitare, deoarece exista pericolul ca ruşii şi bulgarii să se alieze împotriva Bizanțului. După o încercare sortită eşecului de a ajunge la o înțelegere pe cale paşnică cu cneazul Sviatoslav, în aprilie 971, Ioan I Tzimiskes a pornit cu oastea împotriva capitalei bulgare Preslav, luând cu asalt capitala bulgară, dar l-a tratat cu precauție pe țarul bulgar, sperând să-l poată îndepărta de alianța cu Sviatoslav. De aici s-a îndreptat spre Silistra unde se afla cneazul rus, a înconjurat cetatea, asediul bizantin fiind sprijinit şi de flotă. În iulie 971, Sviatoslav capitulează, acceptând condițiile Bizanțului: să nu mai aibă pretenții asupra Bulgariei şi să nu mai atace Chersones-ul bizantin din Crimeea. Pe drumul de întoarcere spre statul kievian, Cneazul Sviatoslav a fost ucis de pecenegi. Țarul Boris a fost luat prizonier la Constantinopol, iar patriarhia bulgară a fost desființată. Bulgaria devenise din nou vasală Bizanțului.

Pentru a se putea concentra asupra campaniilor răsăritene îndreptate împotriva arabilor, Ioan Tzimiskes s-a împăcat cu Otto I, căruia îi trimite drept soție pe nepoata sa, Theophano, cu care împăratul german s-a căsătorit la Roma în 14 aprilie 972.

Bizanțul abia supusese emiratul Alep, când fatimizii care îşi întăriseră puterea în Egipt au încercat să-şi extindă stăpânirea înspre Asia Mică, asaltând în anul 971 Antiohia. Astfel, în anul următor a fost reluat războiul în răsărit, bizantinii intrând în Mesopotamia, deşi luptele principale s-au dat pentru Siria. Ioan I Tzimiskes a întreprins în 974-975 două expediții, reuşind să ocupe Siria şi Palestina, apropiindu-se de Ierusalim. În toate oraşele cucerite (Nazareth, Accra, Caesareea) a instalat comandanți imperiali.

Fiind la fel ca Nikephoros preocupat de campaniile militare, a lăsat administrația imperiului în sarcina lui parakimomenului Vasile Lekapenos, fiul nelegitim al lui Romanos I, care a revenit la politica agrară din timpul lui Constantin VII, favorizându-i pe stratioți în defavoarea dynaților şi a latifundiarilor. Lacomul Vasile a atras nu numai nemulțumirea aristocrației,

dar chiar şi antipatia împăratului, împăratul plângându-se în mai multe rânduri că Bizanțul îşi iroseşte puterile în campanii militare înspre îndestularea unui eunuc. Întrevăzând o îndepărtare a sa de la conducerea treburilor statului, Vasile pune la cale otrăvirea lui Ioan Tzimiskes, deşi după alte păreri el ar fi murit pe neaşteptate fiind bolnav de tifos (11 ianuarie 976), după şase ani de succese militare. Moartea sa a lăsat răgaz arabilor să se refacă.

4.3.6 Apogeul dinastiei Macedonenilor: Vasile al II-lea

După domnia celor doi împărați titulari Nikephoros II Phokas şi Ioan Tzimiskes, ambii reprezentanți ai marii proprietăți funciare microasiatice, Vasile, urmaşul legitim al dinastiei macedonene, a putut doar cu greu să se impună. Vasile, de o energie debordantă, hotărât şi realist, avea 18 ani, în vreme ce Constantin, fratele său în vârstă de 16 ani, nu a arătat nici atunci, nici mai târziu nici cel mai mic interes pentru treburile statului.

Imperiul bizantin a cunoscut apogeul său în timpul domniei lui **Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025**), fiul lui Romanos al II-lea, care la moartea lui Ioan I Tzimiskes fiind major nu a mai fost necesară instituirea unei regențe. Cel mai important reprezentant al dinastiei macedonene a adus imperiul pe culmile gloriei militare şi puterii teritoriale, şi a asigurat o perioadă de prosperitate economică.

Inițial adevăratul conducător al treburilor statului a fost eunucul Vasile Lecapenos (Nothos), înalt funcționar de la curte, *parakimomen*, înrudit cu Vasile II şi coîmpăratul Constantin VIII. Abia în 985, succesorul la tron a putut să se emancipeze de sub tutela parakimomenului Vasile, în urma unei probabile încercări de complot a acestuia, care a fost exilat, iar averea sa confiscată. De acum începe domnia efectivă a lui Vasile II.

Primejdia cea mai mare venea din cauza rebeliunilor magnaților militari care dețineau mari latifundii (*apostasiai*). Nemulțumit de destituirea sa din funcția de domestic al scholelor din Răsărit de către eunucul Vasile, Bardas Skleros s-a răsculat împotriva guvernării legitime, aducând aproape întreaga Asie Mică sub controlul său, fiind chiar proclamat împărat de către armată. Skleros a fost înfrânt de către generalul Bardas Phokas, rechemat din exil pentru a salva Imperiul (978). Phokas însă, pe când ducea o ultimă campanie împotriva lui Skleros, îl ia pe acesta captiv şi unind cele două armate cucereşte Antiohia şi se proclamă pe sine bazileu (987), profitând de înrăutățirea imaginii lui Vasile II după înfrângerea acestuia în conflictul cu bulgarii. Ambele răzmerițe aruncaseră imperiului într-o profundă criză

internă. Împăratul, „care, altădată, chefuia în văzul tuturor, el care fusese iubăreț şi nu se gândea decât la petreceri . . . şi străduindu-se să tragă tot folosul din soarta lui domnească şi din tinerețe, din clipa în care Skleros, apoi Phokas, apoi din nou Skleros şi alții începuseră a râvni la domnie, amenințându-l din două părți deodată, se smulsese cu toate pânzele sus din viața de placuri, apucându-se de treabă cu toată sârguința” (Mihail Psellos).

În această situație critică, Vasile al II-lea a recurs la ajutorul barbarilor şi a încheiat un tratat de alianță cu marele cneaz al Kievului, Vladimir Sviatoslavici. Vladimir urma să primească mâna porphyrogenetei Anna, sora împăratului, în schimbul trimiterii drujinei sale, a unui corp expediționar de 6000 de varegi şi al promisiunii de a trece la creştinism. De acum înainte, timp de mai multe veacuri, varegii din Rusia kieviană vor fi o trupă de elită în Bizanț. Creştinarea Rusiei, petrecută ceva mai târziu, a fost de asemeni un important succes al Bizanțului. Noua biserică rusească a fost subordonată patriarhiei de Constantinopol. Cu ajutorul ruşilor Vasile l-a înfrânt în iarna anului 988 pe Phokas în apropiere de Chrysopolis. Bardas va fi eliminat definitiv abia în anul următor, în cursul unei lupte crâncene desfăşurate lângă Abydos. Skleros, celălalt uzurpator a capitulat în cele din urmă.

Acest război civil în care s-au manifestat contradicțiile între concepția imperială centrală şi politica centrifugă a marilor latifundiari a determinat evoluția ulterioară a politicii lui Vasile II.

În politica sa internă împăratul şi-a propus să țină în frâu puterea politică şi poziția economică privilegiată a aristocrației şi a bisericii, îndeosebi a mânăstirilor, fiind ultimul bazileu care s-a opus procesului de feudalizare. A continuat politica predecesorilor în sprijinul micilor proprietari de pământ, dând o lovitură de grație aristocrației latifundiare anatoliene, în special puternicei familii Phokas. Prin novela din 996 anula prescripția de 40 de ani asupra drepturilor asupra pământurilor dobândite prin abuz de dynați, aceştia fiind siliți să le restituie. Restabileşte *allelengyon*, obligația de cauțiune mutuală prin care marii proprietari sunt obligați să plătească impozitele în locul țăranilor insolvabili. Vasile a organizat temeinic provinciile de margine din punct de vedere militar, supraveghind îndeaproape administrația teritoriilor recent dobândite. Posesiunile sud-italiene au fost şi ele legate mai strâns de imperiu. Stratioții şi proprietățile lor au fost încurajate de către împărat.

Vasile II a restructurat sistemul financiar al Imperiului. În timpul domniei sale, dacă dăm crezare cronicarilor bizantini, bazileul a strâns fabuloase bogății, comori adunate de la arabi, iberi şi de la bulgari, ori de la răzvrătiți, sub cămările vistieriei punând să fie săpate adevărate labirinturi pentru a le

adăposti. La moartea împăratului visteria Imperiului avea un excedent de 220 de milioane de talanți.

Vasile se deosebea însă de înaintaşii săi. În pofida inteligenței sale, nu era un intelectual ca Leon VI cel Înțelept sau Constantin VII Porphyrogenetul, nu era pasionat de cultură şi era departe de a fi un bun orator. „Nu vorbea repede, nici cu vorbe alese, şi nu se avânta în spuse fără sfârşit; ci dimpotrivă, îi plăcea să trunchieze vorba; când şi când, să se oprească – cam cum vorbesc țăranii, nu oamenii cu carte.” Nu punea preț pe ceremonial, pe care l-a redus la minimum, nici pe podoabe ori veşminte, purtând haine obişnuite atât la curte, cât şi în public. Vasile II a fost un caz singular şi prin aceea că nu s-a căsătorit niciodată, cu toate că ar fi avut nevoie de un urmaş legitim, rămânând holtei până la moartea sa.

La nici un an după încheierea primei faze a războaielor civile, Samuil care şi-a luat titlul de țar al Imperiului bulgar, o nouă formațiune – statul bulgar apusean - de data aceasta cu centrul de greutate la Prespa, a atacat Tessalia şi sudul Macedoniei şi a cucerit Larissa, cel mai important oraş din regiune. În timp ce împăratul era nevoit să facă față atacurilor fatimizilor în Mesopotamia, Samuil îşi întinsese controlul în Peninsula balcanică până la Dyrrachion, pătrunzând până în Moreea. Vasile, fără să stea pe gânduri, a mobilizat trupele şi le-a condus personal până la Serdica. După un asediu de trei săptămâni fără rezultat, Vasile II a dispus retragerea, pe drumul de întoarcere înspre Philoppopolis armata imperială fiind surprinsă de o ambuscadă a cavaleriei bulgare din care împăratul abia a scăpat cu viață (august 986). Umilit în această confruntare în care aproape că îşi pierduse armata, Vasile II a jurat să se răzbune.

Dar Imperiul se confrunta acum cu chestiuni mult mai presante. Anul 989 a însemnat o cotitură în istoria Imperiului. Nerăbdătorul Vladimir presa cu punerea în aplicare a tratatului încheiat. Temerea cea mai mare a Bizanțului era însă aceea că cneazul kievian s-ar fi putut alia cu Samuil, care la rândul său atacase din nou Tessalonicul. Pentru a-i împrospăta memoria împăratului, Vladimir atacă şi ia în stăpânire Chersonesul în Crimeea, astfel că Porphyrogeneta Anna a fost trimisă în cele din urmă în Rusia pentru a-l potoli pe cneaz, iar Chersonesul restituit.

În 991 Vasile II conduce o expediție de data aceasta victorioasă contra bulgarilor, luându-l prizonier pe țarul Romanos, ceea ce nu a făcut decât să sporească puterea lui Samuil care dobândeşte acum coroana bulgară *de jure*. Din 995 împăratul a încredințat conducerea campaniilor antibulgare lui Nikephor Uranos.

Împăratul Otto III, fiul prințesei Theophano, educat în prețuire pentru Bizanț şi cultura clasică, nu renunțase la ideea unei căsătorii cu o

Porphyrogetentă, trimițând în Bizanț o solie care să rezolve cât mai rapid formalitățile în acest sens în fruntea căreia s-a aflat arhiepiscopul de Milan, Arnulf, cel mai bogat cleric al apusului. Împăratul Vasile II a dorit să expedieze cât mai repede chestiunea, pentru a se putea dedica problemei bulgare. Eudokia, cea mai mare dintre nepoatele sale, ciupită de vărsat, oricum dorea să se retragă la mânăstire; cea mai tânără, Theodora, şi mai puțin atrăgătoare nici nu intra în discuție, de altfel nu s-a căsătorit niciodată. Zoe însă, cea mijlocie, a fost aleasă de arhiepiscop pentru împăratul german. Încântată chiar de perspectiva căsătoriei, ea soseşte la Bari pentru a afla că Otto III murise (24 ianuarie 1002).

În 1001 Imperiul încheie o pace pe zece ani cu fatimizii. Abia acum, după întoarcerea lui Vasile al II-lea la teatrul de război din Balcani, începând cu acest an, este stăvilit avântul regatului macedo-bulgar.

De acum înaintarea bizantină în inima Bulgariei a fost asemuită cu curgerea lavei incandescente care a pârlit totul în calea ei. Armata bizantină număra peste 40.000 de luptători, fiind folosite toate resursele împotriva bulgarilor. În lupte sângeroase, împăratul cucereşte în decurs de patru ani Macedonia, Thessalia şi Bulgaria propriu-zisă. Venețienii, la rândul lor, au organizat cucerirea Dalmației pentru Imperiu, obținând largi privilegii în comerțul levantin. Victoria decisivă de la Kimbalongos (Câmpulung) din trecătoarea Kleidion în Strymonia (20 iulie 1014) a însemnat masacrarea a sute de oameni, cei peste 14.000 de prizonieri bulgari fiind orbiți, doar unui bulgar din o sută i-a fost cruțat un ochi. Țarul Samuil nu a rezistat la vederea acestei îngrozitoare privelişti, punându-şi capăt zilelor prin otrăvire. Potrivit altor surse a căzut pradă unui atac din care nu şi-a mai revenit, murind după două zile. Vasile II dobândeşte pe bună dreptate acum supranumele şi atributul de *Bulgarocton.* Rezistența urmaşilor lui Samuil a fost curmată definitiv odată cu capitularea Ohridei şi a ultimului bastion bulgar, Sirmium (1018), Bulgaria este adusă în întregime în stăpânirea bazileilor bizantini pentru mai bine de un secol şi jumătate.

Teritoriile statului bulgar, care înfruntase Bizanțul în lupta pentru hegemonie în Balcani încă dinainte de vremea hanului Krum, au fost înglobate în structurile administrative ale Imperiului. Sunt organizate patru noi theme – *Paristrion* (Paradunavon), teritoriul dintre Dunăre şi Balcani, cu centru la Silistra, fosta themă a Mesopotamiei apusene creată de Ioan I Tzimiskes în 971; *Bulgaria* cu centrul la Skoplje în Macedonia; *Sirmium* pe Dunărea mijlocie; *Dalmația* la Adriatică. Biserica autonomă bulgară a fost retrogradată de la rangul de patriarhie la cel de arhiepiscopie, cu centrul la Ohrida, în subordinea căreia au fost aşezate episcopatele Silistrei şi Vidinului. Bulgarii deveneau practic cetățeni ai Imperiului, taxele au fost

menținute la cuantumuri rezonabile, conducătorii locali au fost menținuți, aceştia păstrându-şi într-o anumită măsură autonomia, iar aristocrația a reuşit în parte să dobândească funcții în aparatul imperial. Sârbii, croații şi slavii de la Adriatică s-au arătat şi ei fideli supuşi ai împăratului.

Corolarul politicii în Orient a reprezentat încorporarea unor teritorii din Iberia (Georgia) şi recâştigarea Armeniei.

Pregătirile pentru o incursiune decisivă din Sicilia - care ar fi urmat să smulgă insula din mâinile arabilor şi să readucă acest spațiu în granițele Imperiului - au fost întrerupte, împăratul murind în decembrie 1025. Au fost 40 de ani de guvernare în care bazileul schimbase fundamental realitățile Imperiul bizantin a cărei extindere teritorială a atins cele mai largi limite şi culmea puterii. Murind fără urmaşi, Vasile II a pregătit, fără să vrea, drumul decăderii Imperiului.

4.4 Dezastrul militar şi refacerea comnenă (1025-1143)

4.4.1 Perioada dominației civile în Bizanț

Bizanțul nu mai cunoscuse din vremea lui Iustinian cel Mare o asemenea epocă de glorie, teritoriile din Balcanii erau în întregime incluse administrativ Imperiului sau vasale acestuia. Distrugerea monarhiei bulgare a avut deopotrivă un caracter politic şi unul național, slavii uniți cu bulgarii amenințau comunitățile grecofone, dar şi latinofone. Acum, în vremea lui Vasile II, după o tăcere de secole sunt menționați pentru prima dată vlahii (*blachoi*) din Balcani, o pânză de populație romanică întinsă din nordul Dunării până în Pind şi la Salonic care este nevoită să conviețuiască alături de sau chiar în simbioză cu populația slavă.

În perioada dominației bizantine districtele locuite de bulgari au fost treptat doar în parte şi anevoios infiltrate de greci. Bulgarii şi-au păstrat însă naționalitatea care va cunoaşte o putere deosebită odată cu al doilea Imperiu bulgar din secolul al XII-lea. Victoriile Bulgaroctonului nu au fost din păcate dublate de o colonizare a pământurilor depopulate sistematic în urma războaielor. În acest fel teritorii extinse în loc să fie repopulate cu colonişti greci au început acum să fie locuite de vlahi care au cunoscut o creştere demografică puternică, devenind peste un veac locuitorii munților din Tessalia. Se pare că o parte a acestor populații de *blachoi* au fost atrase spre aceste zone din cauza nesiguranței în părțile nordice, în teritoriile unde ungurii şi pecenegii începeau să se extindă.

Urmaşii lui Vasile II au impus taxe exorbitante, restricții fiscale severe şi au fost total dezinteresați de o politică socială sănătoasă. În doar în 46 de ani, urmaşii săi, neglijând armata, au reuşit să zădărnicească ordinea

stabilită de el. Imperiul a intrat într-o epocă de declin general. Împărăteasa Zoe şi-a ridicat pe fiecare din cei trei soţi la demnitatea imperială. În 1056, la moartea împărătesei Theodora, sora Zoei, dinastia macedoneană se stingea.

Schimbările frecvente la tron, pe care au urcat în cea mai mare parte împăraţi incapabili, au marcat această perioadă nefastă, ea încheindu-se abia odată cu ascensiunea lui Alexios Comnenos, întemeietorul unei noi dinastii (1081).

Împăratul **Constantin al VIII-lea (1025-1028)**, fratele lui Vasile al II-lea, a fost un personaj totalmente opus Bulgaroctonului, chipeş, amator de cai, vânătoare şi circ, lăsându-se acaparat de plăcerile vieţii. Acum la 65 de ani era bolnav de gută, deşi înzestrat cu elocvenţă şi mult mai cultivat decât fratele său mai mare, se temea să-şi asume responsabilitatea guvernării. Conducerea imperiului a fost practic încredinţată eunucilor palatului – Nicolae, Eustathios, Spondylos şi Simeon, în vreme ce împăratul, lipsit de orice moralitate, reacţiona la cea mai vagă suspiciune plin de cruzime, dispunând executarea sau mutilarea fără judecată a celor bănuiţi.

Constantin al VIII-lea a inaugurat epoca antimilitară ce va caracteriza perioada de criză a veacului al XI-lea. Cei mai valoroşi generali, care au servit imperiului în timpul lui Vasile II, au fost destituiţi. Imperiul, împotriva căruia, datorită politicii sale fiscale, se răsculau mai ales provinciile din Asia Mică, chemând adesea în ajutor pe barbari, nu putea să le mai opună o armată capabilă să le închidă calea, să hăituiască bandele care întreprindeau raiduri, nici să facă marşuri lungi spre a interveni eficient în punctele ameninţate. Pecenegii trimişi în Asia nu erau de încredere pentru imperiu, ei trădând adesea. Ar fi fost nevoie de provinciali devotaţi, de stratioţi bine înarmaţi, disciplinaţi, înzestraţi cu cai buni, care să aibă interesul de a purta războiul pentru apărarea propriilor pământuri. Dar pentru a face rost de bani în scopul mulţumirii aristocraţiei de funcţii constantinopolitane, se recursese nu numai la monopolul vânzării grânelor, dar şi la despăgubirile pe care orice proprietar de pământ stratiotic era liber să le plătească pentru a fi scutit de serviciul militar. A rezultat de aici că doar cei care nu puteau să verse tezaurului imperial taxa de scutagiu se înfăţişau la oaste, spre a servi sub comanda unor strategi care nu erau niciodată lăsaţi să îmbătrânească în acelaşi loc, de teama uzurpării.

În această situaţie militară dezastruoasă, împăratul recurge la scăderea valorică a monedelor prin micşorarea cantităţii de metal preţios conţinut de acestea.

O singură categorie se bucura de incompetenţa lui Constantin VIII, aristocraţia anatoliană, care a reacţionat cu o lovitură de stat, dorind să-l alunge pe împărat şi să-l înlocuiască cu un altul pe placul ei. Din nenorocire

pentru ei, magnații din Asia Mică nu şi-au putut uni forțele, fiecare fiind preocupat de propriul câştig, astfel că trupele imperiale fidele Bulgaroctonului au înăbuşit în faşă revolta. Cu toate acestea, marile latifundii s-au refăcut rapid, spațiul anatolian ajungând în situația din veacul al VI-lea, cu mari proprietăți lucrate cu țărani aserviți.

Domnia lui **Roman al III-lea Argyros (1028-1034)** a fost reprezentativă pentru perioadă de adâncire a crizei imperiului. La o vârstă destul de înaintată, aproape 60 de ani, prefectul capitalei Romanos a fost ales ca succesor chiar de către Constantin VIII – cu câteva zile înainte de a muri, simțindu-şi sfârşitul aproape, fiind obligat de împărat, sub amenințarea cu orbirea, să divorțeze de soția sa şi să se căsătorească cu fiica împăratului, **Zoe**. El s-a dovedit total incapabil de a face față gravelor probleme interne şi externe cu care s-a confruntat imperiul.

Revocarea *allelengyon*-ului, una din măsurile principale luate de Romanos al III-lea, a afectat masiv politica agrară tradițională a imperiului, croind drum ofensivei marii proprietăți funciare în defavoarea micii proprietăți țărăneşti libere sau stratiotice. Romanos III făcea parte el însuşi dintr-o familie de dynați anatolieni. De la mijlocul secolului al XI-lea s-a creat instituția numită „pronoia" prin care se predau nobilimii şi soldaților posesiuni imobiliare spre folosință nelimitată, pe viață, uneori chiar şi ereditar, măsură ce micşorează veniturile statului, deoarece impozitele, percepute odinioară de la țărani, intrau acum în mâinile deținătorului de „pronoia".

În 1030, după amăgitoare victorii împotriva arabilor din Asia Mică, a fost înfrânt de către aceştia într-o ambuscadă, împăratul reuşind doar cu ajutorul gărzii sale de varegi să-şi găsească scăparea în Antiohia.

La cei 56 de ani ai ei, Zoe, plictisită de soțul său care o neglija, se pare că l-a otrăvit pentru a-l aduce pe tron pe mult mai tânărul – avea sub 30 de ani - şi chipeşul **Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1034-1041**), care de multă vreme îi era amant, devenind al doilea soț al său, chiar în ziua următoare morții lui Romanos III. Domnia sa a fost dominată de dorința de mărire şi putere a fraților săi eunuci, mai ales Ioan Orfanotroful („hrănitorul orfanilor", având în grijă azilurile imperiului). Pe Zoe aproape că a ținut-o captivă de teamă să nu aibă şi el soarta lui Romanos III. Prin politica sa fiscală şi de grecizare a provocat răscoale în Balcani, mai ales cea a țarului Petru Daian / Delianos (1040-1041), înfrânt în cele din urmă de împărat, în vreme ce Serbia a început să se desprindă tot mai mult de Imperiu. Mihail IV suferea de epilepsie şi s-a retras la mănăstire călugărindu-se, murind la scurt timp.

Tronul a fost preluat de **Mihail al V-lea Kalaphates / Călăfătuitorul (1041-1042**), nepot de fiu al lui Mihail al IV-lea, adoptat ca fiu de către aceeaşi împărăteasă Zoe la insistențele atotputernicului eunuc Ioan Orfanotroful, care a reuşit astfel să-şi păstreze influența la curte. Se înşela însă, locul său va fi acordat de împărat unui alt unchi al său, Constantin, tot eunuc. Abuzurile şi corupția s-au amplificat şi au ajuns la dimensiuni incredibile chiar şi pentru Bizanț. Nu o suporta nici pe împărăteasă, nici pe mulți din familie. Semețindu-se peste măsură, a exilat-o pe Zoe şi a pus să fie tunsă călugăriță, ceea ce a provocat o răzmeriță de proporții a populației indignate în capitală. Casele rubedeniilor împăratului au fost făcute una cu pământul, iar la palat împăratul nu mai avea nici un sprijin, chiar şi garda personală ezita în a-i lua apărarea. Înfricoşat că va fi ucis de mulțime, o recheamă pe Zoe. La vederea împărătesei în straie de călugăriță, nimeni nu mai avea încredere în bunele intenții ale lui Mihail Kalaphates. Patriarhul Alexie Studitul o rechemase cu o zi înainte pe **Theodora**, sora mai tânără a Zoei. Mihail V a fost depus de către senat, iar Theodora încoronată ca împărătească (20 aprilie 1042). Tiranul împreună cu unchiul său au fost târâți afară din mânăstirea lui Studios, unde încercaseră să se adăpostească, şi au fost orbiți, o pedeapsă pe care o aplicase altora cu mare râvnă.

Zoe domnea acum în asociere Theodora, cea din urmă reprezentantă a dinastiei macedonene, ultima dată când Bizanțul a fost cârmuit de către femei. De acum în cel de-al 64-lea an al vieții sale, Zoe, în pofida dezamăgirilor prin care trecuse, nu putea rezista ispitei de a se mai mărita încă o dată, anume cu Constantin – bogat, nobil, din cale afară de frumos şi față de care insațiabila împărăteasă arătase o simpatie clară, astfel încât Mihail IV se văzuse nevoit să-l exileze. **Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055)**, rechemat din exil, devine cel de-al treilea soț al Zoei.

În vremea sa se accentuează criza statului bizantin, începută deja după moartea lui Vasile II Bulgaroctonul. Tot acum se consolidează bazele guvernării aristocrației senatoriale, prin primirea în rândurile acesteia a unor *homines novi*, proveniți din cercurile orăşenimii constantinopolitane. Fastul de la curte, ajuns la apogeu, construcțiile somptuoase şi darurile făcute favoriților au epuizat tezaurul lui Vasile al II-lea. Fără simț politic, cu un mare apetit pentru lux şi flușturatic, noul împărat „s-a năpustit asupra vistieriei şi a secătuit-o până la ultimul ban” (Psellos). Bizanțul a reuşit să respingă o ultimă incursiune a ruşilor lui Iaroslav cel Înțelept (1043), ulterior relațiile comerciale şi culturale cu Rusia devenind paşnice şi înfloritoare. Imperiul era însă tot mai frecvent atacat de pecenegi, iar în vest o ultimă încercare de a-i alunga pe arabi din Sicilia eşuează.

Constantin IX a încercat să trateze cu papa Leon al IX-lea apărarea comună a Italiei împotriva normanzilor. În acest scop este convocat la Constantinopol un sinod (ianuarie 1054), dar patriarhul Mihail Kerullarios nu este dispus să facă vreun compromis față de „inovațiile” apusenilor (*immaculata conceptio*, împărtăşania cu azimă şi mai ales doctrina primatului papal şi a infailibilității papei). Cardinalul Humbert, şeful delegației papale, a prezentat actul de excomunicare a lui Kerullarios, clericilor şi credincioşilor Bisericii răsăritene, aducând în prim plan motive legate de rit, mai ales modalitatea împărtăşaniei (16 iulie 1054). Delegații papali au părăsit în grabă capitala Bizanțului. În ciuda intervențiilor împăratului, se ajunge la o excomunicare reciprocă, în sinodul ținut la Sfânta Sofia, patriarhul a rostit anatema împotriva papei Leon IX şi a Bisericii romane. Astfel, la 1054, se ajunge la Marea schismă a celor două Biserici, ea dăinuind încă, cu toate că excomunicările reciproce au fost anulate în 1967.

Zoe moare în 1050, în istoria statului bizantin rămânând o figură importantă, deşi patetică, mai preocupată de unguente şi de patul matrimonial decât de afacerile statului, cu toate acestea prin intermediul ei, nu mai puțin de patru împărați au ajuns în fruntea Imperiului. În ciuda tuturor a rămas iubită de poporul Constantinopolului care vedea în ea „singura femeie cu suflet nobil şi cu chip minunat, … singura femeie slobodă şi stăpână între toți de acelaşi sânge, moştenitoare legiuită a cununii împărăteşti, fiică şi nepoată şi strănepoată de împărat” (Psellos VI, 26)

După moartea lui Constantin Monomahul (1055) tronul rămâne în întregime Theodorei, total opusă prin caracter surorii sale, care - domnind autocratic - nu s-a înțeles în chestiunile guvernării cu aproape nimeni, nici măcar cu patriarhul Kerullarios. Favoritul ei a fost *protosynkellos*-ul Leon Parasponylos, şeful aparatului de stat, la fel de dificil şi nesuferit ca şi ea.

La moartea ultimei reprezentante a dinastiei macedonene (1956) pe tron va urca vârstnicul senator **Mihail al VI-lea Bringas Stratiotikos (1056-1057**), fost logothet al vistieriei strotiotice, de unde i se trage supranumele, adoptat de împărăteasă cu puțin înainte. Ştiind mai bine să se supună decât să poruncească, a fost în fapt marioneta lui Parasponylos. Mihail VI a aruncat Imperiul în anarhie prin comportamentul său nechibzuit, generalii înlăturându-l de la putere.

La 8 iunie 1057 armata, având adeziunea majorității themelor din Asia Mică, îl proclamă ca împărat pe **Isaac I Comnenul (1057-1059**). După o luptă cu pierderi grave de ambele părți, împăratul legitim trimite în tabăra lui Isaac o solie în frunte cu Mihail Psellos, autorul Chronografiei, prin care îi oferea acestuia titlul de cezar, aşadar succesiunea la tron. Sfătuit de patriarh, Mihail VI a consimțit să abdice în cele din urmă şi s-a călugărit.

Scurta domnie a lui Isaac Comnenul reprezintă prima reacție a aristocrației militare împotriva aristocrației civile şi întărirea poziției militare a Imperiului. Isaac a demarat o politică financiară riguroasă necesară după trei decenii de risipă.

Psellos, contemporan cu evenimentele, arată şi situația gravă în care ajunsese Bizanțul (VII, 59): „Adeseori am arătat că împărații care-l precedaseră obişnuiau să-şi secătuiască visteriile ca să-şi poată împlini propriile pofte. Aşa stând lucrurile, ei nu mai foloseau veniturile publice în scopul întocmirii oştilor, ci ca să împartă civililor favoruri şi daruri de mare preț… , împărțeau avutul împărătesc în trei părți, pe una sortind-o plăcerilor, alta zidirii de clădiri cât mai frumoase, iar pe cea de-a treia pentru ca tot soiul de trântori, care nu-şi dădeau obolul la adunarea dărilor, să se poată desfăta, şi să poată necinsti atât faptul virtuții cât şi numele ei! Dar împăratul de acum, care mai înainte fusese numărat printre fruntaşii oştilor, şi care din nenumărate semne simțise ce anume făcea ca împărăția romeilor să fie privită cu atâta dispreț, înțelegând că în vreme ce la noi totul se ducea de râpă, puterea popoarelor vecine crescuse, şi văzând că nimeni nu mai era în stare să pună stavilă atacurilor şi prădăciunilor făcute de barbari, s-a grăbit să taie răul din rădăcină – şi asta imediat după ce s-A făcut stăpân pe împărăteasca putere.”

A fost aşadar un împărat harnic, „grăbit să-şi chivernisească atât treburile ostăşeşti, cât şi pe cele ale politicii civile” (Psellos VII, 44). În pofida faptului că era un reprezentant al aristocrației provinciale, a recurs la confiscarea proprietăților unor dynați şi chiar ale mânăstirilor, apărând interesele țăranilor, în speță ale parecilor, a stimulat dezvoltarea meşteşugurilor şi a reorganizat armata.

Nemulțumirea nobilimii militare şi latifundiare, dar şi a Bisericii nu a întârziat. Ca urmare a protestului său vehement („Eu te-am înălțat, ticălosule, eu am să te dobor”), patriarhul Mihail Kerullarios a fost arestat, iar un sinod convocat de urgență l-a înlăturat din funcție (1059), ceea ce dădea conflictului un pronunțat caracter politic. Patriarhul a murit, plin de furie, înainte de a se pronunța sentința. Kerullarios care încercase să instituie întâietatea puterii spirituale asupra celei laice se aflase în conflict cu toți împărații, atrăgând, deşi vina îi aparține doar pe jumătate, şi schisma celor două Biserici. Oricum, popularitatea împăratului a scăzut rapid în urma destituirii patriarhului.

Doar armata se mai afla de partea lui Isaac, reuşind să apere cu succes granițele răsăritene împotriva turcilor selgiucizi din Anatolia, să respingă un atac amenințător venit din partea ungurilor şi să țină în şah pe temuții

pecenegi care au trecut Dunărea în mai multe rânduri, împinşi la rândul lor de către uzi.

Cu sănătatea şubrezită, simțindu-şi sfârşitul aproape, împăratul s-a retras la mânăstirea Studios, nu înainte de a-şi desemna succesorul. A poruncit să fie adus Constantin Dukas, reprezentantul aristocrației constantinopolitane din rândul intelectualilor care reînviaseră universitatea, înrudit cu fostul patriarh Kerullarios, agreat şi de cronograful Mihail Psellos, care şi-a folosit influența în acest sens.

Constantin al X-lea (1059-1067), asupra căruia influența lui Psellos a fost covârşitoare, nu a continuat politica de consolidare a autorității centrale.

La scurtă vreme după moartea lui Isaac Comnenul, a devenit clar că domnia sa fusese doar o mică întrerupere a decăderii Imperiului. Constantin

Noul bazileu, un intelectual preocupat mai mult de învățătură şi dispute juridice, a făcut concesii şi donații aristocrației civile, crescând enorm puterea funcționarilor de care depindea întreaga administrare a Imperiului. În schimb a încercat să redreseze vistieria prin măsuri iraționale şi neînțeleptele de reducere în primul rând a cheltuielilor armatei tocmai acum când granițele erau încălcate atât în apus, cât şi în răsărit. Pecenegii şi uzii, ținuți în frâu de Isaac, au năvălit în număr de 600.000 de oameni până în inima Greciei şi au pustiit totul în calea lor, ungurii ocupă în aceeaşi vreme Belgradul, în răsărit turcii selgiucizi atacă Armenia şi devin stăpâni în estul Anatoliei, iar normanzii desăvârşesc cucerirea sudului Italiei. În tot acest timp, Constantin îşi punea întrebarea dacă este necesară trimiterea de trupe.

La moartea împăratului criza Imperiul era atât de gravă, încât, deşi fusese pusă să jure că nu se va recăsători, împărăteasa Eudokia - regentă în numele viitorului împărat Mihail VII – decide cu responsabilitate să se căsătorească cu generalul Romanos Diogenes (31 decembrie 1067), în ciuda opoziției lui Mihail Psellos şi Ioan Dukas, fratele fostului împărat, în mâna cărora se afla de fapt puterea politică.

4.4.2 Înfrângerea de la Mantzikert. Prăbuşirea stăpânirii bizantine în Asia Mică

Romanos al IV-lea (1068-1071) este cel dintâi de la Vasile II, dacă facem abstracție de încercările lui Isaac Comnenul, care pune pe prim plan apărarea Imperiului. Ca reprezentant al aristocrației anatoliene era direct interesat, fiind hotărât să elimine pericolul selgiucid.

Romanos IV a mobilizat soldații themelor din Asia Mică, dându-şi seama că mercenarii şi *tagmata* nu erau suficienți în fața primejdiei. Din bugetul statului cea mai mare parte era destinată acum armatei, atrăgându-şi prin

aceste măsuri duşmănia nobilimii de la curte. Pentru a contracara periculoasa opulență a aristocrației latifundiare, a refăcut în parte domeniul imperial.

Imperiul este amenințat de la jumătatea secolului al XI-lea pe trei fronturi: de către turcii selgiucizi în est, normanzi în vest, precum şi pecenegi şi uzi în nord. Selgiucizii au pus stăpânire pe Melitene (1058), Sebasteia (1059) şi Caesarea (1067). În 1059 normandul Robert Guiscard este recunoscut de către papă ca duce al Apuliei, iar în anul următor acesta ocupă Reggio, Ortranto şi Brindisi. Din 1065 turcii uguzi fac incursiuni de jaf în nordul Balcanilor.

În 1068-69 Romanos Diogenes a întreprins două campanii reuşite împotriva selgiucizilor, cea de-a treia campanie însă i-a fost fatală. În timp ce armata bizantină mărşăluia prin Anatolia, sultanul Alp Arslan a înaintat într-o altă direcție, fiind decis să distrugă califatul fatimid, cucerind fortărețele Manzikert şi Archeş, ajungând până la Edessa. De-abia începuse asediul când primeşte vestea sosită de la împăratul bizantin că este dispus să prelungească armistițiul şi că în propune să schimbe Mantzikert şi Archeş pentru Hieropolis din Siria, oraş cucerit de către Bizanț în urmă cu trei ani. După câteva săptămâni, vreme în care Alp Aslan renunță la cucerirea Edessei şi înaintează spre Aleppo, sosește o nouă solie bizantină care de această dată îi adresează un ultimatum. Sultanul întrerupe campania împotriva Fatimizilor şi se retrage în grabă, adunând noi trupe pentru confruntarea care devenea inevitabilă. Romanos ajunge la Mantzikert care capitulează de îndată fără să fi opus rezistență. O parte a armatei bizantine, aflată sub conducerea lui Josif Tarchaniotes, trimisă înspre Ahlat, a fugit din calea selgiucizilor, Romanos rămânând doar cu jumătate din trupe, cu care a trebuit să-i înfrunte pe turcii selgiucizi. Se zvonise chiar că împăratul fusese ucis în luptă, ceea ce a scăzut moralul soldaților. Dacă Romanos ar fi avut succes în lupta contra selgiucizilor, cauza familiei Ducas ar fi fost sortită eşecului. Trădarea trupelor de mercenari conduse de Andronic Dukas, care, trebuind să asigure arergarda, a părăsit câmpul de luptă, a contribuit hotărâtor la înfrângerea bizantinilor în bătălia de la Mantzikert (19 august 1071).

Cu toate că a luptat cu sabia în mână, împăratul a fost rănit şi luat prizonier de către sultanul Alp-Arslan. Era pentru întâia dată când un împărat bizantin cădea prizonier în mâinile barbarilor. Sultanul l-a tratat pe bazileu cu deferență şi ospitalitate, pacea care se încheie acum fiind nici pe departe atât de umilitoare pe cât afirmă unii istorici contemporani evenimentelor. Sultanul nici măcar nu a cerut Armenia, ci doar predarea oraşelor Manzikert, Antiohia, Edessa şi Hieropolis. În plus dorea mâna unei

fiice a împăratului pentru unul dintre fiii săi şi un tribut anual de 360.000 de nomisme. În privința răscumpărării împăratului a pretins un milion şi jumătate de nomisme.

Anul 1071 semnifică o lovitură pe două flancuri suferită de Imperiul bizantin. Între timp normanzii lui Robert Guiscard cuceriseră după un îndelung asediu capitala bizantină a Apuliei, Bari, ceea ce pecetluia şi sfârșitul stăpânirii romeilor în Italia. Asia Mică era şi ea pierdută, astfel că din acest moment, Bizanțul încetează a mai fi o mare putere.

O cauză majoră a deteriorării poziției strategice a Imperiului a fost dificultatea trupelor imperiale de a trece de la campaniile ofensive la cele defensive pe mai multe fronturi în acelaşi timp. În timpul loviturilor de stat din vremea lui Isaac Comnenul (1057) şi rebeliunii lui Dukas care a urmat capturării lui Romanos IV în 1071, cele mai importante armate bizantine au fost retrase de la frontiere, ceea ce a intensificat amploarea noilor invazii. Mai grav, armatele implicat în conflictul intern au angajat mercenari. Faptul că cele mai importante personaje politice erau mai interesate în a dobândi puterea personală la Constantinopol decât în crearea unei coeziuni care să apere Imperiul a agravat şi mai mult situația.

La curtea din Constantinopol se crease deja o atmosferă de nesiguranță şi nehotărâre. Partizanii familiei Dukas, inclusiv Mihail Psellos, care avea o mare influență, au preluat conducerea statului, proclamându-l împărat pe **Mihail al VII-lea Dukas** (1071-1078), fiul lui Constantin X şi al Eudokiei. Romanos va încerca să-şi redobândească tronul, dar în confruntarea cu armata lui Mihail al VII-lea, condusă de Constantin Dukas, este înfrânt în mai multe lupte. Părăsit de toți, Romanos s-a predat cu condiția salvconductului, dar ordinul de la Constantinopol era ca el să fie orbit. Ordinul a fost dus la îndeplinire cu atâta sălbăticie şi nepricepere, încât la scurt timp împăratul moare.

Dacă criza imperiului cunoscuse o fază latentă până la înfrângerea de la Mantzikert, în care statul bizantin mai dădea încă iluzia puterii şi trainiciei de odinioară, deceniul care urmează deschide faza crizei violente ce va aduce imperiul în pragul prăbuşirii. Domnia nefastă a lui Mihail al VII-lea vădeşte în interior căderea întregului sistem de guvernare, iar extern un lanț de dezastre, din cauza incapacității de guvernare a împăratului.

Ulterior, împăratul îi va înlătura pe cei doi favoriți, Mihail Psellos şi Ioan Dukas, puterea fiind preluată până la sfârşitul domniei sale de eunucul Nicheforiță, devenit logothet. Acesta va încerca, invocând vechile principii ale monarhiei centralizate, să promoveze o politică îndreptată împotriva aristocrației, menită să lărgească baza socială a guvernării civile.

În condițiile anarhiei instalate, o răscoală izbucnită în Constantinopol, din cauza foametei, a făcut ca mulțimea să-l înlăture pe Mihail al VII-lea şi pe Nicheforiță, şi să-l aclame drept împărat, în 1078, pe **Nikephoros III Botaneiates (1078-1081**).

În deceniul reprezentat de domniile lui Mihail VII şi Botaneiates (1071-1081) Imperiul asistă neputincios la formarea unor state pe teritoriul său.

Ia naştere un principat peceneg la Dunăre în frunte cu Tatu. Papa Grigore al VII-lea îl încoronează pe Demetrius Zvonimir ca rege al Croației (1076), iar apoi pe Mihail Voislav ca *rex Sclavorum* al jupanatului de Zeta (1077), ceea ce extinde aria de influență a papalității în Balcani.

În aceeaşi vreme, turcii selgiucizi au întemeiat sultanatul de Ikonion (Rum), ca urmare a alianțelor dintre conducătorii selgiucizi şi generalii trimişi de familia Dukas în scopul anihilării diferiților pretendenți la tronul Imperiului bizantin. Când Russel Balliol, mercenar normand aflat în serviciul Bizanțului, reuşise să preia stăpânirea asupra vechii theme Armeniakon şi înainta spre capitala Imperiului, Ioan Dukas, trimis cu trupe, angajează turci pentru a reuşi să elimine pericolul. În lipsa unei conduceri locale, controlul bizantin se prăbuşea rapid în Asia Mică. Bătrânul general Nikephoros Botaneiates l-a luat chiar în serviciul său pe emirul Suleiman, descendent al dinastiei selgiucide aflate la putere, care fusese trimis din Bagdad să preia controlul asupra zonelor cucerite de turci în Anatolia. Ca răsplată pentru serviciile sale, fără de care nu ar fi reuşit să-l răstoarne pe Mihail VII, Botaneiates a acordat emirului înspre apărare puternica fortificație a Niceei. Suleiman va transforma Niceea, aflată atât de aproape de capitala Imperiului bizantin, în centru al stăpânirii selgiucide din Anatolia.

Domnia lui Nikephoros Botaneiates va fi mereu zguduită de lupte interne şi de revolte ale contracandidaților la tron. Acestea au fost până în cele din urmă înfrânte cu ajutorul talentatului general Alexios Comnenul. Curând acesta va ridica el însuşi pretenții la tron, cu ajutorul unor trupe de mercenari şi al cezarului Ioan Dukas reuşind să intre în Constantinopol şi să preia puterea la 1 aprilie 1081.

4.4.3 Regimul aristocrației militare (1081-1204). Dinastia Comnenilor.

Cu **Alexios I (1081-1118)** se instaurează supremația aristocrației militare asupra celei civile.

Supraviețuirea lui Alexios avea nevoie de sprijinul marilor neamuri aristocratice, iar prin el însuşi ajunsese la putere o familie greacă din Anatolia înrudită matrimonial şi prin consangvinitate cu cele mai importante dintre acestea. Prin reforma radicală a *cursus honorum*, a ierarhiei funcțiilor publice, a schimbat principiul de guvernare. În trecut acest sistem fusese în

primul rând ierarhic şi mai puțin dinastic. Membrii familiei imperiale nu puteau impune de jure şi de la sine înțeles rangul la curte. Supralicitarea funcțiilor de-a lungul secolului al XI-lea a adus cu sine o prăbuşire a vechiului *cursus honorum*. Alexios l-a reconstruit prin crearea unor noi ranguri destinate exclusiv Comnenilor.

Titlul de *sebastos* devine o prerogativă a familiei imperiale, de acum *sebastocrator* devenind funcția imediat următoare împăratului şi încredințată de Alexios fratelui său mai mare Isaac. Rangul de *protosebastos*, existent anterior, a revenit unui cumnat al împăratului. Alexios a înlăturat funcțiile care reveneau mai devreme eunucilor şi a creat o administrație a palatului compusă mai ales din membri ai familiei sale.

Aparatul birocratic care devenise extrem de stufos a fost drastic redus. Dacă recompensarea serviciilor îndeplinite anterior era realizată prin salarii şi venituri, acum baza o constituie *pronoia,* mari domenii funciare cu titlu viager acordate din domeniul imperial nobilimii greceşti care din veniturile acestora urmau să-şi întrețină trupele necesare apărării Imperiului.

Prin această măsură era vizată întărirea puterii de apărare a imperiului, pronoiarii începând să dobândească trăsături care îi apropie de statutul cavalerilor apuseni. Alexios va restructura armata, acordând o atenție deosebită trupelor de elită formate din soldați devotați împăratului educați de tineri la palat, dar a menținut în serviciul său pe normanzi, la care a adăugat şi alte trupe de mercenari, pecenegi şi *turcopoli.* Pentru asigurarea mijloacelor financiare, Alexios a mărit impozitele, a devalorizat moneda şi nu a ezitat să recurgă chiar la confiscarea bunurilor Bisericii.

Doi patriarhi au fost schimbați de către împărat, care a sprijinit şi reformarea mânăstirilor, aflate de acum sub control imperial, iar influentul curent al bogomililor a fost sever reprimat. De acum cezaropapismul este victorios, rolul tradițional de preeminență al împăratului în diriguirea chestiunilor bisericeşti fiind restaurat. Împăratul va deveni *epistemonarkhes*, disciplinator al Bisericii, rol pe care Alexios şi-l asumă, dar care oficial este introdus ulterior de către Manuel I Comnenul la 1166.

4.4.3.1 Invazia normandă şi pecenegă. Cuceririle selgiucide

În această vreme Robert Guiscard şi fiul său Bohemund au pus stăpânire pe insula Corfu, iar apoi au trecut în Dalmația şi au asediat Dyrrhachion (Durazzo / Durres) în Albania. Justificarea normanzilor era aceea că acționează pentru restaurarea pe tronul Bizanțului a lui Mihail VII Dukas. Alexios Comnenul apelează la ajutorul venețienilor, care ei înşişi îşi vedeau

amenințate interesele în Adriatica, zdrobind flota normandă, dar forțele terestre normande reuşesc să îi înfrângă pe bizantini, cucerind Dyrrhachion, ceea ce va avea consecințe grave pentru Imperiu. În schimbul ajutorului primit, Alexios I trebuise să ofere în 1082 Veneției privilegii comerciale în imperiu şi cartiere în Constantinopol. Forțele normande înaintau acum direct pe Via Egnatia, spre Tessalonik, şi în paralel înspre Epir şi Macedonia. Abia moartea lui Robert Guiscard şi izbucnirea unui război civil între fiii săi (1085) a înlăturat primejdia normandă. Între timp, fără ca Alexios să poată interveni, Suleiman ocupă Antiohia.

Ca şi cum toate aceste nenorociri nu ar fi fost îndeajuns, emirul de Smyrna, Tzachas, îşi construieşte o flotă cu care ocupă litoralul Asiei Mici şi insulele Chios, Mitylene, Samos şi Rhodos (1088-1089). Pecenegii, aliați cu emirul, asediază Constantinopolul dinspre mare şi uscat. După ce cumpără pacea cu Tzachas, doar cu ajutorul cavalerilor trimişi de contele de Flandra şi al unei armate cumane au reuşit bizantinii să-i înfrângă pe asediatori la Lebunion în Tracia (1091). Pericolul peceneg fusese înlăturat, o amenințare potențială erau însă de acum cumanii, înfrânți de Alexios în 1094, ceea ce reface granița Imperiului pe Dunăre.

4.4.3.2 Cruciada I şi Bizanțul

În 1096 cruciații au pornit din Apus spre Palestina, în dorința de a elibera această țară şi Sfântul Mormânt, ducând războaie de cucerire împotriva turcilor selgiucizi. Deja în 1095, solii lui Alexios I Comnenul au cerut ajutor contra turcilor, în conciliul de la Piacenza, ținut în prezența papei Urban al II-lea.

Papa nu prevăzuse entuziasmul popular stârnit de cruciada sa în rândul orăşenilor simpli şi ai țărănimii. Paralel cu cruciada nobililor s-a format o cruciadă a „săracilor”. Cel mai mare şi mai important grup al cruciaților săraci era recrutat şi condus de un predicator cunoscut drept Petru Eremitul, originar din Amiens. Deşi au fost numeroşi, doar o mică parte a reuşit să ajungă în Orientul mijlociu, puțini au supraviețuit ca să vadă capturarea creştină a Ierusalimului în 1099. Au plecat în cete neorganizate, pe Rin, prădând pe drum pe evreii care erau cei mai bogați şi de-a lungul Dunării. În Peninsula balcanică au jefuit oraşele Philipopoli şi Adrianopole. În octombrie 1096 au ajuns la Constantinopol. Împăratul Alexios nu le-a deschis porțile, le-a oferit însă corăbii pentru a ajunge în Asia Mică. Deşi au fost preveniți de bizantini să nu se angajeze în lupte directe cu turcii, pentru că nu aveau şanse, ajung la Niceea unde peste 3000 de creştini au fost masacrați. Cei puțini rămaşi în viață s-au reîmbarcat.

Armatele nobililor cruciați conduse de Godefroy de Bouillon şi de principele Bohemund au sosit la Constantinopol între noiembrie 1096 şi mai 1097. Împăratul bizantin Alexios I Comnenul a făcut presiuni asupra cruciaților de a-i ceda toate fostele teritorii bizantine care urmau să fie recucerite. Conducătorii nu au fost de acord cu aceste cereri, şi, deşi majoritatea s-au supus în cele din urmă – primeau de la bizantini corăbii şi provizii în schimbul jurământului de fidelitate -, Bizanțul nu le-a acordat încredere.

Apelul papei Urban al II-lea la conciliul din Clermont pentru această mişcare religioasă nu avea nimic îndreptat contra Imperiului bizantin, deşi cucerirea Constantinopolului şi a imperiului fusese mereu ținta lui Bohemund, aşa cum va fi mai târziu şi a dogelui venețian Enrico Dandolo. Ceea ce au făcut venețienii în cruciada a IV-a, ar fi putut să facă de fapt şi normanzii de această dată, în timpul primei cruciade, fără ca Bizanțul să se poată opune, Occidentul fiind deja superior din punct de vedere tehnic şi militar.

În mai 1097, au atacat primul obiectiv major, capitala turcilor anatolieni, Niceea. În iunie, oraşul s-a predat în primul rând bizantinilor, prin tratative separate, şi abia apoi cruciaților, ceea ce a confirmat suspiciunile acestora că Alexios intenționa să-i folosească pe cruciați pentru a-şi atinge propriile scopuri.

Curând după căderea Niceei, cruciații au întâlnit principala armată selgiucidă a Anatoliei la Dorylaeum. La 1 iulie 1097, cruciații au obținut o importantă victorie aici şi aproape au anihilat forța turcească. Ca rezultat cruciații au întâmpinat doar o rezistență scăzută de-a lungul restului campaniei în Asia Mică.

Armata bizantină a ocupat oraşele Smyrna, Efes şi Sardes. Împreună cu bizantinii, cruciații au înaintat spre nordul Siriei, următorul obiectiv fiind Antiohia. Oraşul a fost asediat în 21 octombrie 1097, dar nu a fost capturat decât la 3 iunie 1098. Cruciații au fost curând după aceea atacați de o armată de întărire din Al Mawsil (acum în Irak), armată care sosise prea târziu în ajutorul apărătorilor turci ai Antiohiei, pe care au respins-o totuşi la 28 iunie. Bohemund, departe de Constantinopol, nu mai era dispus să cedeze ceva imperiului. El a creat aici un principat independent de Bizanț. Acest fapt a creat disensiuni în chiar tabăra cruciaților şi a dus la izbucnirea unui război bizantino-normand (1099-1100).

După ce cruciații au cucerit Ierusalimul şi au întemeiat regatul Ierusalimului şi sistemul de state cruciate, profitând de luptele acestora cu selgiucizii, bizantinii au ocupat, pe coastele Siriei, Laordicea şi Tripoli. În mare, prima cruciadă nu a distrus Imperiul bizantin, ci l-a consolidat, deşi în

Anatolia interioară selgiucizii au rămas pe poziție. Revigorarea acestora în secolul al XII-lea, la care se adaugă presiunea mongolă din secolul următor, va duce la pierderea definitivă a Asiei Mici de către Bizanț. În 1107 Bohemund a mai încercat încă o dată să ocupe Dyrrhachio şi zona din jur. După înfrângerea sa şi recunoaşterea suzeranității bizantine asupra principatului Antiohiei pericolul normand a scăzut.

Alexios a ştiut deocamdată să folosească prima cruciadă în interesul imperiului, să găsească o formulă de coexistență cu cruciații şi formațiunile lor din Orient îi recunoşteau în general suzeranitatea.

Ioan, fiul lui Alexios, a moştenit un imperiu mai bine organizat decât îl primise de la tatăl său. Bizanțul îşi recăpătase hotare sigure şi stabile, chiar dacă teritoriul său iremediabil fusese trunchiat. Expansiunea normanzilor peste Adriatica fusese stăvilită. Sultanatul Rum fusese silit să-şi mute capitala de la Niceea la Ikonion, cedând jumătate din Anatolia Constantinopolului.

După eşecul mai multor conspirații împotriva lui Alexios, familia domnitoare a Comnenilor devine ereditară şi, în asociație cu familia Dukas, se constituie în nucleul noii aristocrații princiare care este legată prin rudenie direct de persoana împăratului. Competiția pentru tron nu se mai dă de acum cu alte familii sau facțiuni rivale, ci chiar în sânul dinastiei domnitoare.

Ioan al II-lea Comnenul (1118-1143) a fost un basileu capabil, care a ştiut să ia decizii corecte. La început, el a trebuit să lupte împotriva unei conspirații a mamei sale Irina care uneltea să-l înlăture de la succesiune în favoarea surorii sale Ana Comnena şi a soțului acesteia Nikephoros Bryennios. Împăratul este nevoit pentru a câştiga şi a-şi menține puterea să-şi formeze propria facțiune fidelă. Retrăgându-se la mânăstire, Ana Comnena va scrie *Alexiada*, o relatare a vieții tatălui ei.

După ce Imperiul i-a înfrânt pe pecenegi (1122), jupanul sârbilor din Rascia a trebuit şi el să recunoască suzeranitatea bizantină, imperiul ieşind triumfător şi din confruntarea cu maghiarii. Pe la 1100 cel mai mare pericol îl reprezenta Veneția care domina economic răsăritul Mediteranei. La refuzul lui Ioan al II-lea de a reînnoi privilegiile negustorilor venețieni, cedate de tatăl său, a izbucnit războiul veneto-bizantin, în 1126, Veneția reuşind să smulgă imperiului reconfirmarea actului comercial din 1082.

Unele teritorii siriene, pierdute de cruciați, au putut fi recuperate de Ioan al II-lea de la turcii selgiucizi. În a doua parte a domniei sale Bizanțul a reuşit să cucerească Cilicia care ajunsese sub influență armeană. În 1137 şi Antiohia a fost supusă imperiului, dar aceasta nu putea fi guvernată eficient

atâta vreme cât Anatolia scăpase de sub controlul Imperiului. Amenințarea normanzilor din Sicilia a fost neutralizată printr-o alianță cu Imperiul romano-german.

4.5 Căderea Comnenilor şi a imperiului (1143-1204)

În interior domnia lui Ioan al II-lea Comnenul părea a fi una din cele mai fericite din istoria Bizanțului, ea s-a încheiat însă brusc, prin moartea prematură a împăratului într-un accident de vânătoare. Cel de-al patrulea fiu al lui Ioan, **Manuel I** (1143-1180), a preluat un imperiu consolidat în interior şi exterior. Lui Manuel I i-a lipsit sentimentul realității, el ducând o politică ce semăna celei a lui Iustinian I. Viața de curte a fost exagerat gustată în vremea lui, în timp ce cheltuielile militare au secătuit vistieria în scurt timp.

Alianța cu Imperiul german a fost întărită prin căsătoria sa cu Berta de Sulzbach, cumnata împăratului Konrad al III-lea. Manuel a reuşit astfel să-şi asigure suzeranitatea în Balcani şi să dobândească deopotrivă teritorii în Italia şi Anatolia.

4.5.1 Cruciada a II-a. Noile invazii normande şi bătălia de la Myriokephalon

Existența Bizanțului a fost amenințată în 1147, când o puternică forță occidentală a pătruns în imperiu pe uscat pentru a trece Bosforul. Tot atunci, normanzii au luat în stăpânire insula Korfu, Korinth şi Theba. Bizantinii i-au transportat rapid pe cruciați peste Bosfor, unde turcii selgiucizi i-au anihilat. Bizantinii au reuşit recucerirea insulei Corfu abia în 1149, iar în 1155, după moartea lui Roger al II-lea, au ocupat Apulia. Până la mijlocul anilor '60, Bizanțul a fost nevoit să înfrângă o răscoală a sârbilor şi să lege interesele Ungariei condusă de regele Béla de cele ale imperiului.

În lupta cu regele Wilhelm al Siciliei, grecii au fost înfrânți în 1156. În Italia, Bizanțul avea însă poziții şubrede, acum Imperiul german condus de Frederic urmărind expansiunea în favoarea sa în sudul Italiei.

În Orient, Bizanțul a jucat rolul de mare putere, ocupând principatele latine Siria şi Palestina, astfel că în 1159 Raymund de Antiohia şi Balduin al III-lea de Ierusalim au recunoscut supremația împăratului, Manuel fiind primit în Antiohia, cu toate insignele imperiale. În felul acesta Manuel Comnenul devenea suzeranul întregului Orient creştin.

În lupta împotriva Ungariei, Bizanțul a reuşit să-şi întărească pozițiile în Dalmația, Croația şi Bosnia. Şi jupanul Rasciei, Ştefan Nemanja, a trebuit să se supună în 1172, după lupte acerbe, imperiului. Manuel a subapreciat însă rolul crescând al Veneției, deşi a încercat să contrabalanseze influența

acesteia în viața economică şi politică a imperiului prin acordarea de largi privilegii comerciale genovezilor. Arestarea neguțătorilor venețieni din imperiu în 1171 şi confiscarea bunurilor acestora a dus doar la încordarea raporturilor cu republica italiană şi a făcut ca Veneția să treacă în chip hotărât de partea adversarilor lui Manuel I Comnenul. Momentul a fost important în pregătirea stării de spirit din Occident care a dus în parte la organizarea cruciadei a IV-a.

La 17 septembrie 1176 Bizanțul a suferit o grea înfrângere în apropiere de Myriokephalon într-o confruntare cu selgiucizii. Manuel I l-a somat pe sultanul Kilidj Arslan să restituie oraşele cucerite de la imperiu, în fruntea unei puternice armate atacându-l pe sultan, care pe moment a cerut pace, încurajând rezistența oraşelor față de împărat. În defileul Myriokephalon, în drum spre Ikonion, armata bizantină este surprinsă şi complet distrusă. Această înfrângere a fost comparată de cronicari cu cea de la Mantzikert. După Myriokephalon, dinastia comnenă nu va mai atinge strălucirea avută anterior. Politica de mare putere a lui Manuel s-a dovedit catastrofală. După 40 de ani de lupte, imperiul se afla, la moartea lui Manuel (1180), în defensivă şi cu visteria secătuită.

În timpul lui Ioan II şi Manuel I Bizanțul îşi menține statutul de putere bogată şi în plină expansiune, dar minoratul lui Alexios II (1180-1183), fiul lui Manuel, a arătat şi fragilitatea regimului instituit de Alexios I. Ramuri laterale ale dinastiei aflate la putere au pus mâna pe putere printr-o serie de uzurpări succesive violente care au implicat atât aducerea străinilor în afacerile Imperiului cât şi revolte interne.

Moştenitorul tronului, **Alexios al II-lea (1180-1183**), în vârstă de 11 ani, a stat sub tutela mamei sale Maria de Antiohia, în calitate de regentă; ea nu a putut face însă față duşmanilor imperiului. Ungurii au recucerit Dalmația şi Croația, iar sârbii s-au dezis de suzeranitatea bizantină. În vreme ce în interior creştea influența nobilimii militare, Veneția îşi întărea pozițiile. Cei nemulțumiți de regența normandei Maria au fost susținuți de Andronic Comnenul, un nepot al lui Manuel, care şi-a constituit o armată în Asia Mică şi în 1182 i-a detronat pe domnitorii din capitala imperiului. Răscoala ce a cuprins capitala, condusă de patriarh şi îndreptată împotriva regenței a avut ca efect şi masacrul „latinilor" - cum erau numiți în bloc occidentalii - din capitală. La început Andronic juca rolul de ocrotitor al lui Alexios, dar în 1183 a devenit coregent şi apoi, după asasinarea lui Alexios, împărat.

Andronic I Comnenul (1183-1185) a dus o înverşunată politică antiaristocratică, înlăturând puținele familii aflate în funcții. Mişcările aristocratice din numeroase oraşe din Asia Mică au fost înăbuşite cu cruzime de împărat. În scurta sa domnie a inițiat reforme administrative, a încercat

să înlăture venalitatea funcțiilor şi corupția din administrație, să restaureze, chiar prin teroare, ordinea în stat. În acest fel, Andronic şi-a pierdut susținătorii din interior.

Ascensiunea lui Andronic a fost dublată de masacrarea negustorilor italieni din Constantinopol. Politica sa antilatină a dat prilej occidentalilor să se angajeze împotriva imperiului şi nu împotriva necreştinilor din Orient. Veneția, sprijinită de papa Inocențiu al III-lea va organiza o coaliție ce va duce două decenii mai târziu la crearea unui stat latin pe ambele maluri ale Bosforului, în urma cruciadei a IV-a care nu a mai urmărit eliberarea Sfântului Mormânt.

Uzurparea lui Alexios al II-lea de către Andronic şi aruncarea trupului acestuia în Bosfor – apărând de acum mai mulți Pseudo-Alexioi - dădeau totodată occidentalilor un pretext în a se erija în apărători ai liniei dinastice bizantine legitime; printre ei se afla şi regele Ungariei Béla al III-lea care în alianță cu sârbii a invadat Balcanii, cucerind Belgrad, Niş, şi Sofia. Isaac Comnenul, nepot al lui Manuel I, a ocupat, la rândul său, insula Cipru (1184), după moartea lui Andronic proclamându-se împărat şi desprinzând astfel insula pentru totdeauna de imperiu. Mai târziu insula Cipru va fi dobândită de familia francă Lusignan care va crea pentru secole un regat latin (1192). În 1185 normanzii au cucerit Dyrrhachion, iar după un asediu prelungit şi Thessalonicul, al doilea mare oraş al imperiului, supus unui jaf înfiorător.

Andronic Comnenul a fost îndepărtat de la putere, în aceste momente dramatice, când normanzii se apropiau de Constantinopol, în urma unei revolte a populației capitalei. După umilirea sa în public, Andronic I a fost ucis cu violență, de fapt linşat de poporul răzvrătit.

4.5.2 Perioada Angelilor şi cruciada a IV-a

Isaac al II-lea Angelos (1185-1195; 1203-1204), fiu altei importante familii constantinopolitane, credea sincer că era îngerul trimis de divinitate pentru a pune capăt tiraniei lui Andonikos. Mama sa fusese fiica mai mică a lui Alexios I, aşadar înrudit pe line maternă cu dinastia Comnenilor, dar ascensiunea la tron i s-a datorat în fapt înlăturării uzurpatorului Andronikos prin revolta spontană provocată ca urmare a arestării sale. Isaac II a trebuit să reprime de-a lungul domniei sale 17 încercări de uzurpare.

Împăratul a început de îndată să golească vistieria imperială, tolerând o viață de lux şi destrăbălare la curte, acordând favoruri şi demnități.

Isaac a reglementat relațiile Imperiului cu Ungaria, prin căsătoria sa cu Margareta (Maria), fiica regelui Béla al III-lea, şi cu Veneția, căreia îi reînnoieşte privilegiile comerciale.

Conducerea trupelor a fost încredințată generalului Alexios Branas, care reuşeşte să alunge normanzii din Peninsula balcanică. Totuşi situația în peninsulă rămânea critică. Sârbii şi-au extins stăpânirea, după înfrângerea de la Morava (1190), plasându-se sub suzeranitatea Imperiului bizantin. Deja în anul 1186, Isaac al II-lea Anghelos era nevoit să întreprindă prima sa campanie la nord de Munții Balcani, în regiunea unde cu un an mai înainte izbucnise răscoala românilor şi bulgarilor. Petru şi Asan, conducătorii răzmeriței au trecut Dunărea şi s-au aliat cu cumanii, care vor ataca de acum înainte frecvent Imperiul, pe măsură ce statul vlaho-bulgar s-a consolidat. Ca urmare a tratativelor din 1087 Imperiul a recunoscut cel de-al doilea Țarat bulgar.

Izbucnirea conflictului deschis în 1189 cu latinii la trecerea acestora prin Imperiul bizantin în timpul cruciadei a III-a condusă de Frederic I Barbarossa, îl face pe Isaac II să încheie o alianță cu Saladin. Doar pacea de la Adrianopol încheiată cu împăratul german, prin care Bizanțul se obliga la acordarea de subvenții şi despăgubiri evită prelungirea ostilităților.

Bizanțul, nevoit să lupte pe mai departe împotriva bulgarilor, suferă mai multe înfrângeri, lângă Verria (1190) şi la Arcadiopolis (1194)

Pe când desfăşura o nouă campanie împotriva lui Asan şi Petru, în 1195, primeşte vestea că fratele său mai mare fusese proclamat împărat de către demnitarii săi. Isaac II se va retrage la mănăstire, dar la ordinul lui **Alexios al III-lea (1195-1203**) a fost orbit şi întemnițat la Constantinopol.

În vremea lui Alexios III regele german Henric al VI-lea ocupă Sicilia de la normanzi - doar temporar. Ultimatumul dat lui Alexios al III-lea de către Henric al VI-lea, prin care cerea trimiterea unei armate greceşti în Palestina şi plata unui enorm tribut anual, a silit împăratul să impună un nou impozit extraordinar, *allemanikon*, chiar şi mormintele împăraților bizantini au fost deschise pentru a mări rezerva de aur. În cele din urmă nu i s-a dat curs ultimatumului doar prin faptul că împăratul german a murit pe neaşteptate în ajunul îmbarcării sale în cruciadă (1097).

Dogele Veneției, Enrico Dandolo, exercita la rândul său presiuni asupra împăratului, amenințând că altfel va acorda ajutor familiei lui Isaac II.

Veneția se obligase să transporte pe cruciați, cu condiția ca oraşul Zara (Zadar) de pe coasta dalmată, care ajunsese în stăpânirea Ungariei şi concura oraşul lagunelor în comerțul din Adriatica.

În pofida protestelor papei Inocențiu al III-lea care i-a excomunicat pe venețieni, cruciații au devastat oraşul Zara (1202), de acum destinația cruciadei a IV-a fiind deturnată iremediabil.

Alexios Angelos, fiul împăratului detronat Isaac, oferă cruciaților reuniți la Veneția o irezistibilă propunere în scopul eliberării tatăl său. Acordul de

restabilire la tron a lui Isaac al II-lea prevedea plata de către Alexios a 200000 de mărci de argint, întreținerea flotei pe timp de un an, precum şi participarea la cruciadă cu un număr de 10000 de oameni şi obligația de a întreține permanent în Palestina 500 de ostaşi. unirea bisericii ortodoxe cu Roma şi recunoaşterea supremației papale,

Flota cruciată înainta spre Constantinopol, astfel că Alexios III abandonează capitala, fugind la Adrianopol. În iulie 1203, după un scurt asediu al cruciaților, Constantinopolul cuprins de flăcări a capitulat. Împăratul orbit Isaac al II-lea este readus pe tron, alături de fiul său asociat la domnie cu numele de **Alexios al IV-lea**. Basileii Bizanțului guvernau acum din mila latinilor. Alexios al IV-lea nu a putut însă respecta obligațiile asumate în tratatul încheiat cu cruciații – tezaurul şi-l însuşise Alexios III la plecarea sa, iar bizantinii s-au răsculat din cauza impozitelor înrobitoare la care au fost supuşi, în condițiile în care tensiunile dintre cruciați şi populație creşteau. Tânărul bazileu şi-a pierdut rapid adeziunea latinilor şi a supuşilor săi.

Nemulțumirea legată de stăpânirea *de facto* latină l-a propulsat la tron pe **Alexios al V-lea Murtzuphlos (Încruntatul)**, ginerele lui Alexios al III-lea, care a refuzat să mai plătească subvenții cruciaților, pregătindu-se de război pentru a salva Constantinopolul. Alexios şi-a pierdut şi tronul şi viața, fiind executat pentru a nu putea fi reinstalat de către cruciați, iar tatăl său, din nou arestat, a murit la puțină vreme. A început un conflict deschis de data aceasta între bizantini şi cruciați. În aceste împrejurări, în ajunul asedierii Constantinopolului, cruciații şi venețienii au decis să împartă imperiul, hotărând modul concret de creare a unui imperiu latin pe malurile Bosforului. Pretextul îl constituia uciderea lui Alexios IV Comnenul. Constantinopolul, care nu avea de partea sa decât fortificațiile şi trupe de mercenari, care în cele din urmă au refuzat să mai lupte atâta vreme cât împăratul nu mai avea mijloace de a-i plăti. După un asediu de patru zile, capitala Imperiului, care rezistase aproape 900 de ani asediatorilor de tot felul, a fost cucerită de cruciați (13 aprilie 1204), oraşul fiind supus unui jaf cutremurător. Măcelul şi distrugerea celor mai somptuoase monumente de către „soldații lui Hristos“ au fost descrise cu mâhnire de către cronicarul contemporan Niketas Choniates.

5 Imperiul bizantin târziu (1204-1453)

5.1 Criza latină. De la statele succesoare la restaurarea imperiului (1204-1282)

Teritoriul Bizanțului, *Romania* cum era numit în Apus, cunoaşte o nouă epocă după cucerirea latină din 1204. Cruciada a IV-a şi urmările sale au dat o grea lovitură puterii şi prestigiului Imperiului care îşi pierde suveranitatea şi se dezintegrează.

Deja în martie 1204, dogele Veneției Enrico Dandolo şi conducătorii armatelor cruciate ajunseseră la o înțelegere - *Partitio Romaniae* - cu privire la alegerea unui împărat latin, la regimul politic al Imperiului, organizarea militară a acestuia şi înscăunarea unui patriarh latin la Constantinopol. Artizanul împărțirii Romaniei, dogele Dandolo, a impus ca prim patriarh latin tot un venețian, pe Tommaso Morosini. Actul stipula împărțirea teritoriilor Romaniei. Pe mare venețienii dominau complet Marea Egee, în posesia lor aflându-se o serie de insule, şi controlau inclusiv accesul spre Marea Neagră. Împăratul Balduin de Flandra, încoronat la Hagia Sofia (16 mai 2004), stăpânea un sfert din fostele posesiuni bizantine, din restul de trei sferturi o parte revenea venețienilor, o alta cavalerilor cruciați, vasali ai împăratului latin. După cum a fost împărțit teritoriul imperiului, tot aşa a fost împărțit şi Constantinopolul.

Oricât ar fi fost de catastrofală situația pentru bizantini, întâlnirea celor două culturi a fost fructuoasă din perspectivă istorică. Creațiile arhitecturii şi picturii bizantine au influențat considerabil arta apuseană, ca şi dreptul bizantin mai evoluat, care a influențat codificările din Occident.

Pe teritoriul vechiului imperiu s-au creat aşa-numitele state latine, toate aceste enclave acționând distructiv. Pe lângă *Imperiul latin de Constantinopol*, Bonifaciu de Montferrat, care sperase că va fi ales împărat, prin schimbul cu venețienii cărora le oferă insula Creta, a întemeiat *Regatul Thessalonicului*, deşi vasal lui Balduin devine în realitate un regat independent care se extindea din Tracia până la Corint, învecinându-se la nord cu puternicul țarat vlaho-bulgar. *Principatul Moreei* (Pelopones) se constituia şi el sub suzeranitatea Imperiului latin, fiind condus de Guillaume Champlitte şi apoi de Geoffroy de Villehardouin – autorul cronicii cuceririi Constantinopolului. *Principatul (ducatul) Atenei şi Thebei* revenea francului Otto de la Roche. Nu în ultimul rând, Veneția cunoştea o creştere a influenței sale economice şi politico-strategice.

Imperiul de Niceea - învecinat la sud cu sultanatul selgiucid de Rum cu sediul la Ikonion, *Imperiul de Trapezunt şi Principatul (despotatul) Epirului* au devenit cele trei centre greceşti pe teritoriul imperiului dezintegrat.

Următorul împărat latin, Henric de Flandra (1206-1216) s-a dovedit capabil să-i respingă pe bulgari şi s-a străduit să își atragă încrederea populației greceşti, urmărind să creeze o pătură conducătoare compusă din latini şi greci pentru a da unitate imperiului său. Treptat Imperiul latin se

reduce doar la Constantinopol şi zona înconjurătoare, în vreme ce statele de tradiție bizantină, dezvoltate la periferie – Niceea, Trapezunt, Epir – se consolidează. Statul de la Niceea era condus de Theodor Lascaris, La Trapezunt stăpânea Alexios I Comnenul, iar în despotatul Epirului Mihail I Angelos Ducas Comnenos. Imperiului de la Niceea este cel care inițiază opera de restaurare a vechiului imperiu în timpul domniei familiei Laskaris.

Romania, niciodată cucerită pe deplin, devine un conglomerat, un mozaic de entități legate între ele prin relații vasalice şi suferă dintru bun început din cauza descentralizării sale, precum şi a structurii de putere şi administrative laxe şi neechilibrate.

5.1.1 Imperiul în exil (1204-1261).

În vreme ce turcii selgiucizi încercau să profite de procesul de dezagregare a imperiului, iar Imperiul din **Trapezunt** îşi lărgeau tot mai mult posesiunile spre apus, grecii din Asia Mică nu se aflau după 1204 în pericol doar din cauza latinilor. Cele mai acute amenințări veneau din partea unor mari familii nobiliare care voiau să-şi transforme marile domenii în veritabile state suverane.

Întemeietorul imperiului de la Niceea, al „imperiului în exil" a fost **Theodor I Lascaris** (1204-1222), înrudit cu Angelii prin soția sa Ana, fiica fostului împărat Alexios al III-lea. Încoronarea lui de către patriarh în 1208 a marcat refondarea Imperiului în exil. La Niceea şi-au găsit adăpost din calea cruciaților cei mai importanți membri ai aristocrației civile şi militare, precum şi ai clerului. Totuşi ultimul patriarh bizantin al Constantinopolului, Ioan Camateros s-a retras în Bulgaria. Țelul grecilor din **Imperiul de la Niceea** era refacerea Imperiului bizantin. Deşi grecii au fost la început înfrânți în lupta cu latinii la Poimanenon, în vremea lui Henric de Flandra şi Ludovic de Blois, fiind nevoiți să cedeze Bythinia, începerea luptelor între feudalii apuseni şi țarul bulgar Caloian duce la anihilarea armatei cruciaților la Adrianopol (1205), Balduin însuşi fiind luat prizonier. Urmarea imediată a fost retragerea latinilor din Asia Mică, unde au reuşit să mențină doar mici porțiuni (Pegai).

Organizarea în theme a fost păstrată, ca şi întreaga organizare feudală. Patriarhul Niceei se credea îndreptățit, la fel ca odinioară patriarhul de Constantinopol, de a păstori peste toți episcopii ortodocşi. După moartea lui Caloian (1207), Veneția a mediat o alianță secretă între occidentali şi sultanul de la Ikonion împotriva lui Theodor I Lascaris. Cu ajutorul regelui Leon al II-lea al Ciliciei, Theodor I a reuşit să-i înfrângă pe selgiucizi în 1211 lângă Antiohia. Având spatele acoperit, grecii au fost totuşi înfrânți de împăratul latin Henric, dar acesta nu a ştiut să exploateze victoria obținută

în Asia Mică. Imperiul de la Niceea a pierdut doar colțul nord-vestic al Asiei Mici, până la Adramyttion. De la împăratul din Trapezunt Theodor a izbutit să răpească partea de vest a Anatoliei de pe țărmul Mării Negre. După ce turcii selgiucizi au transformat statul de la Trapezunt într-un stat vasal lor, a dispărut un veritabil adversar al Imperiului de la Niceea. Regatul Trapezuntului rămâne izolat de restul imperiului, prin selgiucizi, devenind un „emirat grecesc”, până ce va fi cucerit în 1461 de către turcii otomani.

Imperiul de la Niceea a încheiat un tratat comercial cu Veneția în 1219, favorabil acestei republici. Mult mai important a fost însă faptul că de la confruntare s-a ajuns la colaborare. Şi în apusul Greciei, în Macedonia şi Thessalia s-a schimbat întrucâtva situația.

Tronul Imperiului de la Niceea a fost preluat la moartea lui Theodor de către ginerele său, capabilul şi energicul **Ioan al III-lea Ducas Vatatzes** (1222-1254), după o serie de lupte interne.

Despotatul Epirului, dominat de Angeli, a cunoscut o ascensiune sub **Theodor Angelos** care a reuşit să cucerească de la Bonifaciu de Montferrat oraşul Thessalonic (1224), ceea ce l-a propulsat în a fi cel mai puternic conducător din sudul Balcanilor. După împărații din Niceea şi Trapezunt, acum pretindea şi Theodor Angelos titlul de împărat, concurând aşadar cu două „imperii“ bizantine şi cu cel latin. Theodor înaintează înspre răsărit, ocupând din ce în ce mai multe teritorii ale Imperiului latin.

Prin tratatul de pace de la Pegai (1225) încheiat de Ioan III Vatatzes cu latinii, împăratul latin Robert I de Courtenay pierde majoritatea regiunilor pe care le mai deținea în Asia Mică, inclusiv insulele Chios, Lesbos şi Kos, cu excepția unui teritoriului din jurul capitalei şi a Nicomediei.

Chemat în ajutor de locuitorii Adrianopolului Ioan al III-lea pune stăpânire şi pe posesiunile din Tracia. Dar în fața ofensivei Thessalonicului niceenii au fost nevoiți să se retragă din Adrianopol. În pofida faptului că lupta celor două formațiuni de sorginte bizantină latinilor era separată şi concurentă, Imperiul latin intră de acum în derivă tot mai accentuată.

În afară de Theodor Angelos, şi țarul bulgar, Ioan Asan al II-lea cocheta cu ideea ocupării Constantinopolului. Visul acestuia părea realizabil după moartea împăratului Robert de Courtenay (1228), latinii oferind țarului tutela asupra minorului împărat Balduin al II-lea. Adversitatea dintre Theodor Angelos şi țarul Bulgariei s-a încheiat cu victoria celui de-al doilea la Clocotnița, în 1230, însuşi împăratul fiind luat prizonier. Imperiul său a pierdut teritorii însemnate, rezumându-se în timpul fratelui său Manuel doar la Epir şi Thessalia. Bulgarii dominau Macedonia şi Tracia, chiar şi sârbii fiindu-le supuşi. Țaratul bulgar şi Imperiul de la Niceea dominau acum spațiul din jurul Mării Egee. Regența țarului bulgar la Constantinopol a fost

înlăturată, fiind ales împărat Jean de Brienne. Alianța dintre bulgari şi Imperiul de la Niceea a jucat un important rol, acesta din urmă fiind factorul preponderent. În acest context, la 1235 s-a înființat patriarhia de la Târnovo. În 1235-1236 bulgarii împreună cu niceenii au asediat în două rânduri, fără succes, Constantinopolul. O dată cu moartea țarului bulgar (1241) se încheia însă supremația bulgară în Balcani. Cea mai importantă forță de acum înainte va fi Imperiul de la Niceea care va acționa în Grecia de vest şi de nord. Tot în 1241 a avut loc invazia mongolă, care în Asia Mică a amenințat sultanatul de la Ikonion, Armenia şi Imperiul de la Trapezunt. În sudul Rusiei mongolii au creat Hoarda de Aur, ei ajungând până în Silezia unde vor fi înfrânți la Liegnitz. Slăbind puterea statelor din Asia Mică, Imperiul de la Niceea va câştiga tot mai mult teren şi influență în această zonă, dar hanatul Hoardei de Aur va fi pentru mai mult de un veac o putere amenințătoare pentru Bizanț.

În 1246, Ioan al III-lea i-a înfrânt pe bulgari, teritorii întinse din Macedonia şi Tracia intrând în posesia statului de la Niceea. Țaratul bulgar a devenit tributar mongolilor şi nu mai constituia un pericol pentru greci. În acelaşi an, niceenii au câştigat fără lupte şi Thessalonicul, fiind răpite până în 1252 şi unele teritorii ale Epirului. De acum, Imperiul de la Niceea stăpânea teritorii întinse pe ambele maluri ale Bosforului. Dar printre posesiunile europene multe se mai aflau în stăpânirea latinilor, inclusiv Constantinopolul. S-a refăcut alianța dintre Imperiul de la Niceea şi Imperiul german, Ioan al III-lea căsătorindu-se cu Constanța, fiica împăratului Frederic al II-lea.

Ioan al III-lea Vatatzes a încercat şi reunificarea bisericilor ortodoxă şi catolică, fără succes însă. Prin ridicarea şi amplificarea de fortărețe, prin colonizări în zonele limitrofe periclitate şi extinderea sistemului de *pronoia* împăratul a reuşit să întărească în mod vădit structura militară şi socială vitală a Imperiului de la Niceea. Pentru lupta sa de restaurare a Imperiului şi politica sa înțeleaptă, Ioan al III-lea a fost sanctificat după moarte.

Theodor al II-lea Lascaris (1254-1258) nu semăna cu tatăl său Ioan al III-lea. A fost un veritabil cărturar şi filosof, suferea însă de epilepsie şi mai mult decât tatăl său. În timpul domniei sale Niceea a devenit cel mai important centru cultural, cum era Constantinopolul în secolele X-XI, ivindu-se acum zorii renaşterii culturale din vremea Paleologilor. A încercat să guverneze statul folosindu-se în primul rând de reprezentanți păturii mijlocii din Asia Mică, îndepărtând marea aristocrație din administrație şi armată. Pe plan extern, neavând talentul tatălui, Theodor al II-lea a putut cel puțin să mențină teritoriile recucerite, înfrângându-i pe bulgarii lui Mihail Asan în două campanii succesive (1255-1256), şi să încheie o pace

mulțumitoare cu aceştia. Despotul Epirului, Mihail II Angelos, recunoaşte şi el suzeranitatea Niceei, cedând Dyrrhachion şi poziții strategice însemnate din Macedonia.

La moartea lui Theodor al II-lea, în 1258, ia sfârşit epoca Imperiului de la Niceea şi a împăraților considerați a fi creatorii statului național grec. Încoronarea la Niceea de patriarh a noului împărat Mihail Paleologul în 1259, prin îndepărtarea şi trimiterea în temniță a succesorului legitim, Ioan, a însemnat instaurarea ultimei şi celei mai longevive dinastii bizantine.

5.1.2 Restaurarea Imperiului bizantin şi revenirea la Bosfor

Pe patul de moarte, Theodor II pusese pe marii demnitari, inclusiv pe MIhail, pe atunci eparh al capitalei, să jure credință minorului Ioan IV. **Mihail al VIII-lea Paleologul** (1259-1282) impune însă propria dinastie la guvernare, ştiind să atragă pe înalții demnitari şi capii Bisericii de partea sa. Devine mai întâi despot (1258) şi de la 1 ianuarie 1259 împărat pe tronul Imperiului de la Niceea, fiind încoronat de către patriarhul Arsenios. Prin politica de alianțe matrimoniale noul bazileu se înrudea cu toate marile familii aristocratice bizantine – Ducai, Angeli şi Comneni.

„Neostoit intrigant, ipocrit infam, dar un bun general" – cum îl califică un istoric al vremii, apelând la toate mijloacele de care dispunea, mituind aristocrația, linguşind înalții clerici, şi sporind domeniile pronoiarilor, care de acum devin ereditare, Paleologul şi-a creat o bază socială solidă, cu toate că risipa de aur şi pământuri care a dat dovadă au dus în final la un fiasco financiar.

Mihail Paleologul, care prin politica sa de oscilare între posibilitățile existente a demonstrat calitățile unei competente diplomații, avut noroc şi succes în bătălii, ajutat fiind de comandanți capabili, ceea ce i-a permis să recâştige reşedință imperială firească şi să readucă statul în matca sa.

Talentul Paleologului iese la iveală în cursul evenimentelor care au marcat începutul domniei sale. Manfred de Sicilia, fiul lui Frederic al II-lea, fostul aliat al grecilor, ocupase în 1258 insula Corfu şi s-a aliat cu despotul Epirului, ceea ce-l determină pe Mihail VIII să se folosească de intrigi diplomatice care să slăbească puterea coaliției lui Mihail II Angelos. Atât au aşteptat sârbii, la rândul lor, care au folosit acest prilej pentru a ocupa Skoplje şi Prilep din Macedonia. Apoi, în iulie 1259 a avut loc bătălie decisivă între franci şi bizantini, cei dintâi suferind o grea înfrângere lângă *Pelagonia*, aducând sud-vestul peninsulei în mâinile lui Mihail VIII Paleologul. Cavaleria grea a lui Manfred şi a principelui Moreei a fost anihilată, însuşi Guillaume de Villehardouin căzând prizonier, iar Mihail II Angelos împreună cu fiul său Nikephoros şi vlahii din Thessalia - *Vlahia Mare* cum o numesc cronicarii

bizantini, care se aliaseră cu epiroții, au fugit de pe câmpul de luptă. Victoria a avut o însemnătate majoră pentru restaurarea Imperiului bizantin. Domeniile despotului Epirului au fost reduse la pământurile sale ereditare, iar Imperiul latin, slăbit vizibil în vremea lui Balduin II, nu se mai putea baza pe principele Moreei.

Recucerirea Constantinopolului de către strategul niceean Alexios Strategopulos, trimis de împărat în cercetare în apropierea zidurilor oraşului, a devenit lesnicioasă în condițiile în care flota venețiană părăsise Cornul de Aur, iar trupele din capitală lipseau. În noaptea de 24/25 iulie 1261 suita lui Alexios, în care intrau şi 800 de călăreți cumani, a pătruns pe ascuns în oraş, cu ajutorul conspiratorilor din capitală care doreau revenirea bizantinilor. Casele latinilor au fost incendiate, iar aceştia preocupați să-şi salveze averile nu au opus practic rezistență. Împăratul Balduin, uitându-şi coroana şi spada, la fel ca majoritatea veneţienilor au fugit din oraş, niceenii neîmpiedicându-i să ajungă la corăbii.

Mihail al VIII-lea Paleologul care se afla pe atunci în Asia Mică primeşte vestea în toiul nopții: „Stăpâne, Hristos ți-a trimis în dar Constantinopolul!”, după cum spune cronicarul Georgios Acropolites.

La 15 august 1261 Mihail îşi făcea intrarea triumfală în Constantinopol, fiind aclamat ca un nou Constantin şi apoi încoronat ca împărat al tuturor romeilor în catedrala Sfânta Sophia. Administrația imperială a fost transferată de la Niceea la Constantinopol.

Însă cu toate că țelul recuperării oraşului lui Constantin a fost atins, perioada exilului adusese o nouă identitate bizantinilor, mult mai regionalizată, după cum şi fragmentarea puterii pe criterii locale era vădită. Biserica şi tradiția elenică au fost cele care au dat unitate Imperiului.

Mihail Paleologul a dorit să refacă rapid teritoriul Imperiului la dimensiunile sale anterioare anului 1204. A obținut un cap de pod în Peloponez, Guillaume de Villehardouin fiind acum dispus să cedeze Paleologului toate cetățile din sudul-estul Peloponezului. Acestea vor deveni baze strategice din care trupele imperiale bizantine vor lupta cu succes împotriva ducilor latini. În 1264 Mihail II Angelos despotul Epirului acceptă şi el suzeranitatea lui Mihail VIII Paleologul.

Pentru a-şi asigura supremația pe mare, necesară în perspectiva luării în stăpânire a Constantinopolului, Mihail VIII încheiase o înțelegere cu genovezii, rivalii venețienilor pe mare, al căror rol va creşte acum în defavoarea celor din urmă. Sporirea privilegiilor comerciale prin Tratatul de la Nymphaion (13 martie 1261) va da Imperiului bizantin statutul de zonă economică anexată de genovezi, fiind asigurat acestora comerțul liber în vecii vecilor în provinciile de atunci şi cele viitoare ale Bizanțului. Şi

evenimentele legate de primele cruciade arătaseră că Mediterana era dominată de flotele Veneției şi Genovei. După ce în 1263 au fost înfrânți de venețieni în golful Nauplia, în 1264 genovezii au fost temporar alungați din capitală, Mihail VIII evitând să acorde acestora o poziție influentă în Constantinopol, apropiindu-se acum din nou de venețieni (1266). Pentru a contrabalansa situația, prevăzător, Mihail VIII înnoieşte acordul cu genovezii (1266). Acum se întemeiază şi colonia genoveză la Galata, începând o nefastă imixtiune de aproape două veacuri a acestora în chestiunile interne ale Imperiului. Împăratul a înțeles că era necesară refacerea flotei bizantine care să poată controla eficient zona Mării Egee. Totuşi Mihail nu a izbutit să-i alunge pe venețieni din bazele lor aflate în Creta şi Euboea, după cum nici francii din Peloponez nu au mai acceptat cedarea altor teritorii.

Sârbii mai stăpâneau părțile nordice ale Macedoniei, însă din 1262 Mihail al VIII-lea Paleologul a obținut câştiguri importante în defavoarea bulgarilor. A ocupat porturile Anchialos şi Mesembria de pe litoralul pontic, şi chiar mai important, cetatea Philippopolis (Ploviv), poarta de intrare în Balcani. Mihail a asigurat controlul şi asupra teritoriului Dobrogei (thema Paristrion / Paradunavon) unde a aşezat colonişti turci care se refugiaseră în Bizanț deja în aprilie 1261 odată cu ultimul sultan selgiucid de Rum, Izz ad-Din. Sultanul a preferat botezul său şi al supuşilor decât să rămână sub cumplita stăpânire a mongolilor. Deşi reface o mare parte a fostului teritoriu imperial, Mihail VIII Paleologul este cel dintâi dar şi cel din urmă împărat al Imperiului restaurat. Imperiul devine, ca urmare a perioadei nefaste de stăpânire latină, în fapt un regat medieval grec care continuă statul de la Niceea.

Mihail VIII reia politica lui Ioan Vatatzes de deschidere spre Roma. Tratative cu papalitatea dusese Ioan III în scopul izolării Imperiului latin. Acum, Mihail VIII dorea să elimine pericolul organizării unei noi cruciade care ar fi putut amenința Bizanțul, cu atât mai mult cu cât de detronarea lui Balduin II se folosea acum regele din dinastia Staufer al Siciliei, Manfred, cumnatul despotului Mihail II al Epirului. Bazileul bizantin a inițiat tratative secrete cu papa Urban V, ajungându-se la o înțelegere între cei doi împotriva regelui Siciliei, cu care şi papalitatea se afla în conflict. Mihail al VIII-lea Paleologul a făcut eforturi diplomatice, propunându-i papei chiar reunificarea bisericilor, în ciuda faptului că clerul şi grecii se opuneau unirii bisericeşti cu Roma. În 1274, în urma tratativelor cu papa Grigore X solii bizantini sosiți la conciliul de la Lyon depun jurământ prin care recunosc în numele împăratului uniunea celor două biserici. Consecința imediată a fost obligarea lui Carol de Anjou la semnarea unui armistițiu de doi ani.

Cucerirea Siciliei de către casa de Anjou (1265-1268) a schimbat însă conjunctura politică în mod negativ pentru Bizanț. Prin tratatul de la Viterbo (1267) cu Balduin al II-lea, Carol de Anjou, fratele regelui francez Ludovic IX, îl ia sub protecția sa pe Balduin şi se angaja să îl readucă pe tronul Imperiului, urmând să primească o treime din stăpânirile pe care urma să le dobândească în Romania. În plus, Carol a încheiat o alianță cu Mihail al II-lea Angelos şi cu Guillaume II de Villehardouin în acest sens. Albanezii au pus stăpânire pe Durres (Dyrrachium), recunoscându-l drept suzeran pe Carol de Anjou (1272), ceea ce asigura angevinului un cap de pod acolo unde începea Via Egnatia.

Mihail VIII Paleologul încearcă să contracareze amenințătoarea alianță dintre tătari şi bulgari prin încheierea unei păci cu Hoarda de Aur şi căsătoria fiicei sale cu regele Ungariei Ştefan al V-lea (1272), care însă nu au avut menirea de a detensiona grava situație politică în care se afla Imperiul.

La moartea lui Grigore X facțiunea angevină domina curia papală, astfel că toate concesiile bizantine acordate papalității se dovedeau caduce. De altfel, uniunea nu-i adusese în interior lui Mihail decât calificativul de „al doilea Iulian" şi ura clerului, de aceea în 1280 el şi renunță la ea. Noul papă Martin al IV-lea (din februarie 1281) s-a aliat cu Carol de Anjou, excomunicându-l pe Mihail VIII Paleologul, acordând astfel angevinului justificarea necesară pentru asaltarea Bizanțului prin lansarea apelului la cruciadă. Prin tratatul de la Orvieto (3 iulie 1281), încheiat sub autoritatea papală între Carol de Anjou, Philippe de Courtenay, fiul lui Balduin II, împăratul titular al Imperiului latin, şi dogele Veneției era prevăzută expediția comună împotriva bizantinilor.

Împotriva acestor amenințări, Mihail VIII se aliază cu Petru de Aragon, cumnatul lui Manfred, iar intrigile bine dirijate ale Bizanțului au avut un rol decisiv, prin suportul financiar, şi în izbucnirea „vecerniilor siciliene", a revoltei antiangevine din 31 martie 1282. Carol de Anjou, silit să lupte împotriva sicilienilor şi aragonezilor, nu a avut încotro şi a abandonat expediția împotriva Bizanțului. Mihail al VIII-lea Paleologul în colaborare cu regele Aragonului a reuşit să distrugă coaliția occidentală şi să înlăture definitiv primejdia angevină. Ofensiva diplomatică bizantină a eliminat în acest fel monstruoasa amenințare. Totuşi, invazia începuse în Thessalia şi Macedonia. Coaliția balcanică, formată din sârbii lui Ştefan Milutin, devenit acum rege sub numele Ştefan Uroş II, şi bulgarii lui Gheorghe I Terter şi sebastocratorul Thessaliei Ioan Angelos. Skoplje a intrat astfel definitiv sub stăpânirea sârbilor.

În decembrie 1282, împăratul va muri, după ce a realizat, prin mari eforturi, renaşterea Imperiului bizantin, dar la moartea sa vistieria statului

era secătuită. Fiul său, Andronic, temându-se de tulburări, nici nu i-a organizat funeralii solemne aşa cum i s-ar fi cuvenit.

5.2 De la stabilitate la război civil (1282-1354)

5.2.1 Andronic II între normanzi şi selgiucizi. Război civil, ciumă şi colaps

Fiul lui Mihail VIII, **Andronic al II-lea** (1282-1328) a moştenit o situație grea. Statul era atacat din toate părțile de către sârbi, bulgari, greci epiroți şi franci din Peloponez, putând doar cu greu face față presiunii turcilor şi mongolilor din Asia Mică. Turcii selgiucizi şi turcii otomani vor ocupa teritoriul Anatoliei la sfârşitul secolului al XIII-lea, iar la începutul veacului următor turcii otomani îşi vor începe ofensiva. Bizanțul mai rezista doar în câteva puncte de sprijin – Nicomedia, Niceea, Sardes şi Brussa.

Din aceste motive, Andonic II, la fel ca şi succesorul său Andronic III, âşi va concentra resursele dinspre Apus înspre Balcani şi Asia Mică.

Cu toate că mercenarii catalani, aflați până atunci în slujba regelui Frederic II de Aragon al Siciliei, au eliberat Philadelphia şi Magnezia în Asia Mică (1303-1304), reversul negativ a fost că au jefuit satele şi oraşele din Anatolia. Vrând să scape de ei, împăratul oferă lui Roger de Fluor, conducătorul companiei catalane, demnitatea de cezar, fiind apoi asasinat din ordin imperial.

Andonic II a respins uniunea cu papalitatea (1282), a pus capăt disputelor religioase prin decretarea unei amnistii generale (1310) şi a încercat să reorganizeze administrația statului în condițiile în care Imperiul era lipsit de resurse financiare. Moneda bizantină a suferit un proces de accentuată devalorizare şi inflație, ceea ce l-a determinat să reducă substanțial cheltuielile flotei, armata angajând mercenari, şi din cauza aservirii țărănimii de către nobili, țăranii preferând să devină oşteni plătiți, decât să dea statului impozite mari de pe urma muncii lor.

În timp ce în Asia Mică se consolida puterea musulmană, în interior a izbucnit după 1320 un aprig război civil cauzat de motive dinastice. Andronic II l-a exclus pe nepotul său Andronic III de la succesiune, acuzându-l de uciderea fratelui său Manuel. Tatăl celor doi, coîmpăratul Mihail IX murise de inimă rea aflând de această nelegiuire. Andronic II, retras la Adrianopol, a găsit aici sprijinul tânărului aristocrat Ioan Cantacuzenos, declanşând războiul civil (1321-1328) care a cauzat neajunsuri politice grave şi o decădere a economiei statului. La început se ajunge la o convenție de împărțire a Imperiului, apoi la o pace necesară din cauza pericolului turcesc, pentru ca în final Andronic II să fie obligat să abdice (23 mai 1328) în condițiile în care nepotul său ajunge sub zidurile Constantinopolului cu o

trupă de două mii de cumani trimişi de țarul bulgar, în vreme ce venețienii blocaseră oraşul dinspre mare. Bătrânul împărat şi-a trăit ultimii patru ani la mânăstire.

Urmaşul său, **Andronic al III-lea (1328-1341)** a moştenit o împărăție slăbită în interior şi exterior. **Ioan Cantacuzino**, care mai târziu va domni cu numele de **Ioan al VI-lea**, cel care l-a ajutat pe tânărul Andronic să preia puterea, a devenit eminența cenuşie, marele domestic, cel mai mare general al Imperiului. Totodată s-a creat în Bizanț o criză a situației de drept, fiind instituită acum un fel de curte supremă de justiție.

Deşi a suferit o serie de înfrângeri în Răsărit, ca la Philokrene (1331), pierzând aici teritorii în favoarea turcilor otomani – Niceea şi Nocimedia, Imperiul a reuşit să reintegreze în granițele sale Epirul, Thessalia şi insula Chios, luată de la genovezi.

Pentru a stăvili ascensiunea sârbilor, Andonic III se aliază cu țarul bulgar Mihail Şişman. La 28 iulie 1330, în lupta de la Velbujd, armata bulgară, însoțită de un corp de oaste trimis de Basarab al Țării Româneşti, cu care țarul se înrudea, a fost înfrântă de sârbii lui Ştefan Uroş III. Bulgaria fiind prăbuşită, pătrunderea tătarilor nu a mai putut fi oprită, ei ajungând în 1341 sub zidurile Constantinopolului.

5.2.2 Războaiele civile. Uzurparea lui Ioan al VI-lea.

La moartea lui Andronic III s-a constituit (1341) o regență pentru moştenitorul tronului, **Ioan V** (1341-1347), în frunte cu împărăteasa Anna de Savoia, patriarhul Ioan Calecas şi bogatul parvenit Alexios Apokaukos. Ioan Cantacuzino, inițial coîmpărat ca **Ioan VI**, râvnind tronul, a provocat din nou un război civil (1341-47), ceea ce a făcut imposibilă apărarea față de invadatorii străini.

După ce a fost exclus de către regenți de la conducerea Imperiului, Ioan Cantacuzino s-a proclamat împărat în Didymotica, puternica cetate din Tracia, care constituia centrul domeniilor sale, fiind încoronat apoi la Adrianopol (1346) de către patriarhul adus de la Ierusalim în acest scop. Pentru a slăbi liga aristocratică care-l sprijinea pe Ioan Cantacuzino, regenții au instigat populația la revoltă, ceea ce a degenerat într-o prigoană a nobililor din Adrianopol şi întreaga Tracie. În timpul acestor tulburări facțiunea zeloților, care reunea forțele mişcării populare în favoarea împăratului legitim, a preluat conducerea în Thessalonik, unde se va afla principalul nucleu al opoziției față de Cantacuzin.

Ioan Cantacuzino a jonglat între o alianță cu sârbii şi cu bulgarii, cea ce duce la cucerirea unor întinse teritorii de către primii în Epir şi Thessalia. Ştefan Duşan a avut cel mai mult de câştigat, încoronându-se în 1346 ca

„împărat al sârbilor şi grecilor”. Duşan năzuia să impună un nou Imperiu sârbo-bizantin în locul vechiului Imperiu bizantin aflat în derivă, însă după moartea sa (1355) imperiul lui, la fel ca şi marele său proiect, s-a destrămat în mai multe principate.

După asasinarea lui Alexios Apokaukos (1345) regența a intrat într-o perioadă de criză, Ioan V împăcându-se cu Ioan VI Cantacuzino, căruia îi conferă titlul de autocrator (1347).

În timpul domniei lui **Ioan VI Cantacuzino** (1347-1354) Imperiul a fost victima expansiunii sârbe şi s-a implicat în conflictul venețiano-genovez care s-a încheiat cu distrugerea flotei greceşti în „războiul Galatei” (1348-49). Imperiul a fost cuprins de o cumplită epidemie de ciumă bubonică, care a făcut ravagii mai ales în Thessalia. Ştefan Duşan a profitat de moartea din cauza ciumei a guvernatorului bizantin al Thessaliei şi a invadat regiunea. Ioan VI a solicitat ajutorul otomanilor conduşi de emirul Orhan împotriva lui Duşan, însă aceştia nu au făcut altceva decât să jefuiască zonele în care au pătruns. După alungarea otomanilor, ca şi cum nenorocirile de până atunci nu ar fi fost îndeajuns, şi flota bizantină care se reconstruia acum, a fost din nou distrusă de invidioşii genovezi.

În 1352 s-a ajuns însă la o ruptură, ceea ce a dezlănțuit al doilea război civil între Ioan al VI-lea Cantacuzino şi Ioan al V-lea Paleologul (1352-1354). Ioan al VI-lea a vrut să-şi asigure domnia şi succesiunea cu orice preț. În 1354 a impus încoronarea fiului său, Matei Cantacuzino, drept coregent şi i-a acordat Tracia apuseană,iar celui de-al doilea fiu, Manuel, Peloponesul bizantin.

Rezultatul a fost izbucnirea celui de-al doilea război civil între Ioan al VI-lea Cantacuzino şi Ioan al V-lea Paleologul. În cele din urmă, cu ajutorul Genovei, Paleologul a recucerit Constantinopolului (21 noiembrie 1354). După ce a abdicat, Ioan al VI-lea Cantacuzino s-a retras la mânăstire unde avea să-şi scrie opera. Fiii lui Ioan Cantacuzino, continuă să joace un rol politic important. Matei în calitate de coîmpărat la Adrianopol până în 1357, iar Manuel şi-a transformat posesiunea sa, Morea într-un stat bizantin independent. Ca răsplată pentru ajutorul acordat în lupta contra lui Ioan VI, împăratul rămas acum unic, Ioan VI o căsătoreşte pe fiica sa Maria cu un nobil genovez, acordându-i insula Lesbos ca dotă.

5.3 Înaintarea otomană şi prăbuşirea statului bizantin (1354-1425)

După ce au pus stăpânire pe cetatea vecină Tzympe (1352), otomanii controlau traficul prin Dardanele. Dar turcii otomani conduşi de emirul Suleiman, fiul lui Orhan, chemați de Ioan VI pentru a face față conflictului

civil, nu mai aveau de gând să părăsească Europa, reuşind să ocupe portul Callipolis (Gallipoli) din Tracia (2 martie 1354) şi pe care refuză să-l predea Imperiului.

Imperiul bizantin era de acum iremediabil discreditat, războaiele civile invitând la macabrul festin tot felul de neamuri şi puteri care îşi disputau teritoriile sale.

Istoricii îl acuză mai cu seamă pe Ioan Cantacuzino ca principal vinovat al venirii turcilor în Europa, de fapt situația jalnică a lumii bizantino-slave, la care au concurat şi republicile italiene, a permis înaintarea lor care nu mai putea fi stăvilită în spațiul balcanic. Otomanii au fost curtați în vederea alianțelor când de către sârbi, când de bizantini, când de venețieni sau genovezi.

Domnia lui Ioan V Paleologul reprezintă un epilog demn de plâns al Imperiului bizantin. Când a ajuns în cele din urmă să domnească efectiv, imperiul nu mai era decât o palidă umbră a ceea ce fusese pe vremuri. Luptele dintre Paleologi şi Cantacuzini acceleraseră şi mai mult procesul de descompunere. Turcii, punând piciorul pe continentul european, în Peninsula balcanică s-a creat un nou sistem de putere, aceasta fiind împărțită între ei, sârbi şi venețieni. Fâşiile teritoriale din Atica şi Beoția, care până în 1388 se aflau în posesia companiei catalane, au revenit Veneției. Ioan al V-lea a reuşit cel puțin să-l țină în şah pe împăratul Matei. În afara cuceritorilor străini şi a uzurpatorilor din interior, numeroşi demnitari şi-au separat latifundiile, chiar insule întregi, în care puterea imperială era practic inexistentă.

Tăvălugul otoman nu mai putea fi oprit. Sultanul Murad I, succesorul lui Suleiman, a capturat mai multe puncte fortificate din apropierea Constantinopolului şi a ocupat importantele centre Andrianopol (1362) şi Philippopolis. Capitala statului otoman va fi transferată la Adrianopole (Edirne), cu consecințe dezastruoase pentru creştinii din Peninsula balcanică.

În această situație disperată, la 25 ianuarie 1365, papa Urban V a făcut apel la cruciadă. Promotorii urmau să devină regele Ungariei, Ludovic de Anjou, regele Ciprului, Petru de Lusignan şi contele de Savoia, Amadeo VI, unchiul dinspre mamă al bazileului. La rândul său, Ioan V ajunge în anul următor la regele ungur Ludovic I pentru a solicita ajutor împotriva otomanilor. Tratat ca un „schismatic”, fără să obțină decât vagi promisiuni, pe drumul de întoarcere împăratul este capturat la Vidin de către țarul Stracimir şi aruncat în temniță. Aliat cu venețienii, Contele Verde, Amadeo VI, organizează o expediție de-a lungul coastei bulgare, reuşind să ocupe

Messembria şi să obțină eliberarea lui Ioan al V-lea din captivitatea bulgară. În plus a izbutit, cu ajutorul flotei, să îi alunge pe turci din peninsula Gallipoli.

La Constantinopol sosise şi legatul papal, împreună cu oştile contelui de Savoia, care a condiționat fără menajamente ajutorul Apusului de uniunea Bisericii cu Roma. Bizantinii însă, în rândul cărora Ioan Cantacuzino, acum cu numele de călugăr Ioasaf, exercita o enormă influență nu au acceptat să-şi trădeze credința.

Periplul diplomatic umilitor al lui Ioan V continuă în Italia, ajungând la Neapole, în iulie 1369 şi apoi la Roma unde cu titlu personal acceptă confesiunea latină (21 octombrie 1369), nutrind nădejdea că va primi sprijin militar şi financiar în lupta contra turcilor. Înainte de a porni spre Constantinopol, obține bijuteriile coroanei, aflate ca gaj în mâinile venețienilor şi un nou împrumut de la aceştia, însă abia după ce a fost tratat ca ultimul cerşetor şi somat să-şi achite datoriile anterioare, fiind eliberat de venețieni doar în 1371 când Manuel, fiul său mijlociu, şi Ioasaf au strâns suma datorată. Episodul trecerii la catolicism al bazileului a fost rapid trecut în uitare.

Puterea otomană înainta aşadar în Peninsula balcanică, fără ca statele apusene să o poată opri. O alianță a creştinătății nu a fost posibilă şi din cauza tensiunilor confesionale. Statele ortodoxe din Peninsula balcanică preferau să respingă expansionismul ungar, nesesizând din vreme pericolul otoman. În aceste condiții Ioan V a recunoscut suzeranitatea otomană, plătind tribut şi prestând ajutor militar lui Murad I (1373). Titlul de autocrator al romeilor îşi pierdea acum orice semnificație. Imperiul bizantin rămâne tributar sultanului până în 1402, când hanul mongol Timur Lenk i-a înfrânt pe otomani la Ankara.

Începând cu anul 1371 împărații bizantini nu şi-au mai putut exercita puterea decât cu ajutorul sau toleranța străinilor, a venețienilor, genovezilor şi a otomanilor.

După refuzul lui Andronic, al fiului cel mare al lui Ioan V, de a plăti venețienilor gajul pentru tatăl său, împăratul, adânc mâhnit a transmis toate drepturile succesorale lui Manuel. În 1273, pe când Ioan V participa la o campanie în Asia Mică alături de suzeranul său, Murad I, fiii celor doi, Andronic, respectiv sultanul Savgi încearcă o lovitură de stat. Murad a luat măsuri energice, înăbuşind revolta şi dispunând orbirea fiului său. Andronic, a scăpat cu un ochi, la insistențele tatălui său, care a poruncit să nu fie îndeplinită pedeapsa, suficient însă pentru ca în 1376 să se alieze cu genovezii şi să-l detroneze pe tatăl său. Murad, chemat şi el în ajutor de Andronic, i-a oferit acestuia, în schimbul retrocedării oraşelor din peninsula

Gallipoli, 10.000 de ostaşi cu care a intrat în Constantinopol, după un scurt asediu.

Ioan V şi Manuel au fost întemnițați vreme de trei ani, până în 1379 când au reuşit să evadeze şi de data aceasta să pătrundă ei în Constantinopol cu ajutorul venețienilor şi al lui Murad, care a exploatat cu multă abilitate instabilitatea dinastiei imperiale, disensiunile dintre bazileu şi nevrednicul său fiu, Andronic. Sultanul, în ironia sa macabră, l-a silit chiar pe Ioan V să-l ierte pe Andronic şi să-l repună în drepturile de moştenitor al tronului, în plus urma să primească un tribut anual de 30.000 de ducați şi un corp de oaste de 12.000 de oameni. Abia în 1385, după ce mai are răgazul de a se mai răzvrăti încă o dată împotriva tatălui său, Andronic, fiind înfrânt, moare la scurtă vreme.

Înaintând înspre apus, Murad a amenințat Thessalonicul. După trei ani de asediu, în aprilie 1387 oraşul a fost cucerit, în acelaşi timp fiind ocupat ultimul bastion bizantin din Asia Mică, Philadelphia. Până în 1388 a fost practic cucerită întreaga Bulgarie, aici începând o perioadă de cinci veacuri de ocupație turcă şi de islamizare. În 15 iunie 1389, de ziua Sf. Vit, oştile sârbeşti, conduse de cneazul Lazăr, aliate cu trupe bosniace şi albaneze au fost înfrânte de turci la Kossovopolje („Câmpia Mierlei"). În această faimoasă bătălie şi-au găsit sfârşitul atât cneazul Lazăr cât şi sultanul Murad, comanda turcilor fiind preluată de Baiazid I Ilderim (1389-1402). Unele ținuturi din Serbia au fost transformate în sangeacuri, administrate de turci, iar restul Serbiei, condusă de cneazul Ştefan Lazarevici, a trecut sub vasalitate otomană. Atacurile turceşti la nord de Dunăre erau abia la început. În vara anului 1390 au avut loc primele ciocniri între turci şi unguri în Banat, iar în 1390-1391 Firuz-bei avea misiunea de a cuceri Vidinul, de unde a fost alungat Sracimir. Puternica reacție a lui Mircea cel Bătrân în momentul unei noi incursiuni otomane la nord de Dunăre a dus la izgonirea lui Firuz-bei, recucerirea Vidinului şi reinstalarea lui Stracimir care va mai stăpâni până în 1396, când creştinii vor fi înfrânți la Nicopole.

Domnia lui **Manuel al II-lea** (1391-1425) a fost marcată de asediul cel mai îndelungat asupra Constantinopolului (1394-1402). Noul sultan Baiazid nu a reuşit să cucerească reşedința bizantină.

În primăvara anului 1396, Sigismund de Luxemburg a inițiat o cruciadă antiotomană care a avut mare răsunet şi în Apus. La ea au participat peste zece mii de cavaleri din apusul Europei, trupe care s-au strâns la Timişoara unde au sosit şi Sigismund şi Mircea cel Bătrân. Oştile creştine, între care muntenii lui Mircea numărau o mie de oameni, au trecut Dunărea şi asediat la 25 noiembrie 1396 cetatea Nicopole. Confruntarea s-a soldat cu un dezastru pentru cruciați, a căror cavalerie grea a fost înfrântă de

pedestrimea turcă şi cavaleria uşoară a lui Baiazid. În istoria domnilor Țării Româneşti, cronicarul Radu Popescu arăta că „din rea chiverniseală a creştinilor au biruit Baiazid pe creştini, tăindu-i şi robindu-i”. Sigismund, împiedicat de Vlad să se retragă prin Țara Românească, se îmbarcă pe o corabie venețiană, ajungând la Buda abia după un periplu maritim de trei luni.

Fiindcă Stracimir de la Vidin, vasalul sultanului, se alăturase creştinilor, Baiazid atacă Vidinul, desființând statul bulgar. Moşiile bisericeşti confiscate au fost dăruite spahiilor şi cetățile de pe malul drept al Dunării transformate în puncte de sprijin, ceea ce constituia o amenințare iminentă şi pentru Țara Românească. Având linişte relativă la Dunăre, Baiazid s-ar fi putut de acum dedica cuceririi capitalei bizantine.

În 1399 Manuel al II-lea s-a decis să facă o călătorie în Occident la curțile europene pentru a cere ajutor. A revenit la Constantinopol în în 1403, fără sprijin financiar sau militar,la fel ca tatăl său cu un sfert de veac mai devreme. În aceste momente hanului mongol Timur i s-a datorat supraviețuirea Imperiului bizantin pentru încă o jumătate de secol. Sub auspiciile favorabile care au urmat înfrângerii lui Baiazid de către Timur Lenk în lupta de la Ankara (28 iulie 1402), unde sultanul a fost luat prizonier, pierzându-şi viața în captivitate trei ani mai târziu, în condițiile în care luptele interne între fiii lui Baiazid slăbeau puterea otomană, Mircea cel Bătrân a ocupat Chilia genoveză (1403).

Între timp, Soliman, fiul mai mare al lui Baiazid, care rămăsese stăpânitor al Rumeliei, în partea europeană a Imperiului otoman, a trecut cu forțele sale în Asia Mică, ocupând Brussa şi Ankara, unde stăpânea fratele său cel mai mic, Mehmed. Văzându-se atacat, acesta s-a înțeles cu Mehmed II, beiul de Karaman, trimițând în Rumelia pe Musa, fiul mijlociu al lui Baiazid, cu scopul de a provoca o răscoală împotriva lui Soliman. Mircea cel Bătrân a intervenit în această competiție, acordând ajutor lui Musa, după cum a procedat şi Ştefan Lazarevici. Soliman, avea însă ajutorul bizantin, obținut prin retrocedarea Thessalonicului, a Muntelui Athos şi a unor insule din Egee şi renunțarea la obligațiile de vasalitate şi plata tributului. Musa a revenit cu ajutor din partea Țării Româneşti, luând tronul imperiului la Edirne (Adrianopol) în 11 februarie 1411, după ce Soliman a fost ucis pe când încerca să fugă spre Constantinopol. Domnia lui Musa (1411-1413) marca apogeul politic şi diplomatic al voievodului român. În 1413 pe tronul otoman urcă cu ajutor bizantin, Mehmed I, care se proclamă „fiu” al bazileului Manuel II. Un nou asalt otoman al capitalei Imperiului are loc în 1422, un prolog al marelui asediu din 1453, ajungându-se apoi la încheierea unui

tratat de pace cu Murad II, prin care Bizanțul reia plata tributului, devenind din nou vasal otomanilor (1424).

5.4 Agonia Imperiului (1425-1453)

5.4.1 Conciliul de la Ferrara - Florența şi unirea bisericilor orientale cu Roma

În anii în care **Ioan al VIII-lea** a domnit singur (1425-1448) în vederea rezistenței antiotomane devenea tot mai clară necesitatea unui compromis cu Apusul, revenindu-se din acest motiv la politica de unire cu biserica romană.

Era oricum prea târziu. La 1430 turcii ocupă Thessalonicul, pe care mai devreme Bizanțul neputincios îl cedase venețienilor în scopul apărării.

Ioan VIII, la fel ca înaintaşii săi, s-a dus în apus, la Veneția şi Milano, apoi în Ungaria, şi în cele din urmă la Conciliul de la Ferrara – Florența însoțit de patriarhul Iosif, şi mai mulți mitropoliți şi episcopi, între care cei mai de seamă erau mitropoliții de Niceea, Kiev şi Efes.

Asemenea încercări au avut loc în mai multe rânduri din ambele direcții, după marea schismă din 1054, încercări mereu eşuate. Acum, scopul era clar, anume de a obține ajutor militar din apus pentru salvarea imperiului. Propunerile de a discuta au fost acceptate, discuțiile, evident, urmând să aibă loc în Italia. Ele au început în 9 aprilie 1438 la Ferrara, împăratul insistând permanent ca episcopii orientali să renunțe la dogmele ortodoxe. La 6 iulie 1439, când au reînceput dezbaterile la Florența, exista deja o înțelegere, materializată într-un decret de unire, în biserica Santa Maria Novella din Florența fiind oficial proclamată uniunea celor două Biserici.

„Cele patru puncte florentine” vizau primatul papal, filioque, Purgatoriul şi azimile. Toate cele patru chestiuni au fost tranşate printr-un compromis. În Răsărit nu exista nici o şansă de aplicare a înțelegerii prin care în aproape toate chestiunile dogmatice biruise catolicismul.

Singura şansă - calea religioasă - de a obține sprijin politic în apus a fost pierdută de Ioan al VIII-lea, rezultatul fiind doar disensiuni religioase în imperiu în jurul înțelegerii creştine est-vest. Acestei înțelegeri din 1439 i s-a opus vehement marele cneaz rus Vasile. Biserica rusă s-a declarat autocefală, cum a şi rămas. Ceea ce se petrecea de acum înainte în sud-estul Europei era determinat de mai multe popoare, Bizanțului rămânându-i doar rolul de observator.

Victoriile voievodului Transilvaniei, Ioan (Iancu) de Hunedoara, care i-a înfrânt pe turci în Țara Românească, pătrunzând adânc în Serbia, a urnit papalitatea în sensul apelului la o nouă cruciadă antiotomană. La mai puțin

de 50 de ani după înfrângerea de la Nicopole, această cruciadă, de altfel ultima, a avut într-adevăr loc. Propagată cu succes de papa Eugen al IV-lea, cruciada a atras numeroase capete încoronate şi foarte mulți cavaleri. În fruntea cruciadei s-a aflat regele Vladislav al III-lea rege al Poloniei şi Ungariei care comanda cavalerii ordinului crucifer. Ioan de Hunedoara şi principele Gheorghe Brancovici, experimentați în luptele cu turcii, aveau să joace rolul principal. Murad al II-lea nu putea interveni cu mari efective, trebuind să lupte în Anatolia. În apropiere de Niş, Ioan de Hunedoara i-a înfrânt pe turci, reuşind în toamna anului 1443 să elibereze Bulgaria.

Constantinopolul nu era departe de zona operațiilor militare, dar din cauza iernii cruciații au trebuit să se retragă. În acelaşi timp, Skanderbeg (Georg Kastrioti) a obținut victorii în Albania, în lupte de continuă hărțuială. Sultanul, fiind asaltat în Anatolia, a consimțit la încheierea unei păci pe zece ani cu europenii, pace încheiată în 1444. Gheorghe Brancovici urma să ia Serbia din nou în stăpânire. Dar, incitați de papă, cavalerii apuseni au persistat în continuarea cruciadei, fiind susținuți de Vladislav al Poloniei. Între timp însă, forțele occidentale îşi pierduseră vigoarea, iar sârbii s-au abținut să participe la continuarea luptei. La 10 noiembrie 1444 a avut loc bătălia decisivă pe coasta Mării Negre, la Varna, în care au căzut regele Poloniei şi legatul papal, cardinalul Cesarini.

Despotul Moreei, Constantin Dragases, cu toată lupta susținută de recucerire a unor teritorii din Grecia centrală, prin anexarea unor teritorii ale Principatului Ahaia, a fost silit să se recunoască vasal al otomanilor. În schimbul unui tribut, Constantin obține pacea (1446).

5.4.2 Căderea Constantinopolului

Constantin al XI-lea (1448-1453), fiul lui Manuel al II-lea şi al sârboaicei Elena Dragases, a fost ultimul basileu bizantin. Coroana imperială a fost adusă la Mistra, încoronarea având loc aici. Era pentru prima oară în istoria Imperiului, cu excepția perioadei niceene, când încoronarea nu s-a săvârşit în Constantinopol.

Imperiul său se limita la Constantinopol şi ținutul dimprejur, oraşul fiind înconjurat din toate părțile de Imperiul otoman. O refacere a imperiului nu se mai întrezărea, chiar şi republicile maritime, Veneția şi Genova, urmărind doar propriile interese, în înțelegere cu turcii, pentru a nu pierde accesul flotei lor comerciale în Marea Egee şi Marea Neagră. Constantinopolul rezista datorită fortificațiilor sale, încercările de a-i sili pe locuitori să se predea prin înfometare eşuând în mai multe rânduri, deja de la începutul veacului al XV-lea.

Mehmed al II-lea(1444-1446, 1451-1481) care şi-a asasinat fratele pentru a domni singur, a ajuns pe tronul Imperiului otoman în anul 1451 şi a luat cu încăpăţânare şi tenacitate toate măsurile pentru a cuceri Constantinopolul.

A poruncit să se înalţe pe ţărmul european al Bosforului fortăreaţa Rumeli Hisari, vizavi de Anadolu Hisari, aflată pe ţărmul asiatic, a construit bombarde şi tunuri care puteau trage până pe malul european al Bosforului. Sultanul dispunea de cea mai bună flotă otomană de până atunci.

Mehmed II a început blocada pe mare asupra capitalei bizantine în 28 august 1452.

În 12 decembrie 1452, în contextul acutei ameninţări turceşti a fost proclamată uniunea Bisericilor ortodoxă şi catolică de către legatul papal Isidoros în Sfânta Sophia. Dar acest gest a fost inutil.

Constantin al XI-lea cheamă Apusul în ajutor. Însă cei chemaţi în ajutor cereau insulele greceşti în schimb. Războinicul genovez, Giovanni Giustiniani a oferit ajutorul său împăratului, dorind să refacă sub domnia sa un imperiu latin ca cel din 1204. Partidei antiunioniste din Constantinopol cucerirea osmană îi părea chiar un rău mai mic decât o nouă stăpânire latină. „Mai bine e să ştie domnind turbanul turcesc decât tiara latină” zicea demnitarul Lucas Notaras, unul dintre cei ma apropiaţi sfetnici ai împăratului.

Turcii au deschis ostilităţile împotriva Constantinopolului, prin închiderea cercului de asediere la 7 aprilie 1453.

În ciuda deblocării parţiale realizate de Giustiniani, când la 20 aprilie cele patru vase genoveze sosite în ajutorul Constantinopolului au înfrânt flota otomană în pofida superiorităţii numerice a acesteia, soarta Constantinopolului era pecetluită. Constantinopolitanii puteau opune doar cam o zecime din numărul trupelor pe care le aveau otomanii, dintre aceştia peste trei mii erau mercenari străini, între care şapte sute de genovezi.

La 23 mai, după numeroase încercări nereuşite de asalt general, sultanul trimite un ultimatum bazileului Constantin, cerând capitularea oraşului. Era dispus chiar să ofere împăratului în schimb Morea în condiţii de vasalitate. Cererea a fost însă respinsă de Constantin, ceea ce l-a înfuriat şi mai mult pe Mehmed.

Bombardarea zi şi noapte a oraşului şi transferarea a 72 de nave pe uscat, din Bosfor în Cornul de Aur şi-au făcut efectul. În zorii zilei de 29 mai 1453, turcii au reuşit să cucerească poarta *Romanos* şi au frânt rezistenţa apărătorilor epuizaţi, şi au pătruns în oraş. Constantin al XI-lea, împăratul bizantin cu numele Întemeietorului, a căzut în luptă, murind eroic. A urmat un cumplit masacru al populaţiei (40000 de morţi) şi un jaf cumplit, prelungit trei zile şi trei nopţi.

Cu toate că unele teritorii bizantine s-au mai menținut pentru scurt timp - Atena a fost cucerită abia în 1456, Morea cu capitala Mistra în 1460, iar în 1461 cade Imperiul de Trapezunt, cucerirea Constantinopolului a însemnat sfârşitul Imperiului roman transplantat în Bizanț.

A supraviețuit patriarhia Constantinopolului căreia Mehmed II i-a acordat un statut juridic special, rămânând şi în timpul dominației otomane centrul tradiției ortodoxe. Prin firmanul ulterior toți creştinii urmau să plătească trezoreriei otomane o taxă anuală, patriarhul dobândeşte însă depline puteri în administrarea chestiunilor bisericeşti. Inviolabilitatea patriarhului şi înalților clerici erau garantată, iar clerul era scutit de taxe. Sfânta Sofia a fost transformată în moschee, dar creştinilor cărora li s-a permis să se întoarcă în oraş le-a fost dată biserica Sf. Irina. Sultanul crease pentru supuşii săi ortodocşi din fostul Bizanț o comunitate care se autoguverna, *millet*, reprezentată şi condusă de patriarh care acum se bucura de puteri politice pe care nu le avusese anterior, mai cu seamă asupra slavilor ortodocşi. Astfel, Constantinopolul este restaurat drept capitală a lumii ortodoxe. Antiunionistul Gendadios II Scholarios a devenit patriarh. Constantinopolul a devenit deopotrivă capitala imperiului otoman, Istanbul. Sultanul a luat de îndată măsuri de repopulare şi reorganizare a oraşului, instalându-şi aici demnitarii, eliberând prizonierii şi rechemând pe cei fugiți, stabilindu-i în Constantinopol. După normele otomane a fost folosită şi metoda surghiunului (*sürgün*), a deportării, locuitori din alte părți, mai ales meşteşugari şi negustori din Morea, Trapezunt şi Crimeea, fiind aduşi în oraş, unde au primit case şi scutiri de taxe.

Genovezii au obținut din partea sultanului, la doar câteva zile după cucerirea Constantinopolului, confirmarea privilegiilor pe care le aveau în Galata.

Mehmed nu era un barbar, a proclamat „lege, milă şi ordine”, cunoştea greaca şi a folosit creştini, mai ales greci în aparatul de stat. Unele familii ca Evrenos din Bithinia şi Vlora din Albania s-au convertit la islam şi au intrat în elita otomană.

După trei ani, Mehmed II asedia Belgradul, a fost însă zdrobit de Ioan de Hunedoara. Spre sfârşitul secolului al XV-lea, aproape teritoriile care făcuseră parte din Imperiul bizantin se aflau deja sub stăpânire otomană.

Zoe (Sofia) Paleolog, fiica ultimului despot al Moreei, nepoata de frate a lui Constantin XI se căsătorea la 12 noiembrie 1472 cu marele cneaz al Moscovei, Ivan III. Nepotul lor, Ivan IV cel Groaznic a adoptat oficial titlul de țar. Pe drept, sau nu, Moscova devine cea de-a „treia Romă”. Domnii din Țările se considerau şi ei urmaşi legitimi ai împăraților din Constantinopol.

6 Împărații bizantini

Constantin I cel Mare (306/330-337)
Constantin II (337-361)
Vallens (364-378)
Theodosius I (378-395)
Arcadiu (395-408)
Leon I (457-474)
Zenon (476-491)
Anastasios (491-518)
Justin I (518-527)
Justinian I (527-565)
Phocas (602-610)
Heracles (610-641)
Constans II (641-668)
Constantin IV (668-685)
Justinian II (685-695)
Justinian II (705-711)
Anastasios II (713-715)
Leon III (717-741)
Constantin V (741-775)
Leon IV (775-780)
Constantin VI (780-797)
Imparateasa Irna (797-802)
Nikephor (802-811)
Leon V (813-820)
Mihail II (820-829)
Vasile I (867-886)
Leon VI (886-912)
Constantin VII (913-959)
Roman I Lecapenos (920-944)
Nikephor II Phocas (963-969)
Ioan Tzimiskes (969-976)
Vasile II (976-1025)
Constantin VIII (1025-1028)
Constantin IX Monomahul (1042-1055)
Isaac I Comnenul (1057-1059)
Constantin X Doukas (Ducas) (1059-1067)
Romanos IV Diogenes (1067-1071)
Mihail VII Ducas (1067/71-1078)
Nikephoros III Botaneiates (1078-1081)
Alexios I Comnenul (1081-1118)
Ioan II Comnenul (1118-1143)

Manuel I Comnenul (1143-1180)
Alexios II Comnenul (1180-1183)
Andronic Comnenul (1183-1195)
Isaac II Anghelos (1195-1203)
Theodor I Lascaris (1204-1222)
Ioan III Vatatzes (1222-1254)
Theodor II Lascaris (1257-1258)
Ioan IV Lascaris (1258-1261) - in 1261 recucereste Constantinopolul
Mihail VIII Paleologul - Azimitul - (1261-1282)
Ioan V Paleologul (1341-1391)
Ioan VI Cantacuzino (1347-1354)
Constantin XI Paleologul (1448-1453)

7 Bibliografie selectivă

7.1 Izvoare narative

Antologia palatină, ediție de Viorica Golinescu, Bucureşti, 1988.

Chalcocondil, Laonic, *Expuneri istorice*, ediţe de V. Grecu, Bucureşti, 1968.

Comnena, Ana, *Alexiada*, trad. de Marina Marinescu, vol. I-II, Bucureşti, 1977.

Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, ediție de V. Grecu, Bucureşti, 1971.

Ducas, *Istoria turco-bizantină* (1341-1462), ediție de V. Grecu, Bucureşti, 1958.

Eusebiu din Caesareea, *Viața lui Constantin cel Mare,* Bucureşti, 1991.

Izvoarele istoriei României (Fontes Historiae Dacoromanae), vol. III: *Scriitori bizantini (sec. XI-XIV*), publicate de Al. Elian şi N. S. Tanaşoca, Bucureşti, 1975.

Mauriciu, *Arta militară*, ediție de H. Mihăescu, Bucureşti, 1970.

Procopiu din Cesareea, *Războiul cu goții*, ediție de H. Mihăescu, Bucureşti, 1963.

Idem, *Istoria secretă*, ediție de H. Mihăescu, Bucureşti, 1972.

Psellos, Mihail, *Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976-1077*), ediție de Radu Alexandrescu, Iaşi, 1998.

Teofilact Simocata, *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582-602),* ediție de H. Mihăescu, Bucureşti, 1985.

* * *, *Dicționar al sfinților*, Bucureşti, 1999.

* * *, *Omul bizantin*, Ed. Teora, Bucureşti, 2000, p.261-290.

* * *, *Omul bizantin*, coord. Jaques Le Goff, Ed. Polirom, Iaşi, 2000, p. 87-108.

* * *, *Istoria bisericii*, Bucureşti, 1916, p.320-328.

* * *, Între antichitate şi Renaştere. Gândirea evului mediu, I-II, Bucureşti, 1984.

* * *, *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, ed. Klaus Wessel, I, Stuttgart, 1963.

* * *, Istoria bisericească universală, Bucureşti, 1975.

AHRWEILER, Hélène, *Ideologia politică bizantină*, Bucureşti, 2002.

Andea, Avram, Sinteză de istorie bizantină, Timişoara, 1995.

Angold, Michael, *The Byzantine empire, 1025-1118*, în: *The New Cambridge Medieval History, vol. IV c. 1024-c. 1198*, II (ed. David Luscombe şi Jonathan Riles-Smith), Cambridge, 2004, p. 217-253.

Angold, Michael, *Byzantium in exile*, în: *The New Cambridge Medieval History, vol. V c. 1198-c. 1300* (ed. David Abulafia), Cambridge,1999, p. 543-568.

Aries, Philippe-Duby, Georges (coord.), *Istoria vieții private*, Bucureşti, 1993, vol. I, p. 265-350;. vol. II 1994, p. 265-381.

Bakalopoulos, A., „Les limites de l'Empire Byzantin depuis la fin du XIV-e siécle jusqu'à sa chute”, în Byzantinische Zeitschrift, LV, 1962.

Barnea, Ion şi Iliescu, Octavian, *Constantin cel Mare*, Ed.Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982.

Bayet, Charles, *Arta bizantină,*, Craiova, 1999.

Bănescu, Nicolae, Ist*oria Imperiului bizantin, I, Imperiul creştin şi asaltul invaziilor (313-610)*, Bucureşti, 2000.

Bănescu, Nicolae, *„Întemeierea Constantinopolului*”, în *Mitropolia Olteniei,* XV, 1963, nr. 7-8, p. 506-510.

Besançon, Alain, *Imaginea interzisă*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1994.

Brehier, Louis, „Constantin et la fondation de Constantinople”, în Revue historique, vol. 119, iulie-august, 1915.

Brehier, Louis, *Le monde byzantin*, Paris 1969-1970, vol.II, (Les Institutions).

Brehier, L., *Civilizația bizantină*, Bucureşti, 1994.

Brezeanu, Stelian, *O istorie a Imperiului bizantin*, Bucureşti, 1981.

Brezeanu, Stelian, Istoria Bizanțului şi a Europei sud-estice, Bucureşti, 1993.

Castagnol, Andre, ed., *Le Bas Empire*, Ed. Armand Colin, Paris, 1969, p. 255-258.

Cazacu, Mihai, *Bizanțul*, Timişoara, 1995.

Chalcocondil, Laonic, *Expuneri istorice*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1958 (seria „Scriptores byzantini”, II).

Comnena, Ana, *Alexiada*, I-II, Bucureşti, 1977.

Constantin Porphirogenetul, *Le Livre de ceremonies*, trad. A. Vogt, Paris, cap.47-48.

Constantin VII Porphirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, Bucureşti, 1971.

Cornea, A., Mentalități culturale şi forme artistice în epoca romano-bizantină (300-800).

Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea (1451-1467)*, trad. V. Grecu, Ed. Academiei, Bucureşti, 1963.

Daşkov, S.B., *Dicționar de împărați bizantini*, Bucureşti, 1999.

Delvoye, Ch., *Arta bizantină*, I-II, Bucureşti, 1976.

Diehl, Charles, *Bizanț, mărire şi decădere*, Paris, 1919, p. 124-143.

Diehl, Charles, *Etudes byzantines*, Paris 1905.

Diehl, Charles, "Des quelques croyances byzantines sur la fin de Constantinople", în Byzantinische Zeitschrift, XXX, 1930.

Diehl, Charles, *Figuri bizantine,* I-II, Bucureşti, 1969.

Diehl, Charles, *Istoria Imperiului Bizantin*, Craiova, 1999.

Donoiu, Ion, Împărații bizantini şi monedele lor, Bucureşti, 1993.

Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii şi civilizației*, Bucureşti, 1987, vol. II (sau 1999,vol IV).

Ducellier, A., *Bizantinii*, Ed. Teora, Bucureşti, 1998, p.74-114.

Eusebiu din Caesareea, *Viața lui Constantin cel Mare*, Ed. Institutului biblic şi de misiune al bisericii ortodoxe române, Bucureşti, 1991.

Fontes Historiae Daco-Romanae, Bucureşti, 1987.

Geanakoplos, Deno John, *Byzantium. Church, Society and Civilization Seen through Contemporary Eyes*, Chicago and London, 1984.

Georgescu, V.Al., *Bizanțul şi instituțiile româneşti până la începutul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980.

Gero, S., *The eucharistic doctrine of the byzantine iconoclasts and its sources* în *Byzantinishe Zeitschrift*, t. 68, nr.1, 1975, p.4-23.

Gibbon Edward, *Istoria declinului şi prăbuşirii Imperiului Roman*, I-III, Bucureşti, 1976.

Gilson, Etienne, *Filosofia în evul mediu*, Bucureşti, 1995.

Grabar, Andre, *Iconoclasmul bizantin. Dosarul arheologic*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1991.

Hussey, J. M., *The Ortodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford, 1986, p. 30-69.

Iorga, Nicolae, *Bizanț după Bizanț*, Bucureşti, 1972.

Iorga, Nicolae, *Istoria vieții bizantine*, Bucureşti, 1974.

Iorga, Nicolae, *Sinteza bizantină*, Bucureşti, 1972.

Jacoby, David, *The Latin empire of Constantinople anf the Frankish states in Greece*, în: *The New Cambridge Medieval History, vol. V c. 1198-c. 1300* (ed. David Abulafia), Cambridge,1999, p. 525-542.

Kaplan, Michel, La chretiente byzantin du debut du VII-e siecle au milieu du XI-e siecle, Paris, 1997, p. ?.

Kaplan, Michel, La chretienté byzantine du debut du VII-e siècle au milieu du XI-e siècle. Images et reliques. Moines et moniales. Constantinople et Rome, Paris, 1997, p.

Lactantius, De mortibus persecutorum (Despre morțile persecutorilor), Ed. Amarcord, Timişoara, p.223-229.

Laiou, Angeliki E., *The Byzantine empire in the fourteenth century*, în: *The New Cambridge Medieval History, vol. VI c. 1300-c. 1415* (ed. Michael Jones), Cambridge, 2000, p. 795-824.

Lathoud, D., *La consecration et le dedicace de Constantinople*, în „Echos d'Orient”, nr. 27, 1924, p. 289-314, nr.28, 1925, p. 180-201.

Lazarev, Victor, *Istoria picturii bizantine*, I-III, Bucureşti, 1980.

Le Goff, Jacques, *Civilizația Occidentului medieval*, Bucureşti, 1970, cap. Instalarea barbarilor (sec.V-VII).

Lemerle, Paul, *Istoria Bizanțului*, Ed. Teora, Bucureşti, 1998.

Lot, Ferdinand, *La fin du monde antique et le debut du Moyen Âge*, Ed. Armand Colin, Paris, 1968.

Louth, Andrew, *The Eastern Empire in the sixth century*, în: *The New Cambridge Medieval History, vol. I c. 500-c. 700* (ed. Paul Fouracre), Cambridge, 2008, p. 93-117.

Louth, Andrew, *The Byzantine empire in the seventh century* , în: *The New Cambridge Medieval History, vol. I c. 500-c. 700* (ed. Paul Fouracre), Cambridge, 2008, p. 291-316.

Magdalino, Paul, *The Byzantine Empire, 1118-1204*, în: *The New Cambridge Medieval History, vol. IV c. 1024-c. 1198*, II (ed. David Luscombe şi Jonathan Riles-Smith), Cambridge, 2004, p. 611-643.

Manolescu, *Istoria medie universală*, Bucureşti, 1980.

Moorhead John, *The Byzantines in the West in the sixth century,* în: *The New Cambridge Medieval History, vol. I c. 500-c. 700* (ed. Paul Fouracre), Cambridge, 2008, p. 118-139.

Morris, Rosemary, *Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118*, Cambridge, 2004.

OBOLENSKY, Dimitri, *Un commonwealth medieval: Bizanțul*, Bucureşti, 2002.

Ostrogorski, G., Histoire de l'Etat Byzantin, Paris, 1976 (sau Geschichte des byzantinisches Staates, München, 1963).

Petritakis, M. Jean, "Le place de l'empereur à Byzance pendant les conciles oecumenique", în Byzantina, Tesalonic, 1971, tom III, p.123-133.

Popişteanu, C., (coord.), *Lumea Bizanțului*, Bucureşti, 1972.

Procopius din Caesareea, *Istoria secretă*, Bucureşti, 1972.

Psellos, M., Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976-1077), Ed. Polirom, Iaşi, 1998.

PseudoKodinos, *Traité des offices*, trad. J. Verpeaux, Paris, 1966, p.153-173.

Runciman, Steven, *Căderea Constantinopolului*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1991.

Stănescu, Eugen, Zbuchea,Gh., *Structura socială a Imperiului bizantin*, în *Studii şi articole de istorie*, XVI, 1970.

Studitul, Teodor, *Isus Hristos - prototip al icoanei*, Ed. Deisis, Aba Iulia, 1994, 207 p.

Teodor, D.Gh., *Romanitatea carpato-danubiană şi Bizanțul în veacurile V-XI*, Iaşi, 1981.

Teodorescu, R., *Bizanț, Balcani, Occident. La începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV),* Bucureşti, 1974.

McCormick, Michael, *Byzantium and the west, 700-900*, în: *The New Cambridge Medieval History*, vol II, c. 700-c.900 (ed. Rosamond McKitterick), Cambridge, 2008, p. 349-382.

Uspenski, L., *Teologia icoanei*, Bucureşti, 1994.

Vasile cel Mare, *Cuvânt către tineri sau Despre folosul ce-l putem trage din citirea scriitorilor profani*, Bucureşti, 1932.

Vasiliev, A.A., *Histoire de Etat Byzantin*, Paris, 1962.